

राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन

२०७४

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

राजस्व परामर्श समिति
सिंहदरबार, काठमाण्डौ
जेठ, २०७४

राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन

२०७४

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

राजस्व परामर्श समिति
सिंहदरबार, काठमाण्डौ
जेठ, २०७४

राजस्व परामर्श समितिका पदाधिकारीहरू

विष्णुप्रसाद नेपाल
संयोजक
सह-सचिव
अर्थ मन्त्रालय

तोयनारायण ज्ञवाली
सदस्य
सह-सचिव
वाणिज्य मन्त्रालय

प्रदीप कुमार कोइराला
सदस्य
सह-सचिव
उद्योग मन्त्रालय

नरबहादुर थापा
सदस्य
कार्यकारी निदेशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

प्रा.डा. रामप्रसाद ज्ञवाली
सदस्य
वि.प्र., त्रि.वि., के.अ.विभाग

प्रा.डा. मदनकुमार दाहाल
सदस्य
नेपाल आर्थिक संघ

डा. रुपबहादुर खडका
सदस्य
कर विशेषज्ञ

अशोककुमार तोदी
सदस्य
नेपाल उद्योग वाणिज्य
महासंघ

अनुजकुमार अग्रवाल
सदस्य
नेपाल उद्योग परिसंघ

कमलेशकुमार अग्रवाल
सदस्य
नेपाल चैम्बर अफ कमर्स

सन्तोषकुमार श्रेष्ठ
सदस्य
नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार
संगठन

विनोदकुमार सेठिया
सदस्य
नेपाल समुन्द्रपार निकासी
पैठारी संघ

प्रविणज्वर जोशी
सदस्य
विज्ञ

देवी प्रसाद शर्मा
सदस्य सचिव
उप-सचिव, अर्थ मन्त्रालय

भूमिका

मुलुकको आर्थिक विकास र समृद्धिको लागि राजस्व प्रणालीमा गर्नुपर्ने सामयिक सुधारका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने स्थायी संयन्त्रको रूपमा राजस्व परामर्श समिति रहेको छ । अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाका सह-सचिवको संयोजकत्वमा गठित यस समितिमा सरकारी तथा निजी क्षेत्रका छाता संगठनहरूका पदाधिकारी एवं अर्थशास्त्रका विषयगत विज्ञहरूको प्रतिनिधित्व रहेने व्यवस्था छ ।

आगामी आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को लागि पेश हुन गइरहेको वार्षिक बजेट र आर्थिक विधेयकमा समावेश गर्नुपर्ने राजस्व नीति तथा कार्यक्रमका बारेमा सुझाव दिने उद्देश्यले यो प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । यस समितिले मुलुकका विभिन्न स्थानमा सरोकारवालाहरूसँग गरेका अन्तरक्रिया, विभिन्न व्यक्ति एवं संस्थाहरूबाट समितिमा प्राप्त सुझावहरू र समिति अन्तर्गत संघीय वित्त प्रणालीमा राजस्व परिचालन सम्बन्धी विशेष समिति लगायत दशवटा विषयगत उप-समितिहरूका प्रतिवेदनका सुझावहरू समेतका आधारमा प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

नेपालको संविधान र संघीयताको कार्यान्वयनको प्रस्थान बिन्दुको रूपमा रहेको आगामी वर्षको बजेटले संघीय वित्त परिचालन र यसको बाँडफाँड सम्बन्धमा स्पष्ट दिशानिर्देश गर्नु जरूरी छ । समृद्ध नेपाल निर्माणका लागि आवश्यक श्रोतको परिपूर्ति गर्नुको साथै लगानीमैत्री कर प्रणालीको माध्यमबाट दिगो एवं अनुमानयोग्य राजस्व परिचालनको सुनिश्चितता प्रदान गर्नु वर्तमान राजस्व प्रणालीको प्रमुख चुनौतिको रूपमा रहेको छ । सोही यथार्थलाई मनन गर्दै यो प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका सुझावहरूको सफल कार्यान्वयन गर्न सकिएमा संघीय वित्तको व्यवस्थापन एवं राजस्व परिचालनको पद्धति तथा मार्गचित्र सुनिश्चित हुनुको साथै लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना भई राष्ट्रिय उत्पादनमा वृद्धि र रोजगारी सिर्जनाका माध्यमबाट दिगो आर्थिक विकासका लागि योगदान पुनर्जाने विद्वास लिएकोछु ।

प्रतिवेदन तथारीका क्रममा यस समितिलाई महत्त्वपूर्ण सुझाव तथा मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहुने माननीय उप-प्रधान तथा अर्थमन्त्रीज्यू श्रीमान् अर्थ सचिवज्यू तथा श्रीमान् सचिवज्यू(राजस्व) प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यस समिति अन्तर्गत गठित दशवटा विषयगत उप-समितिका संयोजकज्यूहरू लगायत सम्पूर्ण सदस्यहरू तथा प्रतिवेदन तयार पार्न गठित लेखन समितिका सदस्य देवी प्रसाद शर्मा, अशोककुमार तोदी, अनुजकुमार अग्रवाल र कमलेशकुमार अग्रवालप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । विषय वस्तुको अध्ययन एवं विश्लेषण गरी यो प्रतिवेदनको महत्त्वपूर्ण परिच्छेदहरू लेखन तथा परिमार्जनमा सहभागि हुनुहुने प्रा.डा. मदनकुमार दाहाल, प्रा.डा. रामप्रसाद ज्वाली, डा. रुपवहादुर खड्का, उप-महानिर्देशक धनिराम शर्मा र प्रमुख कर अधिकृत हरिश्चन्द्र ढकाल एवं इन्टर्नशिपमा संलग्न विद्यार्थीहरूलाई विशेष रूपमा धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै, यस प्रतिवेदनलाई यस रूपमा ल्याउन योगदान पुन्याउनुहुने अर्थ मन्त्रालय राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

विष्णुप्रसाद नेपाल
संयोजक,
राजस्व परामर्श समिति, अर्थ मन्त्रालय

विषय-सूचि

	परिच्छेद-१ राजस्व परामर्श समिति	१
१.१	परिचय	१
१.२	राजस्व परामर्श समितिको संरचना	१
१.३	राजस्व परामर्श समितिको काम र कर्तव्य	२
१.४	विशेष समितिको गठन	४
१.५	उप-समितिहरूको गठन	४
१.६	उप-समितिहरूको कार्यविवरण र मार्गदर्शन	६
१.६.१	कार्यविवरण	६
१.६.२	मार्गनिर्देशन	७
	परिच्छेद-२ अध्ययन विधि	९
२.१	अध्ययन विधि	९
२.२	उप-समितिहरूको गठन	९
२.३	सुझावहरूको लागि सार्वजनिक आहान	१०
२.४	पूर्व बजेट छलफल कार्यक्रमहरूको आयोजना	१०
२.५	अन्य विधि	११
२.५.१	इन्टर्नसिप कार्यक्रम अन्तर्गत प्राप्त सुझावहरूको अध्ययन	११
२.५.२	सन्दर्भ सामग्रीहरूको अध्ययन	१२
२.५.३	विभिन्न मुलुकहरूले अवलम्बन गरेका सिद्धान्त,निति तथा प्रक्रियाको अध्ययन	१२

२.६	सुझावहरूको संकलन तथा तालिकीकरण	१२
२.७	परामर्श समितिमा छलफल	१२
२.८	प्रतिवेदनको तयारी	१३
परिच्छेद- ३ विश्व कर प्रणालीमा नेपाल		१४
३.१	विश्व कर प्रणालीको वर्तमान अवस्था	१४
३.१.१	विश्व कर प्रणालीको वर्तमान प्रवृत्तिहरू	१४
३.१.२	प्रत्यक्ष कर	१६
३.१.३	अप्रत्यक्ष कर	१८
३.१.४	वैदेशिक व्यापारमा आधारित कर	२०
३.२	विश्व कर प्रणालीमा नेपालको अवस्था	२१
३.२.१	राजस्वको योगदान	२१
३.२.२	संरचनात्मक परिवर्तन	२४
३.२.३	करका दरहरूको तुलना	२५
३.२.४	दोहोरो करमुक्ति सम्झौता	२८
३.२.५	कर भुक्तानी सूचकमा नेपाल	२८
३.२.६	निष्कर्ष	२९
परिच्छेद-४ राजस्व संकलनको प्रवृत्तिगत विश्लेषण र प्रक्षेपण		३१
४.१	राजस्व संकलनको प्रवृत्तिगत विश्लेषण	३१
४.१.१	पृष्ठभूमि	३१
४.१.२	राजस्व संकलनको संरचनात्मक प्रवृत्ति	३१
४.१.३	कुल गार्हस्थ उत्पादनसंग राजस्व संकलनको तुलना	३४

४.१.४	कुल सरकारी खर्चमा राजस्वको योगदान	३५
४.१.५	चालु आर्थिक वर्षको राजस्व संकलनको अवस्था	३६
४.२	राजस्व प्रक्षेपण	३८
४.२.१	राजस्व प्रक्षेपणको अवधारणा र आवश्यकता	३८
४.२.२	राजस्व प्रक्षेपणका तरिकाहरू	३८
४.२.३	चालु आर्थिक वर्षको राजस्व संकलनको अवस्था	४०
४.२.४	नेपालको राजस्व प्रक्षेपण	४१
४.३	निश्कर्ष	४८
परिच्छेद- ५ संघीय वित्त व्यवस्थामा राजस्व परिचालन र व्यवस्थापन		४९
५.१	पृष्ठभूमि	४९
५.२	नेपालको संघीयताको ढाँचा र यसको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि	५०
५.३	संघीयतामा राजस्व अधिकार बाँडफाँडको सिद्धान्त	५१
५.४	संघीयतामा राजस्व बाँडफाँडको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास	५१
५.५	राजस्व श्रोत बाँडफाँडको सम्बन्धमा नेपालको संवैधानिक व्यवस्था	५२
५.५.१	अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरणको व्यवस्था	५२
५.५.२	नेपालमा राजस्व अधिकार बाँडफाँडको संवैधानिक व्यवस्था	५५
परिच्छेद- ६ राजस्व परामर्श समिति, २०७४ का सुझावहरू		५९
६.१	कर प्रणाली सुधार	५९
६.२	करको दायरा विस्तार	६०
६.३	राजस्वका दरहरूको पुनरावलोकन	६१

६.४	छुट सुविधा सहलियत	६३
६.५	निर्यात प्रवर्द्धन	६६
६.६	व्यापार सहजिकरण	६८
६.७	पूर्वाधार विकास तथा लगानी प्रवर्द्धन	६९
६.८	बैंक, बीमा, सहकारी तथा पूँजीबजार	७१
६.९	सूचना प्रविधि	७३
६.१०	गैक कर	७४
६.११	राजस्व चुहावट नियन्त्रण	७६
६.१२	प्रशासनिक सुधार तथा प्रक्रिया सरलीकरण	७७
६.१३	ऐन, नियममा गर्नुपर्ने सुधार	८१
६.१४	संघीयताको कार्यान्वयन	८६
	अनुसूचि-१	८८

परिच्छेद - १

राजस्व परामर्श समिति

१.१ परिचय

नेपालको संविधानको धारा ११९ बमोजिम सरकारले संसदमा पेश गर्ने वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेट वक्तव्यमा समावेश गर्नुपर्ने राजस्वको नीति, कानून, करका दरहरू, सङ्गठनात्मक संरचना तथा कार्यप्रक्रिया र तिनमा गर्नुपर्ने सुधारका विषयमा नेपाल सरकारलाई सुझाव सिफारिस गर्न अर्थ मन्त्रालयमा एक राजस्व परामर्श समिति रहेको छ । २०६० सालदेखि सरकार र निजी क्षेत्रबीचको नीति सम्बादको स्थायी संयन्त्रको रूपमा काम गर्दै आएको यस समितिमा सरकारी पदाधिकारी लगायत वित्त तथा प्राज्ञिक क्षेत्रका विज्ञ कर लगायतका विभिन्न विषयगत क्षेत्रका विज्ञ तथा निजी क्षेत्रका छाता संगठनका प्रतिनिधिहरू समेतको प्रतिनिधित्व रहने गरेको छ । स्थायी प्रकृतिको यो समिति गठन हुनुपूर्व प्रत्येक वर्ष सरकारलाई रायसुझाव दिन अस्थायी प्रकृतिको केन्द्रीय टेरिफ बोर्ड गठन गर्ने प्रचलन रहेको थियो ।

१.२ राजस्व परामर्श समितिको संरचना

अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा प्रमुखको संयोजकत्वमा रहेको राजस्व परामर्श समितिको संरचना देहायबमोजिम रहेको छ :

१. सह-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	संयोजक
२. सह-सचिव, उद्योग मन्त्रालय	सदस्य
३. सह-सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय	सदस्य
४. कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक	सदस्य
५. विभागीय प्रमुख, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, अर्थशास्त्र केन्द्रीय विभाग	
वा निजले तोकेको वरिष्ठ प्राध्यापक	सदस्य
६. अध्यक्ष, नेपाल आर्थिक संघ वा निजले तोकेको वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
७. नेपाल सरकारबाट मनोनित २ जना सम्बन्धित क्षेत्रका विशेषज्ञ	
क) डा. रूपबहादुर खड्का, कर विज्ञ	सदस्य
ख) श्री प्रवीणध्वज जोशी, चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट	सदस्य
८. अध्यक्ष, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ वा निजले तोकेको सम्बन्धित क्षेत्र	
सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
९. अध्यक्ष, नेपाल उद्योग परिसंघ वा निजले तोकेको सम्बन्धित क्षेत्र	

हेर्ने वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
१०. सभापति, नेपाल चेम्बर अफ कर्मस वा निजले तोकेको सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
११. सभापति, नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार सँगठन वा निजले तोकेको सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
१२. सभापति, नेपाल समुन्द्रपार निकासी पैठारी संघ वा निजले तोकेको सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
१३. संयोजकले तोकेको राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाका उप-सचिव सदस्य-सचिव	

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट मनोनित हुने समितिको संरचनाको सि.नं. ७ का दुई जना सदस्यको पदावधि बढीमा चार वर्षको हुने व्यवस्था छ । साथै, अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतका विभागीय प्रमुखहरू तथा अन्य उपयुक्त लागेको व्यक्तिलाई संयोजकले आमन्त्रित सदस्यको रूपमा बोलाउन सक्ने प्रावधान छ ।

१.३ राजस्व परामर्श समितिको काम र कर्तव्य

१.३.१ राजस्व नीति निर्माण तथा वित्तीय सुधारसम्बन्धी कार्य

- (क) राष्ट्रिय आर्थिक नीतिको आधारमा राजस्व नीति, करसम्बन्धी नीति, कर संरचनाको सामयिक मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त र व्यावहारिक कर प्रणाली विकास गर्न सघाउ पुऱ्याउने ।
- (ख) नेपाल सरकारको राजस्वसम्बन्धी बौद्धिक केन्द्र (Think Tank) को रूपमा रही काम गर्ने । आयकर, भन्सार, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, स्वास्थ्य सेवा कर, शिक्षा सेवा शुल्क लगायतका करका दरहरू अध्ययन गरी सुधारका लागि सिफारिस गर्ने । त्यसरी करका दरहरू सिफारिस गर्दा यी करहरूबीचको अन्तरसम्बन्ध समेतको विश्लेषण गरी सुझाव दिने ।
- (ग) करका दरहरू सिफारिस गर्दा विश्वव्यापीकरण तथा द्विपक्षीय एवं बहुपक्षीय सञ्चित समझौता समेतलाई दृष्टिगत गरी सुझाव दिने । नेपालको छिमेकी मुलुकहरूको वार्षिक बजेटको तुलनात्मक अध्ययन र सोबाट नेपालको अर्थतन्त्रमा पर्ने प्रभावको विषयगत सुझाव पेश गर्ने ।
- (घ) नयाँ कर लागु गर्ने तथा कुनै कर खारेज गर्नुपर्ने भएमा अध्ययन अनुसन्धान एवं सम्बन्धित क्षेत्रका विशेषज्ञ, उद्योगी, व्यवसायीसँग समेत छलफल गरी सुझाव दिने ।

- (ड) करको दायरा विस्तार, करका दर, छुट तथा दोहोरो करमुक्ति सम्झौता, राजस्व संकलनको योजना तथा प्रक्षेपण र राजस्व परिचालन आदि कार्यको निरन्तर अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी नेपाल सरकारलाई वार्षिक बजेट तर्जुमाको लागि ठोस सुझाव दिने ।
- (च) देशको अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउँदै लैजान उद्योग, व्यापार, पर्यटन लगायत अन्य विभिन्न व्यवसायको विकास तथा विस्तारमा अनुकूल हुने राजस्वसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमबारे नेपाल सरकारलाई राय सल्लाह दिने ।
- (छ) बजेट वक्तव्यमा उल्लेख भएका राजस्वसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनको अनुगमन गरी सुझाव दिने ।
- (ज) विभिन्न स्रोतबाट उपलब्ध सूचना तथा अध्ययनको आधारमा आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको अवस्थाको तुलनात्मक विश्लेषण गरी सुझाव दिने ।

१.३.२ ऐन, कानूनसम्बन्धी कार्य

- (क) राजस्वसम्बन्धी कानूनहरूको तर्जुमा, संशोधन र परिमार्जनको लागि सुझाव पेश गर्ने ।
- (ख) राजस्वसम्बन्धी ऐन कानूनको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भए नभएको अध्ययन, अनुसन्धान तथा अनुगमन गर्ने र कार्यान्वयनका लागि सुझाव दिने ।

१.३.३ प्रणाली सुधारसम्बन्धी कार्य

- (क) राजस्व प्रशासनमा सुधार गर्ने आवश्यक देखिएको प्रणाली सुधार सम्बन्धमा आवश्यक परामर्श दिने । प्रणाली सुधारको सिलसिलामा फारामहरू तथा प्रकृयागत सुधारका साथै स्वचालित सूचना तथा कार्यपद्धतिको विकासमा सुधार गर्न सुझाव दिने ।
- (ख) राजस्वसम्बन्धी कार्यालयहरूबीच समन्वय गराई एकीकृत सूचना प्रणालीको विकास गरी तथ्याङ्क भण्डारणको स्थापना गर्न सुझाव पेश गर्ने ।
- (ग) परिवर्तित सन्दर्भमा राजस्व प्रशासनलाई अझ बढी सक्षम, सुदृढ र पारदर्शी बनाउन राजस्व प्रशासन सुधार गर्न उपयुक्त सुझाव लगायत अन्य गर्नुपर्ने आवश्यक सुधारहरू प्रस्ताव गर्ने ।

१.३.४ अन्य कार्य

समितिले आफ्नो सुझाव लिखित रूपमा पेश गर्नेछ । समितिको बैठक बस्ने अवधि, कार्य सम्पादन प्रक्रिया, जनशक्ति, भौतिक सुविधा आदि सम्बन्धमा कार्यविधिमा लेखिएबमोजिम हुनेछ । यसमा उल्लेख नभएको विषयहरूमा समिति स्वयंले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ ।

१.४ विशेष समितिको गठनः

राजस्व परामर्श समितिको २०७३।०९।२६ गते सम्पन्न भएको पहिलो बैठकले नेपाल संघीयताको कार्यान्वयनको चरणमा प्रवेश गरिसकेकोले संघीय वित्त प्रणालीमा राजस्व परिचालन र व्यवस्थापन सम्बन्धमा नीतिगत र संरचनागत सुझाव दिन प्रा. डा. मदनकुमार दाहालको संयोजकत्वमा देहायको कायदिशसहितको एक विशेष समिति गठन गरेको थियो :

विशेष समितिको बनावट

प्रा. डा. मदनकुमार दाहाल	संयोजक
प्रा. डा. रामप्रसाद ज्वाली	सह-संयोजक
डा. रूपबहादुर खड्का	कर विज्ञ सदस्य
उप-सचिव, बजेट तथा कार्यक्रम महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य
उप-सचिव, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	सदस्य
उप-महालेखानियन्त्रक(गैर कर हर्ने), म.ले.नि.का.	सदस्य
उप-सचिव, श्री शिव शर्मा, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य-सचिव

समितिको कायदिश

१. संघीय वित्त प्रणालीलाई सबलीकरण गर्न लिनुपर्ने राजस्व नीतिहरूको सिफारिस गर्ने ।
२. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको करको क्षेत्राधिकार र संरचनाको सिफारिस गर्ने ।
३. राजस्वका सम्भाव्य नयाँ स्रोहरूको पहिचान गर्ने ।

१.५ उप-समितिहरूको गठनः

समितिलाई आवश्यक राय, सल्लाह र सुझाव दिन विषयगत उप-समितिहरू गठन गरी ती उप-समितिहरूमा सम्बन्धित क्षेत्रका विषयगत विज्ञहरू र वस्तुगत संघ संगठनका प्रतिनिधिहरूलाई सदस्य तथा आमन्त्रित सदस्यको रूपमा

आवश्यकतानुसार प्रतिनिधित्व गराउनु बढी व्यावहारिक हुने हुँदा देहाय अनुसारको उप-समितिहरू गठन गरिएको थियो ।

- (क) आन्तरिक राजस्व उप-समिति: यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत आयकर, अन्तःशुल्क, मुल्य अभिवृद्धि कर तथा आर्थिक ऐन बमोजिम लगाइने अन्य कर तथा शुल्कहरू र एकीकृत विद्युतीय कर प्रणालीको विकासको विषयहरू रहेका छन् ।
- (ख) उद्योग तथा लगानी प्रवर्द्धन उप-समिति: यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत उद्योगको प्रवर्द्धन तथा संरक्षण, लगानी प्रवर्द्धन र वैदेशिक लगानी प्रवर्द्धन गर्ने उपायहरूको सुझाव दिने विषयहरू रहेका छन् ।
- (ग) पूर्वाधार, सूचना प्रविधि, उर्जा तथा आर्थिक विकास उप-समिति: यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत सडक, यातायात, विद्युत् तथा उर्जा, सिंचाई, सूचना तथा संचार, कृषि, कृषि उत्पादन तथा व्यवसायीकरण, वन, पर्यटन प्रवर्द्धन तथा नागरिक उड्डयन, आपूर्ति व्यवस्थापन, भौतिक योजना तथा निर्माण, वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि, स्थानीय विकास र प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण एवं व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।
- (घ) वाणिज्य तथा निर्यात प्रवर्द्धन उप-समिति: यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत वाणिज्य, आयात निर्यात तथा वैदेशिक व्यापार, सेवा व्यापार र खासगरी नेपालको निर्यात व्यापार प्रवर्द्धन सम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।
- (ङ) बैंक, वित्तीय संस्था, बीमा, सहकारी तथा पूँजी बजार उप-समिति: यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत बैंक, वित्तीय संस्था, बीमा, रेमिटेन्स, पूँजी बजार, सहकारी, आर्थिक नीति तथा रियलस्टेट सम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।
- (च) भन्सार उप-समिति: यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत भन्सार दर पुनरावलोकन, मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार, प्रक्रिया सरलीकरण, व्यापार सहजीकरण र सीमा व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।
- (छ) राजस्व चुहावट तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान उप-समिति: यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत राजस्व चुहावट नियन्त्रण तथा अनुसन्धान, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान, विदेशी विनिमय नियमन तथा आर्थिक अपराध नियन्त्रण सम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।

- (ज) गैर कर उप-समिति: यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरूबाट उठाइने गैरकर राजस्वको क्षेत्र पहिचान, दर निर्धारण तथा पुनरावलोकन सम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।
- (झ) राजस्व ऐन, नियम तथा प्रशासनिक सुधार उप-समिति: यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत राजस्व सम्बन्धी ऐन नियममा गर्नुपर्ने सुधार, राजस्व प्रशासन सुधार, संगठनात्मक सुधार, कर्मचारी व्यवस्थापन, कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली र वृत्ति विकास सम्बन्धी विषय रहेका छन् ।
- उप-समितिहरूको विस्तृत संरचना अनुसूची -१ मा उल्लेख गरिएको छ ।

१.६ उप-समितिहरूको कार्यविवरण र मार्गनिर्देशन

आर्थिक वर्ष २०७४।७५ को राजस्व नीति, आर्थिक विधेयक तथा कार्यक्रम र बजेट तर्जुमाको लागि सुझाव पेश गर्ने राजस्व परामर्श समिति अन्तर्गत गठित उपसमितिहरूको कार्यविवरण एवं प्रतिवेदन तयार गर्ने मार्गनिर्देशन देहाय अनुसार छन् ।

१.६.१ कार्यविवरण

- (क) सरकारले अवलम्बन गरेको आर्थिक नीतिको आधारमा कर सम्बन्धी नीति एवं कर संरचनाको सामयिक मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त र व्यावहारिक कर प्रणाली विकास गर्न सुझाव पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (ख) कराधार विस्तार र उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न अपनाउनुपर्ने नीतिका सम्बन्धमा उप-समितिहरूको सुझाव केन्द्रित हुनुपर्नेछ ।
- (ग) राजस्व प्रशासन तथा अन्य सम्बन्धित आर्थिक क्षेत्रहरूका ऐन, कानूनमा गरिनु पर्ने परिमार्जनको विषयमा विभिन्न क्षेत्रबाट प्राप्त सुझाव समेतको आधारमा समितिमा सुझाव पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (घ) भन्सार महशुल, आयकर, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर र गैरकरका दरहरू अध्ययन गरी परिमार्जनको लागि सिफारिस गर्नुपर्नेछ । साथै, करका दरहरू सिफारिस गर्दा एउटा कर र अर्को करबीचको अन्तरसम्बन्ध समेतलाई दृष्टिगत गरी सुझाव पेश गर्नुपर्नेछ ।

- (ङ) नयाँ कर लागू गर्ने तथा कुनै करहरू खारेज गर्नुपर्ने भएमा सम्बन्धित क्षेत्रका विषेशज्ञ, उद्योगी, व्यवसायीहरूसँग अन्तरक्रिया गरी सुझाव पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (च) राजस्व परिचालन, निर्यात प्रवर्द्धन, उद्योग तथा व्यापार प्रवर्द्धन, पूर्वाधार विकास, प्रक्रियागत सरलीकरण र व्यापार सहजीकरणका विषयहरू उप-समितिहरूको सुझावको मुख्य आधारहरू हुनेछन् ।
- (छ) चौधौं योजनामा समावेश भएका नीति तथा कार्यक्रममा आधारित भएर सुझावहरू पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (ज) संघीयता कार्यान्वयको सन्दर्भमा नेपाल सरकारले तर्जुमा गर्ने नीति र कानूनमा समावेश गर्नु पर्ने विषयहरू सुझावमा समेटिनु पर्नेछ ।
- (झ) उप-समितिको सदस्य सचिव संयोजकले तोकन सक्नेछ । आवश्यकता अनुसार संघ-संस्था वा व्यक्तिलाई उप-समितिहरूले आमन्वित सदस्यको रूपमा बैठकमा आमन्त्रण गर्नसक्छन् ।
- (ञ) उप-समितिहरूले बढीमा ७ वटा सम्म बैठक राख्न सक्ने र अर्थ मन्त्रालयबाट जारी भएको कार्य सञ्चालन निर्देशिका बमोजिम बैठक भत्ता प्रदान गर्नसक्ने ।

१.६.२ मार्गनिर्देशन

उपसमितिहरूले पेश गर्नुपर्ने सुझावको मापदण्ड तथा मार्गदर्शनहरू देहाय बमोजिम हुनेछन्:

- (क) सबै उप-समितिहरूले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्र रहि सुझाव पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (ख) सुझावहरू राजस्व परामर्श समितिको मूल उद्देश्य र कार्य अन्तर्गत रहि पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (ग) पेश गरिएका सुझावहरू लागु गर्न सकिने, नतिजा हासिल गर्न सकिने, कार्यान्वयन योग्य, स्पष्ट, बुँदागत, शीर्षकगत र सरल हुनुपर्नेछ ।
- (घ) सुझावहरू आगामी आर्थिक वर्ष २०७४।७५ को बजेट तथा कार्यक्रममा समावेश गरी कार्यान्वयन गर्न सकिने हुनुपर्नेछ ।
- (ङ) पेश गरिने सुझावहरू अर्थतन्त्रमा देखिएका कमी कमजोरी र विसंगतीहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै दिगो र उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न तथा राजस्व परिचालन गर्न सहायक हुनुपर्नेछ ।
- (च) कर प्रणालीमा गर्ने सुधार र करको दायरा विस्तारका लागि सुझाव दिनुपर्ने छ ।

- (छ) सम्भव भएसम्म सरोकारवाला (Stakeholder)सँग छलफल गरी सुझाव दिन उपयुक्त हुनेछ ।
- (ज) सबै उप-समितिहरूद्वारा प्रस्तुत गरिने सुझावको ढाँचा समान हुनुपर्नेछ ।
- (झ) चलन-चलितमा रहेका कुनै पनि विधि/ तरिकाको आधारमा प्रतिवेदन लेखन गर्न सकिनेछ । प्रतिवेदनहरूमा एकरूपता कायम गर्ने प्रयोजनको लागि देहाय बमोजिमको सामान्य मापदण्ड निर्धारण गरिएको छ ।
- विषयवस्तुको संक्षिप्त पृष्ठभूमि तथा परिचय,
 - विषय वस्तुको वर्तमान अवस्था,
 - उप-समितिको कार्यक्षेत्र,
 - विद्यमान समस्या तथा चुनौती,
 - समस्याबाट परेको प्रभाव वा असर,
 - समस्या समाधानका लागि गरिएका प्रयासहरू,
 - विद्यमान ऐन नियमको कार्यान्वयन स्थिति,
 - उप-समितिको कार्यक्षेत्र समेटिने गरी सुझावहरू (नीतिगत, कानूनी, संस्थागत, संरचनागत, प्रकृयागत, प्रशासनिक, प्राविधिक र अन्य समसामयिक सुधार र परिवर्तन सम्बन्धी सुझावहरू)
 - निष्कर्ष तथा सारांश ।
- (ज) प्रतिवेदन २०७४ वैशाख १५ गतेभित्र सिडि वा इमेल ठेगानामा राजस्व परामर्श समितिमा निर्णय कितावसहित पठाउनुपर्नेछ ।
- (ट) उप-समितिका सदस्यहरूसँग सम्पर्क तथा सहभागिता सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य उप-समितिको संयोजक वा निजले तोकेको सदस्य-सचिवबाट हुनेछ । साथै उप-समितिको उपसंयोजक वा सदस्य तोकिएको व्यहोरा उप-समितिको संयोजकले पत्रद्वारा निजहरूलाई जानकारी गराउनुपर्नेछ ।
- (ठ) राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाले सम्पूर्ण उप-समिति तथा तिनको कार्यको समन्वय गर्नेछ ।

परिच्छेद -२

अध्ययन विधि

२.१ अध्ययन विधि

सरकारले अपनाउनुपर्ने राजस्व नीतिहरू एवं कार्यान्वयन गर्नुपर्ने कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरूको सिफारिस गर्न अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत एक स्थायी प्रकृतिको परामर्शदातृ निकायको रूपमा राजस्व परामर्श समितिले नियमित रूपमा काम गर्दै आएको छ । समितिले आफूलाई तोकिएको कार्यक्षेत्र (TOR) अन्तर्गत रही नेपाल सरकारको वार्षिक बजेट तर्जुमा गर्ने बखतमा राजस्व लगायत समग्र वित्तीय क्षेत्रमा गर्नुपर्ने सुधारहरूका सम्बन्धमा सरकारी एवं गैरसरकारी क्षेत्रबाट प्राप्त सुझावहरू समेतको अध्ययन, विश्लेषण र छलफल गरी तिनको कार्यान्वयनका लागि नियमित रूपमा सुझावहरू प्रस्तुत गर्दै आएको छ । यसै सिलसिलामा आगामी आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को वार्षिक बजेटमार्फत राजस्व नीति, कानून, करका दर, सँगठनात्मक संरचना र कार्यप्रकृया सरलीकरण गर्ने सुझाव प्रस्तुत गर्न यस राजस्व परामर्श समितिले देहायको प्रक्रिया तथा कार्यविधि अवलम्बन गरी यो प्रतिवेदन तयार गरेको छ ।

२.२ उप-समितिहरूको गठन

यस राजस्व परामर्श समितिलाई विविध क्षेत्रहरूको अध्ययन विश्लेषण गरी आवश्यक राय सुझावसहितको प्रतिवेदन पेश गर्न विषयगत उप-समितिहरू गठन गरी ती उप-समितिहरूमा सम्बन्धित क्षेत्रका विषयगत विज्ञहरू र विभिन्न वस्तुगत संघ संगठनका प्रतिनिधिहरू समेत रहने गरी सदस्य तथा आमन्त्रित सदस्यहरूको रूपमा आवश्यकतानुसार प्रतिनिधित्व गराई सुझाव संकलन गराएको थियो । उप-समितिका संयोजकहरूले आ-आफ्नो उप-समितिको बैठक राखी आवश्यक अध्ययन, विश्लेषण र छलफल समेतका आधारमा आ-आफ्नो प्रतिवेदन तयार गरी मूल समितिमा प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । उप-समितिले पेश गरेका सुझावहरूउपर मूल समितिले अध्ययन, विश्लेषण गरेर प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार पार्न समितिका सदस्य सचिवको संयोजकत्वमा निजी क्षेत्रका तीनजना सदस्यहरू रहनेगरी एक प्रतिवेदन लेखन समिति बनाईएको थियो । सो लेखन समितिले पटक पटक बैठक, बिचार बिमर्श र छलफल गरी यो प्रतिवेदन तयार पारेको छ ।

२.३ सुझावहरूको लागि सार्वजनिक आहान

आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को वार्षिक बजेट तर्जुमाको सिलसिलामा भन्सार, आयकर, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, स्वास्थ्य सेवा कर, शिक्षा सेवा शुल्क लगायतका कर एवं गैर कर राजस्व लगायत अन्य विषयहरूमा के-कस्ता सुधारहरू गर्न आवश्यक हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा सरोकारवाला हरूसंग सुझावहरू उपलब्ध गराइदिन सरकारी एवं गैरसरकारी निकायहरू, विभिन्न संघ/संस्था, वस्तुगत सँगठनहरू एवं बुद्धिजीवीहरूमा अनुरोध गरिएको थियो । यस्तो अनुरोध छापा तथा विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट समेत प्रचारप्रसार गरिएको थियो । सुझावहरू सिधै राजस्व परामर्श समितिमा, उप-समितिहरू तथा राजस्वसम्बन्धी विभागहरूमा र जिल्लास्थित राजस्व कार्यालयहरूमार्फत् पनि दिन सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । यस व्यवस्था अनुरूप समितिको सचिवालयमा १४५ वटा संघ संस्था एवं व्यक्तिहरूबाट करिव १९०० भन्दा बढी सुझावहरू प्राप्त भएका थिए । यस प्रकार धैरै महानुभावहरू र संघ-संस्थाहरूबाट सुझावहरू प्राप्त भएकाले मुख्य मुख्य सुझावहरू यस प्रतिवेदनमा समेटिएका छन् ।

२.४ पूर्व बजेट छलफल कार्यक्रमको आयोजना

माननीय उपप्रधान मन्त्री तथा अर्थ मन्त्री र सचिवहरूको उपस्थितिमा अर्थ मन्त्रालय, राजस्व परामर्श समितिको आयोजनामा देशका विभिन्न स्थानमा पूर्व बजेट छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरूको आयोजना गरिएको थियो । छलफल कार्यक्रममा स्थानीय उद्योगी, व्यापारी, वस्तुगत संघ/संस्थाका प्रतिनिधि र बुद्धिजीवीहरू साथै सम्बन्धित विकासक्षेत्रका क्षेत्रीय प्रशासकज्यूहरू, विभागीय प्रमुखहरू, प्रमुख जिल्ला अधिकारीहरू र अन्य सम्बद्ध उच्च पदाधिकारीहरूसमेतको उपस्थिति रहेको थियो । ती कार्यक्रममा स्थानीय स्तरका समस्याहरू र ती समस्याहरूलाई बजेट, राजस्व नीति कार्यक्रम तथा आर्थिक ऐनमार्फत् सम्बोधन गर्नका लागि सुझावहरू समेत प्रस्तुत गरिएका थिए ।

पूर्व बजेट छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिएका स्थानहरु

सि.नं.	मिति	अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न भएको स्थान
१	२०७३, माघ १० गते	पोखरा
२	२०७३, माघ २८ गते	नेपालगंज
३	२०७३, माघ २९ गते	धनगढी
४	२०७३, फागनु १० गते	भैरहवा
५	२०७३, चैत्र १३ गते	विराटनगर
६	२०७३, चैत्र २२ गते	बिरांज
७	२०७४, बैशाख ११ गते	काठमाडौं

साथै, विभिन्न व्यक्ति तथा संघ/संस्थाहरूबाट विद्युतीय प्रणाली मार्फत् र लिखित रूपमा समेत सुझावहरु प्राप्त भएका थिए । यसरी प्राप्त भएका सुझावहरूलाई पनि समितिले अध्ययन गरी यस प्रतिवेदन तयार पार्न सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

२.५ अन्य विधि

२.५.१ इन्टर्नसिप कार्यक्रम अन्तर्गत प्राप्त हुन आएका सुझावहरूको अध्ययन

राजस्व परामर्श समितिलाई आ.व.२०७४/७५का लागि सोसम्बन्धी सुझाव तयार गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन विश्वविद्यालयहरूमा अध्ययन तथा अनुसन्धानरत विद्यार्थीहरूलाई इन्टर्नसीपको रूपमा सहभागी गराउने यस मन्त्रालयको वार्षिक कार्यक्रमअनुरूप नेपाल ल क्याम्पसमा बाणिज्य कानून विषयमा स्नातकोत्तर गर्दै गरेका, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, केन्द्रीय अर्थशास्त्र विभाग अन्तर्गत अर्थशास्त्र विषयमा एम.फिल. गर्दै गरेका, काठमाण्डौ विश्वविद्यालय, स्कूल अफ मेनेजमेन्ट रवार्को, काठमाण्डौमा वित्त तथा कर विषयमा एम.फिल. गर्दै गरेका समेत गरी तीनजना विद्यार्थीहरूलाई योग्यताक्रमको आधारमा सम्बन्धित विश्वविद्यालयबाट छनौट गरी उनिहरूबाट विभिन्न विषयमा अध्ययन गराईएको थियो । उक्त अध्ययन एवम् विश्लेषणको आधारमा प्राप्त सुझावहरूलाई समेत प्रतिवेदन निर्माणको आधारको रूपमा लिईएको छ ।

२.५.२ सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन

समितिले यो प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा यसअघि विभिन्न व्यक्ति तथा संघ-संस्थाहरूबाट विभिन्न समयमा भएका अध्ययन प्रतिवेदनहरू, पुस्तकहरू, कार्यपत्रहरू तथा अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरू समेतको अध्ययन गरेको छ । यसअघिका राजस्व परामर्श समितिका प्रतिवेदनहरूको अध्ययन गरी कार्यान्वयन हुन बाँकी रहेका र कार्यान्वयनयोग्य सुझावहरूलाई पनि यस प्रतिवेदन तयारीको सिलसिलामा सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

२.५.३ विभिन्न मुलुकहरूले अवलम्बन गरेका सिद्धान्त, नीति तथा प्रक्रियाको अध्ययन

समितिले छिमेकी मुलुक, सार्क अन्तर्गत पर्ने मुलुकहरू, दक्षिण-पूर्वी एशियाली मुलुकहरू र अफ्रिकी तथा ल्याटिन अमेरिकी मुलुकहरूले अपनाई आएका आर्थिक सिद्धान्त तथा नीति एवं कर नीति र कर प्रणाली तथा प्रक्रियाको विषयमा इन्टरनेटको सहयोगबाट आवश्यक सामग्री संकलन गरी हाम्रो सन्दर्भमा समेत तुलना गरी अध्ययन गरेको छ ।

२.६ सुझावहरूको संकलन तथा तालिकीकरण

सार्वजनिक सूचनाको माध्यमबाट आहान गरिएअनुसार देशको समग्र आर्थिक तथा वित्तीय क्षेत्रको सुधार, राजस्व प्रशासनको सुधार तथा राजस्व परिचालन एवं राष्ट्रिय उत्पादन अभिवृद्धि र निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने उपायहरूका सम्बन्धमा विभिन्न व्यक्ति तथा सरकारी र निजी क्षेत्रबाट प्राप्त सुझावहरू संकलन गरी तालिकीकरण समेत गरिएको छ ।

२.७ परामर्श समितिमा छलफल

राजस्व परामर्श समितिमा प्राप्त उप-समितिका प्रतिवेदनहरू, विभिन्न व्यक्ति तथा संघ/संस्थाबाट प्राप्त सुझावहरू एवं समितिका सदस्यहरूबाट पेश गरिएका सुझावहरू उपर परामर्श समितिका सदस्यहरूबीच बैठकमा विस्तृत छलफल तथा परामर्श गरिएको थियो । साथै, समितिको सचिवालयको रूपमा रहेको राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाका पदाधिकारीहरू विभिन्न उप-समितिहरूको बैठकमा सहभागी हुनुका साथै समितिको बैठकमा अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतिका सबै विभागका प्रमुखहरूलाई आमन्त्रित सदस्यको रूपमा सहभागी गराइएको थियो । समितिले नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्तुत

गर्ने सुझावहरूलाई संक्षिप्त र कार्यान्वयनयोग्य बनाउन समितिमा विभिन्न विषयहरूमा बुँदागत छलफलसमेत गराएको थियो ।

२.८ प्रतिवेदनको तयारी

नेपाल सरकारलाई राजस्व परामर्श समितिले उपलब्ध गराउने सुझावहरूलाई व्यावहारिक, कार्यान्वयनयोग्य र सबै क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने किसिमले प्रतिवेदनमा समावेश गर्न राजस्व परामर्श समितिले विशेष ध्यान दिएको छ । यस प्रतिवेदनमा समावेश गर्नुपर्ने विषयहरूका बारेमा निक्याँले गर्नको लागि निजीक्षेत्रका प्रतिनिधिलाई समेत सम्मिलित गराई एउटा विशेष समिति र विभिन्न नौवटा विषयगत उप-समिति बनाइएको थियो । राजस्व र सोसँग सम्बन्धित समस्याहरूको विषयमा छलफल गरी समाधानका उपायहरूको सुझाव दिनकोलागि गठन भएका उप-समितिहरूले प्रस्तुत गरेका प्रतिवेदनमा उल्लेखित विषयहरूलाई यस समितिले मूल आधार मानी सोहीअनुसार प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । माननीय उप-प्रधानमन्त्री तथा अर्थ मन्त्री, प्रमुख आर्थिक सल्लाहकार, अर्थ सचिव एंवं सचिव(राजस्व) बाट समय-समयमा राजस्व परामर्श समितिलाई भएका निर्देशन र उद्योग वाणिज्य क्षेत्रका विभिन्न संघ-संस्थाहरू, नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरू, पेशागत संघसंस्था, वस्तुगत संघ संस्था तथा व्यक्तिहरूबाट प्राप्त राय सुझाव तथा दशवटै उप-समितिले पेश गरेका सुझावहरूउपर मूल समितिको बैठकमा छलफल गरी समग्र विषयहरू एंवं प्राप्त भएका सूचना तथा तथ्याङ्कहरूलाई आवश्यकतानुसार विश्लेषण गरी प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ । राजस्व परामर्श समितिका सबै बैठक तथा छलफल कार्यक्रममा प्राप्त भएका सुझावहरूलाई समेत यो प्रतिवेदन तयार गर्दा आधार लिएको छ ।

राजस्व परामर्श समितिको निर्णयानुसार प्रतिवेदन लेखन कार्यको लागि सरकारी क्षेत्र र निजी क्षेत्रको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी यस समितिका सदस्य सचिवको संयोजकत्वमा निजी क्षेत्रका तीनजना प्रतिनिधिहरू रहेको प्रतिवेदन लेखन कार्यदल गठन गरिएको थियो । उक्त कार्यदलले उपलब्ध सन्दर्भ सामग्रिहरू र उपसमितिहरूको प्रतिवेदनहरूको अध्ययन गरी विभिन्न समयमा बैठक एंवं छलफल पश्चात तयार गरेको मस्यौदालाई समितिको बैठकमा छलफल गरी प्राप्त निष्कर्षको आधारमा यो प्रतिवेदन तयार पारिएको छ ।

परिच्छेद - ३

विश्व कर प्रणालीमा नेपाल

३.१ विश्व कर प्रणालीको वर्तमान अवस्था

३.१.१ विश्व कर प्रणालीका वर्तमान प्रवृत्तिहरू

मुलुकको आर्थिक विकास र समृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्दै दिगो र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गर्नको लागि श्रोतको दिगो व्यवस्थापन गर्न जरुरी हुन्छ । आन्तरिक श्रोतको परिचालन त्यस्तो श्रोत व्यवस्थापनको निर्विकल्प माध्यम हो । मुलुकको आर्थिक विकासको लक्ष्य हासिल गर्नको लागि आवश्यक आर्थिक श्रोतको मागलाई परिपूर्ती गर्न समग्र कर प्रणालीको सुधार र विकास गर्नु आवश्यक छ । तीव्र आर्थिक वृद्धि जरुरी रहेको हाम्रोजस्तो मुलुकको लागि कराधारको विस्तार, आर्थिक क्रियाकलापहरूमा स्वच्छता र पारदर्शिता, अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई करको दायरामा ल्याउने, कराधारको संरक्षण, गतिशील अर्थतन्त्र निर्माण गर्नको लागि लगानीमैत्री, दिगो, भरपर्दो, विश्वसनीय र समतामुलक कर प्रणालीको विकास र यसको माध्यमबाट समावेशी विकास एवम् सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । त्यसैगरी, विकसित मुलुकहरूको लागि वित्तीय असन्तुलन हटाउन तथा वित्तीय सबलीकरण गर्न कर प्रणालीमा सामयिक सुधार अपरिहार्य रहेको हुन्छ । आर्थिक विकास र समृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्नको लागि सबै मुलुकहरू आ-आफ्ना कर प्रणालीहरूमा सुधारका निम्नि कुनै न कुनै रूपमा सक्रिय रहिरहेको पाईन्छ । विश्व कर प्रणालीमा देखा परेका नविनतम प्रवृत्तिहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

- कर प्रणाली सुधारका निम्नि दीर्घकालिन राजस्व नीति तथा योजना तर्जुमा गरी समयबद्ध रूपमा कार्यान्वयन गरिएको देखिन्छ ।
- विकसित मुलुकहरूद्वारा वित्तीय सन्तुलन र आर्थिक वृद्धिलाई कर प्रणाली सुधारको प्रमुख उद्देश्यको रूपमा निर्धारण गरिएको पाइन्छ ।
- करका दरहरू घटाउँदै कर आधारको विस्तारमा जोड दिइएको पाइन्छ ।
- कर राजस्वको दिगो श्रोत व्यवस्थापनका लागि वैदेशिक व्यापारमा आधारित करभन्दा पनि आन्तरिक श्रोतको परिचालनलाई जोड दिइएको पाईन्छ ।
- वस्तु तथा सेवामा आधारित करको रूपमा मूल्य अभिवृद्धि करको विश्वव्यापी अभ्यास भएको पाइन्छ ।

- व्यक्तिगत आयकरका दरहरूलाई समतामुलक बनाउँदै संस्थागत आयकरका दरहरू घटाउँदै जाने पद्धतिको विकास भएको देखिन्छ ।
- कर परिपालना लागत कम गर्न सूचना प्रविधिमा आधारित कर प्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याइएको पाइन्छ ।
- जोखिममा आधारित अनुसन्धान तथा परीक्षण पद्धतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी राष्ट्रिय कराधारको संरक्षण गरिएको पाइन्छ ।
- अन्तरनिकाय एवं अन्तरदेशीय समन्वय एवं सहकार्यको माध्यमबाट कराधारको संरक्षण गर्ने प्रकृयाको थालनी भएको पाइन्छ ।

सन् २००८ को वित्तीय संकटपछि सुस्त भएको अर्थतन्त्रलाई पुनर्जीवित गर्न वित्तीय सबलीकरण र वित्तीय स्थायित्वलाई नीतिगत सुधारको उपकरणका रूपमा विश्वव्यापी उपयोग गरी कर प्रणालीमा सुधारको माध्यमबाट वित्तीय सबलीकरण गर्ने प्रयास भएको छ । यसबाट वित्तीय संकटभन्दा अगाडिको अवस्थामा पुनर सफल भएको देखिन्छ ।

सन् २०१५ को तुलनामा सन् २०१६ मा विश्वमा विद्यमान औसत करको दरमा भएको परिवर्तनलाई हेर्दा व्यक्तिगत आयकरको दर केही बढेको देखिन्छ भने संस्थागत आयकरको दरमा सामान्य कमी आएको देखिन्छ । औसत अप्रत्यक्ष करको दर स्थिर रहेको देखिन्छ । सन् २०१६ मा संस्थागत आयकरको दरमा अमेरिकन, युरोपियन र ल्याटिन अमेरिकी मुलुकहरूले सामान्य वृद्धि गरेका छन् भने अफ्रिकन, एशियन, ओइसिडी मुलुकहरूले घटाएका छन् । त्यसैगरी, व्यक्तिगत आयकरतर्फ अफ्रिकन, एशियन, युरोपियन युनियन, ओइसिडी मुलुकहरूले करको दर बढाएको देखिन्छ भने अमेरिकन मुलुकहरूले करका दरमा कटौति गरेको देखिन्छ । अप्रत्यक्ष करतर्फ भारतले यो वर्ष बहुदर(५, १२, १८ र २८) सहितको वस्तु तथा सेवामा आधारित कर(GST) प्रस्ताव गरेको छ भने लगजम्बगले करको दरमा वृद्धि गरेको छ । आइसलैण्ड, मलेसिया र श्रीलङ्काले करको दरलाई घटाएका छन् । तालिका नं ३.१ मा विश्वमा विद्यमान औसत करको दर प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३.१ : विश्वमा विद्यमान औसत करको दर

कर शीर्षक	औसत करको दर (प्रतिशत)	
	सन् २०१५	सन् २०१६
संस्थागत आयकर	२३.८७	२३.६२
व्यक्तिगत आयकर	३०.७९	३३.१७
अप्रत्यक्ष कर	१५.७३	१५.६४

श्रोत : 2016 Global Tax Survey, KPMG

करको शीर्षकगत रूपमा पछिल्लो समयमा देखिएका प्रवृत्तिहरूलाई संक्षिप्त रूपमा देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.१.२ प्रत्यक्ष कर

आयकरतर्फ रोजगारीमा आधारित कर नै प्रमुख श्रोतको रूपमा रहेको छ । समतामूलक कर प्रणालीद्वारा सामाजिक न्याय स्थापित गर्न महत्वपूर्ण उपकरणको रूपमा रहेको व्यक्तिगत आयकरको औषत दर सन् २००८ मा विश्वमा ३१.४४ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१६ मा यस्तो दर औषत ३३.१७ प्रतिशत रही केही वृद्धि भएको देखिन्छ । OECD मुलुकहरूमा सन् २००८ मा व्यक्तिगत आयकरको दर औसत ४०.३९ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१६ मा ४२.२३ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । वित्तीय सबलीकरण र आर्थिक वृद्धिमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने करको रूपमा देखापरेकोले सन् २००८ को विश्वव्यापी वित्तीय संकटपछि संस्थागत आयकरको दरलाई घटाउने प्रवृत्ति देखिएको र अद्यपी त्यो प्रवृत्तिले निरन्तरता पाईरहेको देखिन्छ । सन् २००८ मा विश्वको संस्थागत आयकरको औषत दर २६.१० प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१६ मा यस्तो दर औषत २३.६२ प्रतिशत रही २.४८ प्रतिशत बिन्दुले घट्न गएको देखिन्छ । OECD मुलुकहरूमा सन् २००८ मा संस्थागत आयकरको दर औसत २६ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१६ मा २४.८ प्रतिशतको हाराहारीमा झरेको छ ।

संस्थागत आयकरले व्यावसायिक लगानीको परिमाण मात्र होईन लगानीको प्रवृत्तिलाई समेत असर पार्दछ । केही विकसित र OECD मुलुकहरूमा सन् २००८ को विश्वव्यापी वित्तीय संकटपछि कूल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात घटेको, समग्र राजस्व प्रणाली प्रभावित भएको, कूल गार्हस्थ उत्पादनमा समेत कमी आएको जस्ता प्रभाव देखिएकोले संस्थागत आयकरको दर घटाएर वित्तीय सबलीकरण र आर्थिक वृद्धिको लागि अनुकूल वातावरण निर्माण गर्नेगरी नीतिगत सुधारको थालनी भएको

देखिन्छ । तालिका नं. ३.२ मा केही OECD मुलुकहरूको सन् २०१५ को व्यक्तिगत आयकरको दर र संस्थागत आयकरको दर प्रस्तुत गरिएको छ जसमा व्यक्तिगत आयकर र संस्थागत आयकरको दरमा उच्च भिन्नता देखिन्छ ।

तालिका ३.२ : OECD मुलुकहरूमा आयकरको दर

क्र.सं.	मुलुकको नाम	व्यक्तिगत आयकरको दर	संस्थागत आयकरको दर
१	आयरल्याण्ड	४८	१२.५
२	जापान	५५.९५	३०.८६
३	डेनमार्क	५६.४०	२२.००
४	नर्वे	४६.९०	२५.००
५	दक्षिण कोरिया	३८.००	२४.२०
६	फिनल्याण्ड	५४.२५	२०.००
७	फ्रान्स	४९.००	३३.३०
८	बेल्जियम	५०.००	३३.९९
९	संयुक्त अधिराज्य	४५.०	२०.००
१०	स्वीडेन	५७.१०	२२.००
११	स्वीटजरल्याण्ड	४०.००	१७.९२

श्रोत: KPMG Global Tax Rate Survey, 2016

व्यापार र आर्थिक गतिविधिमा देखिएको विश्वव्यापी एकीकरण र अन्तरनिर्भरता एवं बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको बढ्दो प्रभावसंगै बासिन्दा र श्रोतको अवधारणा अनुसार करारोपण गर्ने अधिकारको बाँडफाँडको विषय थप पेचिलो बन्दै गएको छ । कानुनी अपर्याप्तता, व्यावसायिक कर प्रशासनको अभाव, अन्तरनिकाय र अन्तर देशीय सूचना संजाल एवं सम्प्रेषण पद्धतिको अभाव, कर प्रशासनको संस्थागत क्षमताको अभाव, खोजमूलक अनुसन्धान पद्धतिको अभाव जस्ता कारणहरूबाट राष्ट्रिय राजस्वको संरक्षण गर्ने कार्य जटिल बनिरहेको छ ।

दोहोरो करमुक्ति सम्झौताको दुरुपयोग, बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको विस्तार, विद्युतीय अर्थतन्त्र, विद्युतीय व्यापार, सम्पत्ति शुद्धिकरण, व्यापार विचलन, मूल्य हस्तान्तरण, स्थायी संस्थापन तथा अन्तर्निहीत स्वामित्व जस्ता विषयले अन्तर्राष्ट्रिय कर प्रणालीको

व्यवस्थापन अज्ञ जटिल हुन गएको छ । मूल्यको हस्तान्तरण, आयको खण्डिकरण, स्थायी संस्थापनको नियमन गरी कराधारको संरक्षण गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय कारोबारको कर सहभागिता सुनिश्चित हुनेगरी कर कानून कार्यान्वयन गर्ने चुनौती विद्यमान रहेको छ । आगामी दिनमा करारोपण अधिकारको स्पष्ट बाँडफाँड एवम् अन्तर-निकाय समन्वय र सहकार्यलाई अर्थपूर्ण बनाउँदै स्वच्छ, तटस्थ, प्रभावकारी र समतामुलक अन्तर्राष्ट्रिय कर प्रणालीको विकासद्वारा कर परिपालनाको स्तरमा सुधार ल्याउनुपर्ने हुन्छ ।

३.१.३ अप्रत्यक्ष कर

मूल्य अभिवृद्धि करलाई अर्थतन्त्रलाई कम प्रभाव पार्ने करको रूपमा लिने गरिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि करको बहुदर भएका यूरोपेली देशहरूले एकल दरमा जानुका साथै कर सहभागिता र कर संकलन लागत घटाउनमा जोड दिएको पाइन्छ । यूरोपियन तथा OECD मुलुकहरूमा अप्रत्यक्ष करको दर सन् २००८ मा औषत १९.६० प्रतिशत र १७.७० प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१६ मा क्रमशः २२ प्रतिशत र २४.८ प्रतिशतको हाराहारीमा पुगेको छ । विश्वको औषत अप्रत्यक्ष करको दर सन् २००८ मा २६ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१६ मा २३.६२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । हाल विश्वमा मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गर्ने मुलुकको संख्या १६६ पुगेको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करको दर २०१४ सम्म बढ्ने प्रवृत्ति रहेकोमा २०१४/१५ मा केही स्थिरता देखिएको छ । लक्जेम्वर्ग, इटाली र पोर्चुगलले दरमा केही वृद्धि गरेका छन् भने एंगोला, पेरु र श्रीलंकाले दर घटाएका छन् । छिमेकी देश भारतले ५, १२, १८ र २८ प्रतिशत बहुदर भएको वस्तु तथा सेवामा आधारित कर (GST) प्रस्ताव गरेको छ । अर्कोतिर, धेरैजसो मुलुकहरूले बहुदरको सद्वा एकल दरमा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाएका छन् । जापानले उपभोगमा लाग्ने करको दर २०१४ को अप्रिलमा ५ प्रतिशतबाट बढाएको भएतापनि पुनः २०१५ को अक्टोबरबाट ८ प्रतिशतलाई १० प्रतिशत पुन्याउने पूर्वयोजनालाई २०१७ अप्रिलसम्म सारेको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारिता हेर्न यसको स्तरीय दर (Standard Rate) र सक्षमता (C-efficiency) हेर्ने गरिन्छ । सक्षमताले मूल्य अभिवृद्धि करलाई करको दर र कूल निजी उपभोगको गुणनफलले भाग गर्दा आउने भागफललाई जनाउँछ । यदि मूल्य अभिवृद्धि करमा कुनै छुट नहुने र पूर्ण रूपमा कर सहभागिता हुने हो भने

उच्च दक्षता प्राप्त गर्न सकिन्छ । प्रायः विकसित मुलुकहरूको दक्षता उच्च देखिन्छ भने विकासोन्मुख र अल्प विकसित मुलुकहरूको दक्षता विकसित मुलुकको तुलनामा कम देखिन्छ । दक्षता कम हुनुका पछाडि खासगरी २ किसिमका अन्तर (Gap) देखिन्छन्: कर नीति अन्तर र कर सहभागिता अन्तर । कर नीति अन्तरले कर छुटको कारणले सिर्जना हुने अन्तरलाई जनाउँछ । अर्थात बढीभन्दा बढी उपभोगलाई मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा ल्याउँदा कर नीति अन्तर कम हुन्छ । कर सहभागिता अन्तरले कर कानूनको स्वच्छ कार्यान्वयनको अभाव र कमजोर कर परिपालनाको अवस्थालाई देखाउँछ । अर्थात् कर कानून कार्यान्वयन जति कमजोर देखिन्छ, त्यति कर सहभागिता अन्तर बढ्दै जान्छ ।

तालिका ३.३: केही विकसित OECD मुलुकहरूमा मूल्य अभिवृद्धि करको दर (Standard Rate), C-efficiency र कर अन्तर (Policy Gap and Compliance Gap)

क्र.सं.	मुलुकको नाम	करको दर % (Standard Rate)	C- efficiency	कर सहभागिता अन्तर (Compliance Gap)	कर नीति अन्तर (Policy Gap)
१	आयरल्याण्ड	२३	६६	२	३३
२	डेनमार्क	२५	६४	४	३३
३	फिनल्याण्ड	२४	६१	५	३६
४	फ्रान्स	५.५, १९.६	५१	७	४५
५	बेल्जियम	१२, २१	५२	११	४२
६	संयुक्त अधिराज्य	२०	४८	१७	४२
७	स्वीडेन	२५	५६	३	४२

➤ श्रोतःकरको दर : United States Council for International Business(USCIB)
 ➤ श्रोतः C-efficiency र कर अन्तर : OECD (2014),C-efficiency(2006)र कर अन्तर) Reckon,2009)

विकसित मुलुकहरूमा कर सहभागिताको स्तर राम्रो हुने हुनाले कर नीति अन्तरले नै सक्षमतालाई बढी प्रभाव पारेको देखिन्छ । विकसित मुलुकहरूमा पनि उपभोगको उल्लेखनीय हिस्सा मूल्य अभिवृद्धि करको दायराबाहिरै रहेका कारण कर नीति अन्तर उच्च भएको हो । अर्कोतिर, विकासोन्मुख र अल्प विकसित देशमा भने कर

कानूनको परिपालना राम्ररी नहुँदा कर नीति अन्तरको तुलनामा कर सहभागिता अन्तरले मूल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारितामा बढी प्रभाव परेको देखिन्छ । हालैको अध्ययनले विकासोन्मुख देशमा ६० प्रतिशतसम्मको कर सहभागिता अन्तर रहेको देखाउँछ भने विकसित देशमा करिब २० प्रतिशत मात्र अन्तर रहेको देखिन्छ ।

सूचना प्रविधिको विश्वव्यापी रूपमा बढ्दो प्रयोग र विश्व अर्थतन्त्रको अन्तरआवद्धताले विद्युतीय व्यापारको प्रवृत्ति बढ्दै गएको सन्दर्भमा विद्युतीय व्यापारलाई कर प्रणालीमा आवद्ध गर्ने विषय अप्रत्यक्ष करको प्रमुख चुनौती रहेको छ । विद्युतीय कारोबारमा व्यवसायदेखि उपभोक्तासम्म आपूर्तिको स्थान कहाँ हुने भन्ने सम्बन्धमा हालै यूरोपेली युनियनले एउटा नियम बनाएको छ जसअनुसार जहाँ उपभोक्ता स्थापित छ वा बासिन्दा छ, त्यहाँ नै करारोपण हुनुपर्ने न कि जहाँ आपूर्तिकर्ता स्थापित छ । यसको अर्थ विदेशी सेवा आपूर्तिकर्ताले नै उपभोक्ता भएको मुलुकमा दर्ता भई मूल्य अभिवृद्धि कर बुझाउनु पर्ने भएको छ । नेपालको अर्थतन्त्र समेत विश्व अर्थतन्त्रमा अन्तरआवद्धता बढ्दै गएको विद्यमान अवस्थामा विद्युतीय व्यापार र सेवा क्षेत्रलाई करको दायरामा ल्याउन कर परिपालना सुनिश्चित गर्ने कानुन र प्रणालीको विकास गर्नु जरुरी देखिन्छ । तसर्थ, त्यस्तो सेवाका उपभोक्ताहरू नेपालभित्र छन् भने त्यसमा उपभोगमा आधारित करारोपण गर्ने अधिकार नेपालले राखे गरी कर प्रणालीमा सुधारको खाँचो रहेको छ ।

३.१.४ वैदेशिक व्यापारमा आधारित कर

विश्वमा विकसित भएको उदारीकरण र व्यापार सहजिकरणको नीतिसँगै धेरै मुलुकहरूले आयात र निर्यातमा लाग्दै आएको करको दर घटाउँदै आन्तरिक श्रोत परिचालनमा केन्द्रीत भएका छन् । विकसित मुलुकहरूमा वैदेशिक व्यापारमा आधारित करको योगदान नगन्य भएपनि विकासोन्मुख र अल्प-विकसित मुलुकहरूमा भने यसको योगदान अद्यपि उल्लेखनीय नै छ । अन्तर्राष्ट्रिय एवम् क्षेत्रीय व्यापार सम्झौताको कारण विकासोन्मुख र अल्प विकसित मुलुकहरूले आयातमा लाग्ने करको दर घटाउँदै लगेको र निर्यातमा लाग्ने कर कटौती गर्दै गएकोले वैदेशिक व्यापारमा आधारित करको योगदान क्रमशः घटिरहेको छ । यसरी अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा आधारित करको योगदान घट्दै जाँदा आन्तरिक राजस्वले त्यसको परिपूर्ति गर्न नसके वित्त संरचनामा गम्भीर असर पर्न सक्दछ । अहिलेपनि अफ्रिकाका गाम्विया, लाइवेरिया, इथियोपिया र नामिविया जस्ता देशहरूमा वैदेशिक व्यापारमा आधारित करले नै राजस्वमा ५० प्रतिशतभन्दा बढी योगदान गरेको छ । तसर्थ,

विकासोन्मुख र अल्प विकसित मुलुकहरूमा वैदेशिक व्यापारमा आधारित करको योगदान घट्दै जाँदा आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई दिगो र प्रभावकारी बनाउनुपर्ने चुनौति देखिन्छ ।

३.२ विश्व कर प्रणालीमा नेपालको अवस्था

सन् १९९० को दशक देखिको विश्वव्यापीकरण तथा उदारीकरणको प्रभाव, WTO, SAFTA, BIMSTEC लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय एंवं क्षेत्रीय संगठनहरूसंगको आवद्धता लगायत विश्व कर प्रणालीको बदलिंदो स्वरूपसँगै नेपालको कर प्रणाली पनि आधुनिक र व्यवस्थित हुँदै आएको छ । आयकरतर्फ स्वयंकर निर्धारण पद्धतिलाई थप व्यवस्थित बनाउँदै आयकरका अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्तहरू अवलम्बन गरिएको आयकर ऐन, २०५८ लागु भई कार्यान्वयनमा रहेको छ । त्यसैगरी, अप्रत्यक्ष करतर्फ साविकमा रहेका बिक्री कर लगायत विभिन्न चार किसिमका करहरूको सट्टामा २०५४ सालदेखि मूल्य अभिवृद्धि कर लागु गरिएको छ, जुन अहिले नेपालको कर राजस्वको सबैभन्दा ठूलो श्रोतको रूपमा स्थापित भएको छ । अन्तःशुल्कतर्फ २०५८ सालमा नयाँ ऐन कार्यान्वयनमा आएसँगै भौतिक नियन्त्रण पद्धतिको सट्टामा अधिकांश वस्तुहरूमा स्वयं निष्काशन प्रणाली अवलम्बन गरी कार्यान्वयन भैरहेको छ । भन्सारतर्फ वस्तु वर्गीकरण तथा भन्सार मूल्याङ्कनका आधुनिक पद्धतिहरू अवलम्बन भएको भन्सार ऐन, २०६४ कार्यान्वयनमा रहेको छ जसका कारण अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहजीकरण, सामाजिक सुरक्षा एंवं राजस्व संकलनमा ठूलो सघाउ पुगेको छ ।

उल्लिखित कानुनी सुधारका अतिरिक्त संगठनात्मक सुधार एंवं आधुनिक सूचना प्रविधिको अवलम्बनसँगै नेपालको कर प्रणाली थप आधुनिक, व्यवस्थित र पारदर्शी भई कर परिपालना लागत र कर प्रशासनको कर संकलन लागतमा कमी आएको छ ।

३.२.१ राजस्वको योगदान

विगत बीस वर्षमा समग्र कर प्रणालीमा भएका यिनै सुधारहरूका कारण हालैका वर्षहरूमा अर्थतन्त्रको आकारमा खासै वृद्धि नहुंदा र अर्थतन्त्रका कतिपय परिसूचकहरू कमजोर हुंदापनि राजस्व संकलनमा उत्साहजनक वृद्धि हुन गई समग्र बजेट प्रणालीमा राजस्वको योगदान बढ्नुका साथै कूल गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा राजस्वको अनुपात क्रमशः बढ्दै गैरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मा कर राजस्व र कूल राजस्वको कूल गार्हस्थ उत्पादनसँगको अनुपात क्रमशः ९.७७ र १२.०५ प्रतिशत

रहेकोमा त्यो अनुपात आ.ब.२०७२/७३ मा क्रमशः १८.७ प्रतिशत र २१.४७ प्रतिशत पुगेको छ । तालिका ३.४ मा विगत दश वर्षको जम्मा राजस्व र कूल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी चित्र ३.१ मा विगत १० वर्षको राजस्व वृद्धिदर र कूल गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा राजस्व संकलनको अवस्था देखाईएको छ ।

तालिका ३.४ : कूल गार्हस्थ उत्पादनमा राजस्वको अनुपात

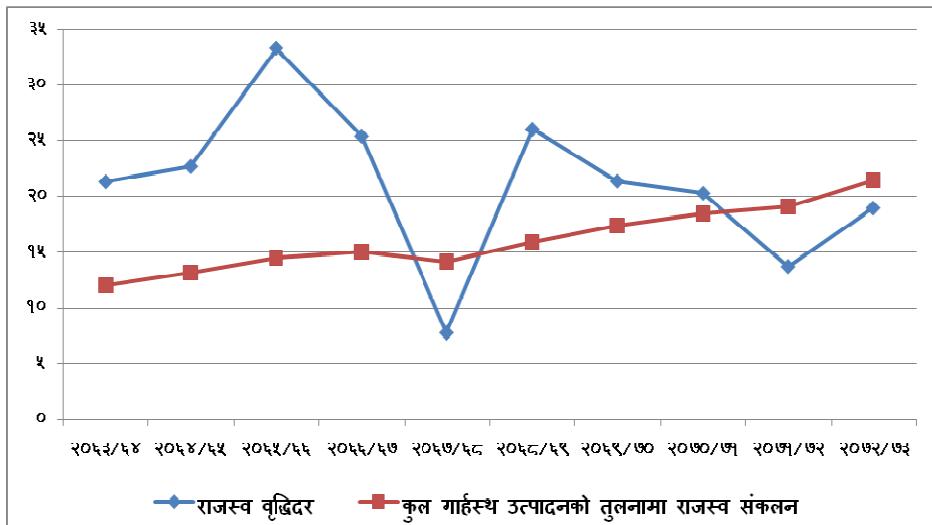
रु. करोडमा

आर्थिकवर्ष	कर राजश्व	गैर कर राजश्व	जम्मा राजश्व	जम्मा राजश्व र कुल ग्राहस्थ उत्पादन अनुपात
२०६३/६४	७११३	१६५८	८७७१	१२.०५
२०६४/६५	८५१६	२२४६	१०७६२	१३.१९
२०६५/६६	११७०५	२६४२	१४३४७	१४.५२
२०६६/६७	१५६२९	२३६५	१७९९४	१५.०७
२०६७/६८	१७२७८	२११४	१९३९२	१४.१६
२०६८/६९	२११७२	३२६५	२४४३७	१५.९१
२०६९/७०	२५९६१	३७०३	२९६६४	१७.४४
२०७०/७१	३११८०	४५०४	३५६८४	१८.४८
२०७१/७२	३५५९४	४९९०	४०५८४	१९.१०
२०७२/७३	४२१४३	६१३१	४८२७५	२१.४७
२०७३/७४*	३८५४६	३३४८	४९८९४	

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा

* आ.ब. २०७३/७४को प्रथम नौ महिनाको

चित्र ३.१ : राजस्व वृद्धिदर र कुल गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा राजस्व असुली (प्रतिशत)

तालिका नं. ३.५ ले खर्च र राजस्वको अनुपातको प्रवृत्तिलाई देखाइएको छ । जसअनुसार सरकारी खर्चमा राजस्वले आफ्नो योगदान बढाउँदै लगेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०५६/५७ मा कूल खर्चमा राजस्वले ६५ प्रतिशत मात्र ओगटेकोमा आ.ब. २०७२/७३ मा आइपुगदा झण्डै ८१ प्रतिशत ओगटेको छ । जसबाट सार्वजनिक खर्च व्यस्थापनमा आन्तरिक स्रोत परिचालनको योगदान बढारहेको पुष्टि हुन्छ । यसबाट अब हामीसँग स्रोतको अभाव नभई सार्वजनिक खर्च गर्ने क्षमता र कार्यान्वयनमा गुणस्तरीयतासहितको सुधारको खाँचो देखिन्छ । विकसित मुलुकहरूले समष्टिगत वित्तीय सवलीकरणका लागि खर्च कटौती वा राजस्वको दर वृद्धिको उपाय अपनाएको देखिन्छ तर नेपालमा त्यो अवस्था नभई वित्तीय सन्तुलन कायम राख्न वर्तमान राजस्व प्रणाली सफल भएको देखिन्छ । आर्थिक वृद्धि अपेक्षाकृत रूपमा हुन नसकेको, निर्यात व्यापार खस्कदै गएको, लगानीको वातावरण अझै बन्न नसकेको जस्ता अर्थतन्त्रका समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू त्यति सन्तोषजनक नहुँदा नहुँदै पनि राजस्व प्रणालीले सन्तोषजनक प्रगति हासिल गरेकै कारण आफ्नै श्रोतमा ठूला आयोजनाका लागि श्रोतको व्यवस्थापन गर्न सकिने देखिन्छ । तर, मुलुक संघीय प्रणालीमा प्रवेश गरिसकेको विद्यमान अवस्थामा संघीय वित्त व्यवस्थापनको लागि आवश्यक राजस्व परिचालन गर्न दिर्घकालीन रणनीति बनाएर अघि बढ्नुपर्ने अवस्था छ ।

तालिका ३.५ : खर्च र राजस्वको अनुपात

आर्थिक वर्ष	कुल सरकारी खर्च	कुल राजस्व	कुल खर्चमा राजस्वको अनुपात
२०५६/५७	६६२७	४२८९	६५
२०६०/६१	८९४४	६२३३	७०
२०६४/६५	१६१३५	१०७६२	६६
२०६८/६९	२९४८५	२४४३७	८३
२०७२/७३	५९६९०	४८२७५	८१

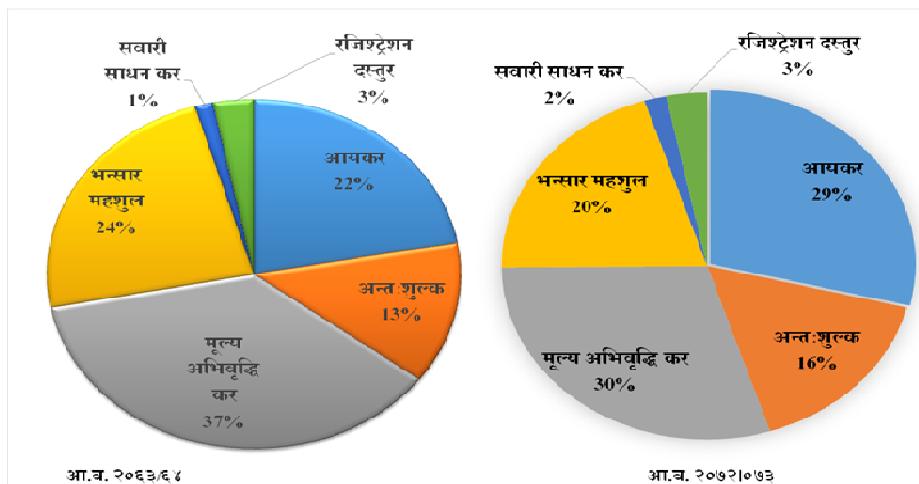
स्रोत: विभिन्न आ.व.को आर्थिक सर्वेक्षणहरू ।

३.२.२ संरचनात्मक परिवर्तन

विश्व कर प्रणालीमा पछिल्लो दशकहरूमा भएको संरचनात्मक परिवर्तनको प्रभाव नेपालको राजस्व प्रणालीमा पनि परेको देखिन्छ । विगतमा भन्सार महसुल, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन दस्तुर र गैरकर राजस्वको प्रमुख हिस्सा रहेकोमा हाल ती करहरूको हिस्सा क्रमशः कम हुँदै गएको छ । मूल्य अभिवृद्धि करपछि आयकर, भन्सार महसुल र अन्तःशुल्क नेपालको राजस्वका मुख्य श्रोतका रूपमा रहेका छन् । चित्र नं. ३.२ मा नेपालको कर संरचनामा भएको परिवर्तनको स्थिति देखाईएको छ ।

चित्र ३.२ : नेपालको कर संरचनामा भएको परिवर्तनको स्थिति

आ.व. २०६३/६४ र २०७२/०७३ मा संकलन भएको कर राजस्वको संरचनाको तुलना

श्रोत : अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा

३.२.३ करका दरहरूको तुलना

नेपालको संस्थागत आयकरको दर अन्य सार्क मुलुकहरूको तुलनामा कम भएपनि श्रीलंका, सिंगापुर र थाईलैण्डको तुलनामा भने उच्च रहेको देखिन्छ । नेपालमा संस्थागत आयकरको दर २५ प्रतिशत रहेको छ, भने वित्तीय करोबारमा ३० प्रतिशत रहेको छ । तथापि, उत्पादनमूलक, सेवा र निर्यातमूलक उद्योगहरूलाई संस्थागत आयकरको कम दर, कर छुट लगायतका विशेष सुविधाहरू पनि प्रदान गरिएको छ । विकसित मुलुकहरूमा आयकरको संरचनामा व्यक्तिगत आयकरले प्रमुख हिस्सा ओगट्ने भएपनि नेपालको आयकरको संरचनामा भने संस्थागत आयकरले करीब ६० प्रतिशत ओगटेको छ । संस्थागत आयकरतर्फ नेपालले विगत १५ वर्षदिखि करको दर स्थिर राख्ने नीति लिएको छ । तालिका नं. ३.६ ले नेपाल र छिमेकी मुलुकहरूको संस्थागत आयकरको दरको तुलना गरेको छ ।

तालिका ३.६ : नेपाल र छिमेकी मुलुकहरूको संस्थागत आयकरको दरको तुलना

क्र.सं.	मुलुकको नाम	संस्थागत आयकरको दर
१	बंगलादेश	२५
२	चीन	२५
३	भारत	३४.६
४	मलेसिया	२४
५	सिंगापुर	१७
६	श्रीलंका	१५
७	थाईलैण्ड	२०
८	पाकिस्तान	३२
९	नेपाल	२५

श्रोत: KPMG Global Tax Rate Survey, 2016

तालिका नं. ३.७ मा नेपाल र यसका छिमेकी मुलुकहरूको व्यक्तिगत आयकरतर्फको करको उच्च सीमान्त दर र कर छुटको रकम तथा प्रतिव्यक्ति आयको अनुपात देखाइएको छ । जसअनुसार नेपालको करको उच्च सीमान्त दर सार्क देशमा उच्च नै देखिन्छ । तथापि विकसित मुलुकहरूको तुलनामा भने यो सीमान्त दर कम नै हो । अर्कोतरफ नेपालको प्रतिव्यक्ति आय सार्क मुलुकहरूमा नै सबैभन्दा कम भएपनि कर छुटको रकम र प्रतिव्यक्ति आयको अनुपात हेर्दा नेपालको उच्च अनुपात देखिन्छ । यसबाट नेपालको कर छुटको रकम केही उदार देखिन्छ ।

तालिका ३.७ : नेपाल र छिमेकी मुलुकहरूको व्यक्तिगत आयकर दरको तुलना

क्र.सं.	मुलुकको नाम	करको उच्च सीमान्त दर (Higher Marginal Rate)	कर छुटको रकम र प्रतिव्यक्ति आयको अनुपात
१	बंगलादेश	३०	२.२६
२	भारत	३५.५४	२.३१
३	नेपाल	३५	३.४४
४	पाकिस्तान	२०	२.७९
५	श्रीलंका	१५	१.०३

स्रोत: KPMG Global Tax Rate Survey, 2016

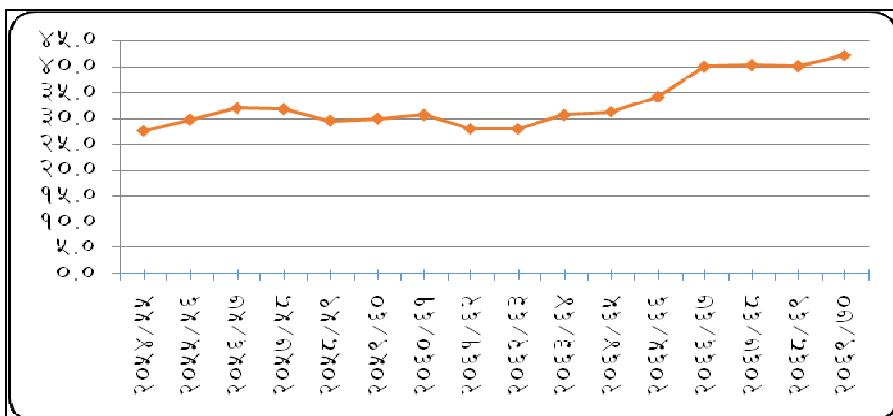
मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ नेपालले विश्वव्यापी रूपमा नै स्थापित हुँदै आएको एकल दर नै लागु गर्दै आएको छ । कूल कर राजस्वमा एक तिहाई हिस्सा ओगट्दै आएको मूल्य अभिवृद्धि कर आयातमा आधारित अर्थतन्त्र भएका कारण करीब दुई तिहाई हिस्सा भन्सार बिन्दुमा नै संकलन हुने गरेको छ । तालिका नं.३.८ ले सार्क मुलुकका मूल्य अभिवृद्धि कर लागु भएका देशहरूको तुलना गरेको छ जसमा नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करमा सक्षमता र उत्पादकत्व दुवैपक्षमा अन्य सार्क देशहरूमन्दा राम्रो अवस्थामा देखाउँछ । चित्र ३.३ ले नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करको सक्षमताको स्तर बढाउँदै गएको देखिन्छ ।

तालिका ३.८ : नेपाल र छिमेकी मुलुकहरूको मूल्य अभिवृद्धि करमा सक्षमता र उत्पादकत्व

क्र.सं.	मुलुकको नाम	करको दर	सक्षमता (C-efficiency)	उत्पादकत्व (Productivity)
१	बंगलादेश	१५	२९.७८	०.२३
२	नेपाल	१३	४३.१५	०.३५
३	पाकिस्तान	१७	२६.९९	०.२३
४	श्रीलंका	११	३९.३२	०.२८

स्रोत: उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ को प्रतिवेदन ।

चित्र ३.३ : नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करको सक्षमता (C-efficiency)

स्रोत : उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ को प्रतिवेदन ।

कर राजस्वमा वैदेशिक व्यापारमा आधारित करको हिस्सा विश्वव्यापी रूपमा घट्दै गएको छ । नेपालको पनि भन्सार महसुलको हिस्सा घट्दै गएर अहिले झण्डै २० प्रतिशतमा आईपुगेको छ । विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय प्रतिवद्धता अनुरूप भन्सारका दरबन्दीहरू समायोजन गर्दै लगेकाले भन्सार राजस्वको योगदान घट्दै गएको भएतापनि अर्थिक गतिविधिहरू आयातमा अत्याधिक निर्भर भएकाले अप्रत्यक्ष करका अन्य मुख्य श्रोतहरू मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्कको ठूलो हिस्सा अझैपनि भन्सार बिन्दुबाट नै संकलन हुने गर्दछ । तालिका नं ३.९ मा नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार लागत र करको अवस्थालाई देखाइएको छ ।

तालिका नं ३.९ नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार लागत र करको अवस्था

क्र.सं.	परिसूचकहरू	सन् २००६	सन् २०१३
१	आयात महसुल	१३.९ %	१२.२%
२	निर्यात महसुल	११.८%	०.३%
३	आयात गर्न लाग्ने समय	३५दिन	३९ दिन
४	निर्यात गर्न लाग्ने समय	४२ दिन	४२ दिन
५	आयात लागत	\$१७००	\$२४००
६	निर्यात लागत	\$१६००	\$२३००

श्रोत: AID FOR TRADE AT A GLANCE 2015: OECD,WTO

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको लागत र करको अवस्थालाई हेर्दा भन्सार महसुल दर क्रमशः घट्दै गएको भएतापनि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको लागि लाग्ने समय र लागतमा सुधार आउन सकेको देखिन्दैन । तसर्थ, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहजीकरणका लागि आधुनिक पद्धती र प्रविधिको उपयोग गरी प्रक्रियागत सरलीकरण गर्नेतर्फ विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

३.२.४ दोहोरो करमुक्ति समझौता

नेपालले संसारका विभिन्न मुलुकहरूसंग दोहोरो कर मुक्ति तथा वित्तिय छल निरोध सम्बन्धी समझौता गर्दै आएको छ । जसअनुरूप हालसम्म भारत, नर्वे, थाईलैण्ड, श्रीलङ्का, मौरीसस, अष्ट्रीया, पाकिस्तान, चीन, कोरिया र कतार गरी विश्वका १० बटा मुलुकहरूसंग यस्तो समझौता भइसकेको छ । साथै, बंगलादेश लगायतका केही देशहरूसंग यस्तो समझौता गरिने प्रक्रियामा रहेको छ ।

३.२.५ Paying Taxes Index मा नेपाल

विश्व बैंकबाट वार्षिक रूपमा प्रकाशित हुने Paying Taxes Index ले करको दर, वार्षिक कर भुक्तानीको पटक र कर परिपालनाको लागि लाग्ने समयलाई प्रमुख परिसूचकको रूपमा लिई सोही आधारमा देशहरूको स्थान निर्धारण गरिएको हुन्छ । Paying Taxes, 2017 मा नेपालको स्थानलाई तालिका नं. ३.१० मा उल्लेख गरिएको छ । जसअनुसार विश्वका १८९ देशहरूमध्ये नेपालको स्थान १४२ औं रहेको छ । उक्त Index मा समावेश भएको परिसूचकहरूलाई हेर्दा नेपालमा औसत करको दर तुलनात्मक रूपमा कम रहेको देखिन्छ भने कर भुक्तानीको पटक र कर पालनाको समय अन्य मुलुकहरूकोभन्दा तुलनात्मक रूपमा बढी रहेको देखिन्छ । तसर्थ, समग्र कर प्रणालीमा सुधार गरी कर परिपालनाको लागि लाग्ने समयलाई घटाउन थप पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ

तालिका: ३.१० Paying Taxes 2017 मा नेपालको स्थान

परिसूचकहरू	संस्थागत आयकर	व्यक्तिगत आयकर	अन्य कर	जम्मा	एशिया प्रशान्त क्षेत्रको औसत
औसत करको दर प्रतिशत	१७.७	११.३	०.५	२९.५	३६.२
कर भुक्तानि पटक	४	१२	१८	३४	२३.५

परिसूचकहरू	संस्थागत आयकर	व्यक्तिगत आयकर	अन्य कर	जम्मा	एशिया प्रशान्त क्षेत्रको औसत
कर पालना समय घण्टा	१२५	८४	१३०	३३९	२१२
१८९ देशहरू मध्ये समग्रमा नेपालको स्थान				१४२	
Paying Taxes 2017 मा नेपालको अंक				६६.५०	

श्रोत: Paying Taxes 2017, The Global Picture, World Bank group and PWC

३.२.६ निष्कर्षः

कर प्रणालीको क्षेत्रमा विश्वव्यापी रूपमा निरन्तर आधुनिकीकरण र परिवर्तन भैरहेको छ । विश्व कर प्रणालीमा देखिएका नविनतम् परिवर्तन र सुधारलाई पछाउँदै नेपालको कर प्रणालीलाई पनि आधुनिक र विकसित गराउँदै लगिएको छ । बहुदलीय व्यवस्थाको पुनर्स्थापनापछि देशले अवलम्बन गरेको आर्थिक उदारीकरणको नीतिसँगै कर प्रणालीको क्षेत्रमा पनि निरन्तर सुधारहरू भैरहेको कारण लामो संक्रमण र अर्थतन्त्रका कतिपय परिसूचकहरू कमजोर रहेको अवस्थामा समेत राजस्व संकलन उत्साहजनक रूपमा वृद्धि भई कूल गार्हस्थ उत्पादनसँग राजस्वको अनुपात उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि हुन पुगेको छ । जसका कारण बजेट घाटा कम हुनुका साथै सार्वजनिक खर्चलाई सन्तुलित तुल्याउन महत्त्वपूर्ण योगदान पुगेको छ । तथापि बढ्दो सार्वजनिक खर्च धान्नसक्ने गरी राजस्व परिचालन गर्न नेपालको कर प्रणालीमा सामयिक सुधार र करको दायरा विस्तार गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

लगानीको वातावरण अभिवृद्धिका लागि संस्थागत आयकरको दरमा कटौती गर्ने प्रवृत्ति रहेअनुरूप नेपालले पनि क्रमशः संस्थागत आयकरको दर घटाउँदै लैजाने प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ भने व्यक्तिगत आयकरमा समन्यायिकता हासिल गर्ने करका दरहरूलाई थप प्रगतिशील बनाउनुपर्ने देखिन्छ । विश्वव्यापीरूपमा आर्थिक कारोबार बढ्दै गएका सेवा क्षेत्र, विद्युतीय व्यापार लगायतका आय आर्जनका नयाँ क्षेत्रहरूको पहिचान गरी करको दायरा विस्तार गर्नेतर्फ पनि विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी, बढी आर्थिक क्रियाकलाप हुने देशहरूसँग दोहोरो करमुक्ति सम्झौता गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिई कर उन्मुक्ति योजना विरुद्ध सूचनाको आदानप्रदान गर्ने विषयलाई सम्झौतामा समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ । बढ्दो सामाजिक सुरक्षाखर्च धान्ने

गरी दिगो स्रोतको सुनिश्चितता गर्न सामाजिक सुरक्षा करसम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थाको सदृश पूर्णतया योगदानमा आधारित छुट्टै सामाजिक सुरक्षा कोष स्थापना गर्ने गरी करको व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

नेपालले वस्तु तथा सेवामा आधारित करको रूपमा मुख्यगरी मूल्य अभिवृद्धि करलाई विगत २० वर्षदिखि अवलम्बन गर्दै आएको छ । राजस्व संकलनका दृष्टिले सबैभन्दा ठूलो स्रोतको रूपमा रहेको मूल्य अभिवृद्धि करको दायरा विस्तार गर्नु प्रमुख चुनौतीको रूपमा देखापरेको छ । तसर्थ, कर छुटका वस्तु तथा सेवाको सूचीलाई क्रमशः घटाउँदै लगि मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा नरहेका वस्तु तथा सेवा क्षेत्रहरूलाई समेत क्रमशः करको दायरामा ल्याउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । अप्रत्यक्ष करको अर्को महत्त्वपूर्ण श्रोतको रूपमा रहेको अन्तःशुल्कलाई विशेष किसिमका वस्तु तथा सेवा मूलतः मानव स्वास्थ्य र वातावरणलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने वस्तुमा मात्र सीमित गरी सूचना प्रविधिको उपयोगको माध्यमबाट निगरानी र नियन्त्रण गरी भौतिक नियन्त्रण प्रणालीलाई क्रमशः पूर्णरूपमा स्वयं निष्काशन प्रणालीमा लैजान उपयुक्त हुन्छ । भन्सार महसुलतर्फ यथार्थ कारोबार मूल्यका आधारमा भन्सार मूल्याङ्कन कायम गर्नु सबैभन्दा ठूलो चुनौतीको रूपमा देखापरेको छ । वस्तु जाँचपास पद्धतिमा सुधारका साथै जाँचपासपछिको परीक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउन सकिएमा मात्र सो चुनौतीको सामना गर्नसक्ने देखिन्छ । भन्सार प्रणालीलाई व्यापार सहजीकरण, सामञ्जस्यीकरण तथा भन्सार नियन्त्रण प्रणालीका बीचमा नियन्त्रण एवं सन्तुलन मिलाउने गरी पाँचौं भन्सार सुधार तथा आधुनिकीकरण रणनीति तथा कार्ययोजना(CRMSAP) को कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । ASYCUDA WORLD सबै भन्सार कार्यालयहरूमा लागू गरी भन्सार जाँचपास र सूचना प्रणालीलाई थप व्यबस्थित बनाउदै लैजानुपर्ने आवश्यकता छ । साथै, हाल पैठारीमा लाग्दै आएका मूल्य अभिवृद्धि कर र भन्सार महसूल बाहेकका अन्य कर तथा शुल्कहरूलाई अन्तःशुल्कमा समायोजन गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

नेपालले अपनाएको कर प्रणाली पनि विश्व कर प्रणाली अनुरूपकोनै भएकोले विश्वका अन्य मुलुकहरूले अपनाएका सुधारका उपायहरू नेपालले पनि अपनाउनुपर्ने देखिन्छ । यस क्रममा नीतिगत एवं कानुनी सुधार, प्रकृयागत एवं प्रशासनिक सुधार र संस्थागत सुदृढिकरण गर्नु अपरिहार्य छ । यस क्रममा अत्याधुनिक सूचना प्रविधिको उपयोग गर्दै करदाताको कर परिपालना लागत र कर प्रशासन लागत कम हुनेगरी स्वयंकर प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउँदै लैजान उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

परिच्छेद - ४

राजस्व संकलनको प्रवृत्तिगत विश्लेषण र प्रक्षेपण

४.१ राजस्व संकलनको प्रवृत्तिगत विश्लेषण

४.१.१ पृष्ठभूमि

प्रजातन्त्र पुनर्स्थापनापछि नेपालको राजस्व प्रणालीको सुधार गर्नको लागि नीतिगत, कानूनी र संस्थागत सुधार हुँदैआएको छ । सूचना प्रणाली एवं विद्युतीय प्रणालीको व्यापक प्रयोगको माध्यमबाट राजस्व प्रशासनको प्रक्रियागत तथा प्रशासनिक सुधारलाई थप आधुनिक र विकसित बनाउदै लगिएको छ । यिनै सुधारका परिणामस्वरूप राजस्व संकलनमाउत्साहजनक वृद्धि भएको छ र कुल गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा राजस्वको अनुपात वृद्धि हुनुका साथै कुल सरकारी खर्चमा राजस्वको योगदान बढ्दै गएको छ । साथै, राजस्व संकलनमा संरचनात्मक परिवर्तन समेत देखापेरेको छ । यस परिच्छेदमा नेपालको राजस्व असुलीको प्रवृत्ति र वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गरी आगामी वर्षको लागि राजस्वको प्रक्षेपण गरिएको छ ।

४.१.२ राजस्व संकलनको संरचनात्मक प्रवृत्ति

मुख्यतया राजस्वमा कर राजस्व तथा गैरकर राजस्व पर्दछन् । कुल राजस्वको करीब ८८ प्रतिशत हिस्सा कर राजस्वबाट प्राप्त हुने गरेको छ भने बाँकी हिस्सा गैरकर राजस्वबाट प्राप्त भएको देखिन्छ । यो हिस्सा भने निरन्तर परिवर्तन हुँदै गएको देखिन्छ ।

चित्र ४.१: कर राजस्व र गैर कर राजस्वको अनुपातमा परिवर्तन

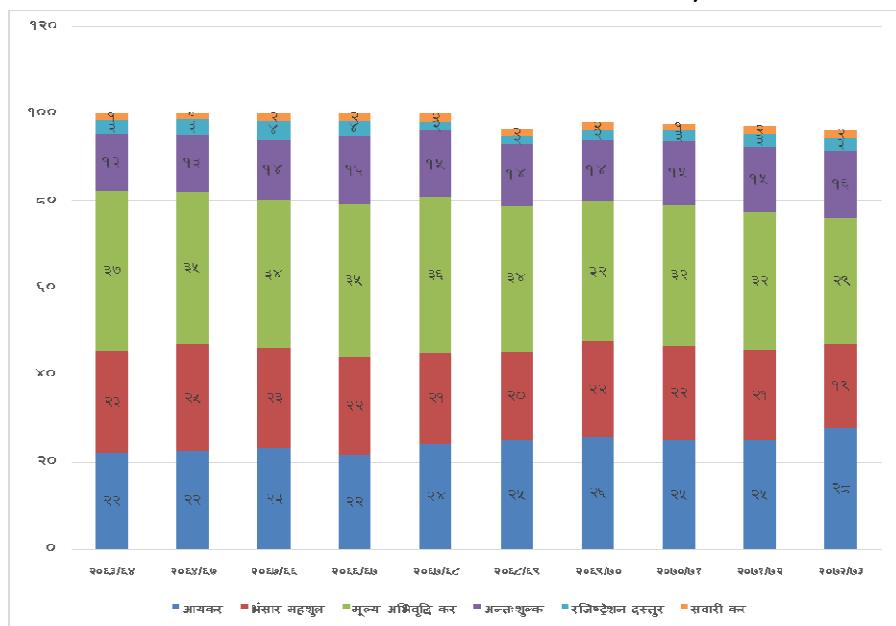
आर्थिक वर्ष २०६३/६४

आर्थिक वर्ष २०७२/७३

माथिको चित्रबाट विगत १० वर्षमा कर राजस्व र गैर कर राजस्वको अनुपातमा उल्लेख्य रूपमा परिवर्तन भएको देखिन्छ । आ.व. २०६३/६४ मा कर राजस्वको अनुपात द१ प्रतिशत रहेकोमा आ.व. २०७२/७३ मा बढेर द८ प्रतिशतमा पुगेको छ भने गैरकर राजस्वको अनुपात १९ प्रतिशतबाट घटेर १२ प्रतिशतमा झरेको छ । यसले कर राजस्वको प्रभावकारिता बढेको, करको आधार र दायरामा वृद्धि भएको देखाउँछ ।

विगत १० वर्षको राजस्व असुलीको विश्लेषण गर्दा गैरकर राजस्वको तुलनामा कर राजस्वको वृद्धिदर उल्लेख्य रहेको देखिन्छ । आ.व. २०६३/६४ मा रु. ७११३ करोड कर राजस्व असुली भएको थियो भने आ.व. २०७२/७३ मा आइपुरदा झन्डै ६ गुणाले वृद्धि भई रु. ४२१४३ करोड हुन पुगेको देखिन्छ । कर राजस्वमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार महशुल र अन्तःशुलकको मुख्य योगदान रहेको देखिन्छ ।

चित्र ४.२ आ.व. २०६३/०६४ देखि आ.व. २०७२/०७३ सम्म संकलन भएको कर राजस्वको संरचना

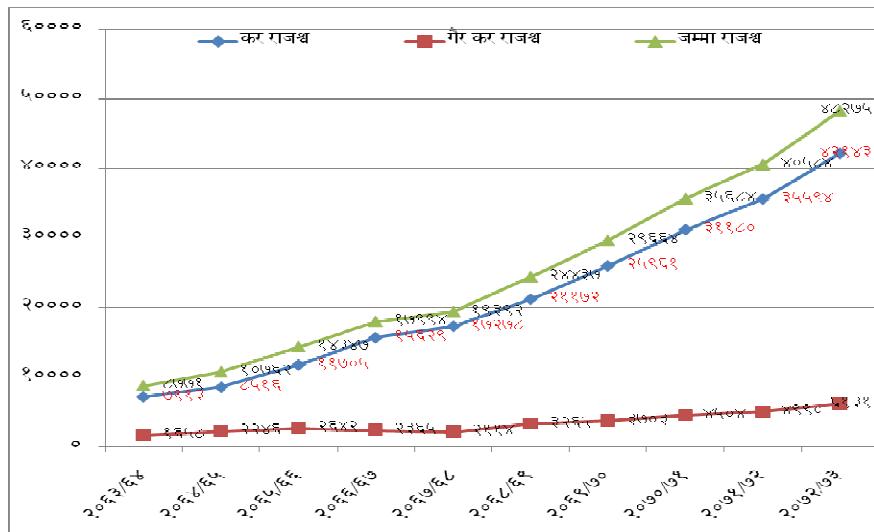

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा

माथिको चित्र नं. ४.२ बाट आ.व. २०७२/७३ मा कर राजस्वमा मूल्य अभिवृद्धि करको हिस्सा सबैभन्दा धेरै २९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने आयकर, भन्सार महशुल र अन्तशुलक क्रमशः २८, १९ र १६ प्रतिशत रहन गएको देखिन्छ ।

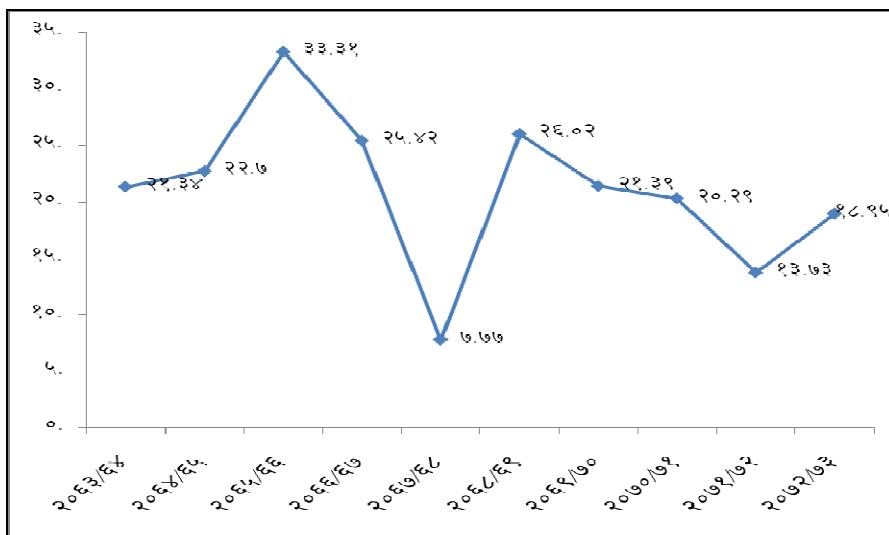
चित्र ४.३: विगत १० वर्षको राजस्व संकलन स्थिति

रु. करोडमा

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा

चित्र ४.४: विगत १० वर्षको राजस्व वृद्धिदरको स्थिति

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा

विगत १० वर्षको राजस्व संकलनको अवस्थालाई हेर्दा राजस्व वृद्धिरमा केही उतारचढाव आएको देखिएतापनि औसत वृद्धिर भने १९.५० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ । आ.व. २०६३/६४ देखि आ.व. २०६६/६७ सम्म राजस्व वृद्धिर २० प्रतिशतभन्दा माथि रहेको देखिन्छ भने आ.व २०६७/६८ मा यसको वृद्धिर ७.७७ प्रतिशतमा खुम्चिन गएको छ । त्यसपछिका आ.व. २०६८/६९ देखि २०७०/७१ सम्म सबैमा २० प्रतिशतभन्दा बढीको उच्च वृद्धिर रहेको थियो । आ.व २०६७/६८ मा भन्सार दरमा गरिएको समायोजन एवं साफटाको प्रतिवद्धता कार्यान्वयनले गर्दा भन्सार राजस्वमा घटी भएतापनि अन्य राजस्व संकलनमा भने सकारात्मक प्रभाव पर्न गएको थियो । आ.व. २०७१/७२ र आ.व. २०७२/७३ मा २०७२ बैशाख १२ गतेको विनाशकारी भूकम्प र त्यसपछिका पराकम्पले जनजीवनमा पारेको प्रतिकूल प्रभावबाट राजस्व संकलनमा पनि प्रतिकूल असर परेको थियो । त्यसैगरी आ.व. २०७२/७३ मा तराईमा सीमानाका अवरोधको कारणले राजस्व संकलनमा प्रतिकूल प्रभाव परेको थियो ।

४.१.३ कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग राजस्व संकलनको तुलना

राजस्व र कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मा १२.०५ प्रतिशत रहेकोमा यो अनुपात आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा २१.४७ पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा भन्सार दरमा गरिएको समायोजन एवं साफटाको प्रतिवद्धता कार्यान्वयनले गर्दा भन्सार राजस्वमा कमी आएतापनि सो आ.व. बाहेक सबै आ.व.मा क्रमशः वृद्धि हुँदै गएको छ । दक्षिण एसियाली मुलुकहरूको तुलनामा नेपालको कुल राजस्व संकलनसँग कुल गार्हस्थ उत्पादन अनुपात सन्तोषप्रद रहेको छ । यसै अवधिमा गैर कर राजस्व र कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात भने खासै बढ्न सकेको छैन ।

तालिका ४.१ : कुल गार्हस्थ उत्पादनमा राजस्वको अनुपात

आर्थिक वर्ष	कर राजस्व	गैर कर राजस्व	जम्मा राजस्व
२०६३/६४	९.७७	२.२८	१२.०५
२०६४/६५	१०.४४	२.७५	१३.१९
२०६५/६६	११.८४	२.६७	१४.५२

२०६६/६७	१३.०९	१.९८	१५.०७
२०६७/६८	१२.६२	१.५४	१४.१६
२०६८/६९	१३.७८	२.१३	१५.९९
२०६९/७०	१५.२६	२.१८	१७.४४
२०७०/७१	१६.१५	२.३३	१८.४८
२०७१/७२	१६.७५	२.३५	१९.१०
२०७२/७३	१८.७४	२.७३	२१.४७

स्रोत: उच्च स्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग २०७१ र अर्थ मन्त्रालय राजस्व महाशाखा ।

४.१.४ कुल सरकारी खर्चमा राजस्वको योगदान

सरकारले गर्ने खर्च व्यहोर्ने श्रोतहरू मध्ये प्रमुख स्रोत राजस्व नै हो । नेपालको परिप्रेक्ष्यमा राजस्वले मात्र यस्तो खर्च धान्न सकेको अवस्था छैन । फलस्वरूप, सरकारको खर्चका लागि वैदेशिक सहायता र आन्तरिक ऋणमा पनि निर्भर रहनु परेको छ । आर्थिक वर्ष २०६३/६४ सम्म सरकारको कुल खर्चको करिब दुई तिहाइ अंश मात्र राजस्वले धानेको थियो र बाँकी खर्चका लागि वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने र सो समेतले नपुगेमा आन्तरिक ऋण उठाउने प्रचलन रहेको थियो । यही प्रचलन अहिले पनि छ, तर आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि सरकारले सरकारी वित्तीय तथ्याङ्कहरू अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको Government Financial Statistics (GFS) 2001 को आधारमा लेखाङ्कन गर्न थालेकोले तथ्याङ्कहरूको प्रस्तुतिकरणमा केही फरक देखिन थालेको पाइन्छ । सरकारी लेखाङ्कनको यस नयाँ व्यवस्थापछि सार्वजनिक संस्थानहरूमा सरकारले गर्ने लगानीलाई सरकारी खर्चमा समावेश नगरी रातो किताबमा वित्तीय व्यवस्था अन्तर्गत विनियोजन गर्ने गरेको छ । फलस्वरूप, आर्थिक वर्ष २०६८/६९ भन्दा पछाडिका आर्थिक वर्षहरूका तथ्याङ्क हेर्दा सरकारी खर्चको ठूलो हिस्सा राजस्वले धानेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६३/६४ देखिको सरकारी खर्चको तुलनामा राजस्वको अनुपात प्रतिशतलाई तलको तालिका नं. ४.२ मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.२ : सरकारी खर्चमा राजस्वको योगदानको अनुपात

रकम रु करोडमा

आर्थिक वर्ष	कुल सरकारी खर्च	कुल राजस्व	अनुपात प्रतिशत
०६४/६५	१६१३५	१०७६२	६६.७०
०६५/६६	२१९६६	१४३४७	६५.३१
०६६/६७	२५९६९	१७९९५	६९.२९
०६७/६८	२९५३६	१९८३८	६७.१७
०६८/६९	२९४८५	२४४३७	८२.८८
०६९/७०	३०२०५	२९६०२	९८.००
०७०/७१	३७०२३	३५६६२	९६.३२
०७१/७२	५१५७१	४०५८५	७८.७०
०७२/७३*	५९६१०	४८२७५	८१.००
०७३/७४**	२७४६८	२७७५७	१०१.००

स्रोत अर्थ मन्त्रालय

* प्रथम ६ महिनाको

** प्रथम ६ महिनाको

उपर्युक्त तथ्याङ्कको अध्ययनबाट आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा कुल सरकारी खर्चको करीब ६७ प्रतिशत रकम राजस्वबाट व्यहोरिएकोमा आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा आईपुगदान राजस्वबाट झण्डे ८१ प्रतिशत सरकारी खर्च व्यहोरिएको देखिन्छ । यसबाट नेपालको सार्वजनिक वित्त प्रणाली अझ सुदृढ हुँदै गएको देखिन्छ । यसले नेपालमा स्रोतको अभाव होइन कि स्रोतको उचित र प्रभावकारी उपयोग क्षमताको अभाव रहेको संकेत गर्दछ ।

४.१.५ चालु आर्थिक वर्षको राजस्व संकलनको अवस्था

गत आ.व. २०७२/७३ को तुलनामा यस आ.व. २०७३/७४ को श्रावणदेखि फागुन महिनासम्म कूल राजस्व असुलीमा वृद्धि भएको देखिन्छ । गत आ.व. २०७२/७३ को प्रथम ९ महिनामा रु. २९१३६ करोड राजस्व असुली भएकोमा यस आ.व. २०७३/७४ को सोही अवधिमा ४३.७८ प्रतिशतले राजस्व असुलीमा वृद्धि भई रु. ४९८९४ करोड पुगेको देखिन्छ । यस आर्थिक वर्षको चैत्र मसान्तसम्ममा कर राजस्व तर्फ रु. ३ खर्ब ८५ अर्ब ४६ करोड ५४ लाख र गैर

कर तर्फ रु. ३३ अर्ब ४८ करोड १५ लाख गरी कुल रु. ४ खर्ब १८ अर्ब ९४ करोड ६९ लाख राजस्व संकलन भई गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा गैरकर राजस्व ६.७ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको र रहेको र कर राजस्वमा भने ४८.३ प्रतिशतले वृद्धि भई कुल राजस्व संकलनमा ४३.७८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

तालिका ४.३ चालु आर्थिक वर्षको चैत्र महिनासम्मको राजस्व संकलनको विवरण

सि.नं.	राजस्व शिर्षक	२०७३/७४ को आर्थिक लक्ष्य	२०७२/७३ चैत्रसम्मको अशुली	२०७३/७४ को चैत्रसम्मको असुलीको अवस्था				
				लक्ष्य	अशुली	आर्थिक लक्ष्यको तुलनामा अशुली	चैत्रसम्मको लक्ष्यको तुलनामा अशुली	गत आ.व.को यस अवधिसम्मको अशुलीको तुलनामा वृद्धि
१.	भन्सार महसुल	१०४७४	५०५०	७५४९	८३४२	७९.६५	११०.६२	१६५.१८
	पैठारी	११८७	४७७०	६६७५	७३२८	७९.७७	११०.७९	१५३.६४
	निकासी	९९	१३	७	८	८.४५	११.७४	६४.६१
	पूर्वाधार कर	७३६	०	५३०	६६९	९०.८६	१२६.२	०
	अन्य आय	६१	४१	४४	२९	४७.१७	६५.५२	७०.५१
	कृषि सु. शुल्क	३९१	२२७	२८१	३०८	७८.८९	१०९.५७	१३५.७३
२.	मूल्य अभिवृद्धि कर	१६४७२	७४७२	११९१९	११६८५	७०.९४	९८.०४	१५६.३९
	आन्तरिक	५९३३	३४३४	४३३१	४३०५	७२.५७	९९.४१	१२५.३९
	पैठारी	१०५३९	४०३८	७५८८	७३८०	७०.०२	९७.२५	१८२.७५
३.	अन्तःशुल्क	८०९४	४१०७	५६९३	६९८३	७८.३९	१०८.६१	१५०.५४
	आन्तरिक	४५०३	२३३१	३१०७	३२३६	७९.८८	१०४.१८	१३८.८१
	पैठारी	३५९२	१७७६	२५८८	२९४७	८२.०४	११३.९४	१६५.९५
४	स्वास्थ्य सेवा कर	९७	६१	८८	७६	७८.५५	८६.३२	१२४.३७
५	शिक्षा सेवा शुल्क	७६	४५	६३	५९	७८.६१	९४.७१	१३१.७१
६	आयकर	१२७५.२	७५६८	८९२७	९५४०	७४.८१	१०८.८६	१२६.०४
	आयकर	११४१९	६८२७	७९१३	८६९४	७६.१४	१०८.७७	१२७.३५
	बहालकर	३७५	२९८	२२५	२७८	७४.०५	१२३.४२	१२७.३८
	व्याजकर	९५८	५२३	७०९	५६७	५९.२१	८०.०१	१०८.४५
७	रजिष्ट्रेशन दस्तुर	१४०४	५१५	११८०	१४९४	१०८.३८	१२६.६४	२९०.२
८	सवारी साधन कर	७५४	५६८	६२६	७१०	९४.९३	११३.४	१२४.८७
९	अन्य कर	९३६	६११	७११	४५७	४८.८४	६४.२६	७४.८४
	जम्मा कर	५१०५९	२५९९८	३६७४८	३८५४७	७५.४९	१०४.८९	१४८.२७

सि.नं.	राजस्व शिर्षक	२०७३/७४ को वार्षिक लक्ष्य	२०७२/७३ चैत्रस ममको अशुली	२०७३/७४ को चैत्रसम्मको असुलीको अवस्था				
				लक्ष्य	अशुली	वार्षिक लक्ष्यको तुलनामा अशुली	चैत्रसम्म को लक्ष्यको तुलनामा अशुली	गत आ.व.को यस अवधिसम्मको अशुलीको तुलनामा वृद्धि
	राजस्व							
	जम्मा गैर कर राजस्व	५५३०	३१३९	४०३७	३३४८	६०.५४	८२.९३	१०६.६७
	कूल राजस्व	५६५९०	२९१३६	४०३८५	४१८९५	७४.०३	१०२.७२	१४३.७८

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय/अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा ।

४.२ राजस्व प्रक्षेपण

४.२.१ राजस्व प्रक्षेपणको अवधारणा र आवश्यकता

भविष्यमा के कति राजस्व संकलन हुने हो सोको अनुमान नै राजस्व प्रक्षेपण हो । सामान्यतया, विगतको राजस्व असुलीलाई आधार मानी राजस्व प्रक्षेपण गरिन्छ । राजस्व प्रक्षेपण गर्दा विगतको राजस्व असुली मात्र नभई समिक्षित आर्थिक परिसूचकहरू खासगरी, कुल गार्हस्थ उत्पादन, उपभोग, राष्ट्रिय आय, मुद्रा स्फीति, सरकारको कर नीति आदिलाई पनि आवश्यकतानुसार आधारको रूपमा लिन सकिन्छ । राजस्व संकलन खासगरी राजस्व नीति, राजस्व प्रशासनको दक्षता र अर्थतन्त्रको संरचनामा आधारित हुन्छ ।

सरकारको वित्त व्यवस्थापनमा राजस्वको यथार्थपरक अनुमानको ठूलो महत्व छ । प्रक्षेपित राजस्व र यथार्थमा संकलित राजस्व बीचको फरक जति कम हुन सक्यो त्यति नै प्रभावकारी रूपमा सरकारले वित्त नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न सक्दछ । त्यसैले, राजस्वको राम्रो प्रक्षेपण हुन सकेमा सरकारको नीति तथा कार्यक्रम र समग्र अर्थतन्त्रको गतिशीलतामा नै अनुकूल प्रभाव पर्दछ ।

४.२.२ राजस्व प्रक्षेपणका तरिकाहरू

व्यवहारमा राजस्व प्रक्षेपणका दुई तरिका छन् । ती हुन् गुणात्मक र संख्यात्मक । संख्यात्मक सूचनाको अभाव भएको तर पर्याप्त गुणात्मक ज्ञान भएको अवस्थामा गुणात्मक तरिका उपयोगी हुन्छ । उदाहरणको लागि पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यमा

भएको वृद्धिले यसको उपभोगमा पर्ने असर । गुणात्मक विधिलाई पनि विवेकपूर्ण (Judgemental) र सर्वसम्मति (consensus) मा विभाजन गर्न सकिन्छ । सबैजसो प्रक्षेपणमा विज्ञको विवेकको प्रयोग त भएकै हुन्छ । खासगरी छिटोछिटो परिवर्तन हुने परिस्थितिहरूमा विवेकपूर्ण विधिले काम गर्दछ । त्यसरी नै, राजनीतिक वातावरणमा सर्वसम्मति विधि उपयुक्त हुन सक्छ जहाँ विभिन्न समूहले साझा उत्तरदायित्व वहन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

पर्यास संख्यात्मक सूचना उपलब्ध भएको अवस्थामा संख्यात्मक तरिकाको प्रयोग गर्न सकिन्छ । संख्यात्मक तरिकालाई निम्नानुसारका विधिमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

१. कालिक श्रेणी विधि (Time series Method)

२. आगत निर्गतमा आधारित विधि (Input- Output Based Method)

३. सिमुलेशनमा आधारित विधि (Simulation Based Method)

यहाँ कालिक श्रेणी र वृद्धिदर विधिको चर्चा र उपयोग गरिनेछ । यो विधि विगतका वर्षहरूको राजस्व वृद्धिको तथ्यांकका आधारमा भविष्यको राजस्वको प्रक्षेपण गरिन्छ । साथै, कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको सम्बन्धको आधारमा पनि प्रक्षेपण गरिन्छ । विभिन्न कालिक श्रेणी विधिहरूमध्ये निम्न विधिहरू प्रमुख हुन् ।

- दीर्घकालीन प्रवृत्ति र वृद्धिदर विधि (Long term trend and growth rate method)
- उप्लावकता लचकता विधि (Buoyancy/Elasticity)
- औसतमा हिँडने विधि (Moving Average)

तालिका ४.४: राजस्व प्रक्षेपणका लागि उपयोग गरिएको तथ्यांक

(रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	कूल गार्हस्थ उत्पादन	आयकर	भन्सार महानुस	मू. अ. कर	अन्तः शुल्क	रजिस्ट्रेशन दस्तुर	सबैरी साधन कर	कूल कर राजस्व	गैर कर राजस्व	कूल राजस्व
२०५८/५९	४५९४४	८९१	१२६५	१२२७	३८१	११३	५६	३९३२	११११	५०४३
२०५९/६०	४९२२३	९८४	१२७८	१३४६	३७७	६१	४३	४०९०	१३६४	५४५४
२०६०/६१	५३६७५	९५१	१५५५	१४४८	६२३	१७०	७०	४८१७	१४१५	६२३२
२०६१/६२	५८९४९	१०४७	१५७०	१८८९	६४५	१८०	८१	५४९०	१६०१	७०९९
२०६२/६३	६५४०८	१०९४	१५३४	२१६१	६५१	२१८	८५	५७४३	१४८५	७२२८
२०६३/६४	७२७८३	१५७३	१६७१	२६१०	९३४	२२५	१००	७११३	१६५८	८७७१

आर्थिक वर्ष	कूल गार्हस्य उत्पादन	आयकर	भन्सार महसुल	मू.अ. कर	अन्तः शुल्क	रेलिएशन वस्तुर	सचारी साधन कर	कूल कर राजस्व	गैर कर राजस्व	कूल राजस्व
२०६४/६५	८१५६६	१९०८	२१०६	२१८२	१७७९	२९४	१०७	८५१६	२२४६	१०७६२
२०६५/६६	९८८२७	२७२५	२६७९	३९७२	१६२२	५२२	१८५	११७०५	२६४२	१४३४७
२०६६/६७	११९३६८	३३८२	३५१५	५५०९	२४३१	५५१	२४२	१५६२९	२३६५	१७९९४
२०६७/६८	१३६९४३	४२०६	३५७१	६१८७	२६५४	३५७	३०२	१७२७८	२११४	१९३९२
२०६८/६९	१५३६००	५२८६	४३३९	७०९३	३००२	३५६	३५६	२११७२	३२६५	२४४३७
२०६९/७०	१७०९९९	६७०२	५६८९	८३५१	३६६६	५९०	४३७	२५९६१	३७०३	२९६६४
२०७०/७१	१९३०८६	७७९२	६७८८	१००९६	४५३९	७८१	४०९	३११८०	४५०४	३५६८
२०७१/७२	२१२४६५	८८४५	७४६७	११२३७	५३५२	१०६५	६२१	३५५९४	४९९०	४०५८
२०७२/७३	२२४८६९	११७१३	८१८६	१२१०५	६४७०	१३०३	७०७	४२१४३	६१३१	४८२७५

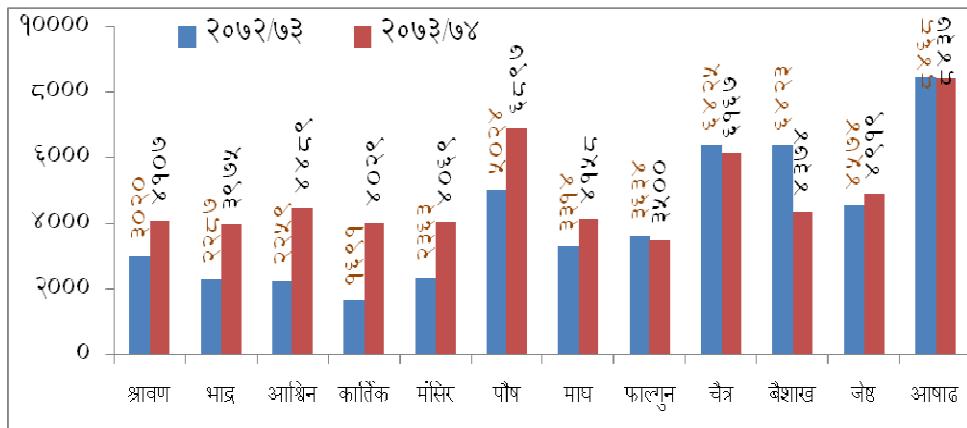
स्रोत:आर्थिक सर्वेक्षण तथा राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा अर्थ मन्त्रालय।

यस प्रतिवेदनका आगामी पृष्ठहरूमा प्रक्षेपण गरिएको राजस्वको लागि उपयोग गरिएको तथ्याङ्क माथि तालिका ४.४ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.३ चालु आर्थिक वर्षको राजस्व संकलनको अवस्था

गत आ.व. २०७२/७३ को तुलनामा यस आ.व. २०७३/७४ को श्रावण देखि माघ महिनासम्म कुल राजस्व असुलीमा वृद्धि भएको देखिन्छ । गत आ.व. २०७२/७३ को प्रथम ट महिनामा रु. २३५९१ करोड राजस्व असुली भएकोमा यस आ.व. २०७३/७४ को सोही अवधीमा ४९ प्रतिशतले राजस्व असुलीमा वृद्धि भई रु. ३५२२४ करोड हुन पुगेको देखिन्छ तर यस आ.व. को फाल्गुन महिनामा भने गत आ.व. २०७२/७३ को तुलनामा केहि कम राजस्व असुली भएको देखिन्छ । गत आ.व. को आश्विन देखि माघ महिनासम्म अघोषित नाकाबन्दीको असर समेत परेको थियो ।

चित्र नं. ४.५:आ.व. २०७२/७३ र २०७३/७४ मा महिना अनुसार राजस्व असुली विवरण

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, आ.व. २०७३/७४ को चैत्र देखि आषाढसम्मको प्रक्षेपित राजस्व

४.२.४ राजस्व प्रक्षेपण

नेपालमा राजस्व प्रक्षेपण गर्दा अर्थतन्त्रका बृहत चरहरूमध्ये कुल गार्हस्थ उत्पादनलाई र विगत वर्षको राजस्व असुलीलाई नै आधार मानेर गर्ने गरिएको छ । यस वर्ष राजस्व प्रक्षेपण गर्दा आगामी पाँच आर्थिक वर्ष २०७३/७४ देखि २०७८/७९ सम्मका लागि राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । जसका लागि राजस्व प्रक्षेपणका प्रचलित तीन विधिहरूलाई प्रयोगमा ल्याईएको छ । यी तीन विधिहरूमा, दीर्घकालीन प्रवृत्ति तथा वृद्धि दर विधि (Long term trend and growth rate method), कर उप्लावकता विधि (Tax Buoyancy Method) औषतमा हिड्ने विधि (Moving Average Rate Method) रहेका छन् । प्रक्षेपणका लागि विगत १५ वर्षको राजस्व असुलीको तथ्यांकलाई उपयोग गरिएको छ भने प्रक्षेपित सम्पूर्ण तथ्यांकहरू प्रचलित मूल्य (Current Price) मा राखिएको छ ।

(क) Long term trend and growth rate Method

यसबाट राजस्व प्रक्षेपण गर्दा निम्नानुसारको Model प्रयोग गरिएको छ ।

$$Y_t = \alpha + \beta T_t + \varepsilon_t$$

जहाँ

Y_t = राजस्व

T_t = समयाब्दि

α, β = Parameters

ε_t = Random Disturbances

यो Model लाई Least Square Method प्रयोग गरी Estimation गरिएको थियो तर Auto-Correlation देखियो । प्रक्षेपणमा सुधार ल्याउनको लागि यो Model मा First Order Auto-regressive (AR1) पद्धतिलाई समाहित गरी पुनः Estimation गरी राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । राजस्व अन्तर्गत आयकर, भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, रजिष्ट्रेशन दस्तुर, सवारी साधन कर, गैरकर राजस्व र कुल राजस्व गरी छुट्टाछुट्टै प्रक्षेपण गरी तालिका नं. ४.५ मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.५ : राजस्वप्रक्षेपण दीर्घकालीन प्रवृत्ति

(रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८
कुल गार्हस्थ उत्पादन	२६०४३१	२९९७५९	३४३६१०	३९२७९८	४४८२९९
आयकर	१४९२९	१८८९७	२३८५०	३००४९	३७७९३
भन्सार महसुल	९८४५	११७५८	१३९८३	१६५८५	१९६४०
मूल्य अभिवृद्धि कर	१५४३६	१९०७६	२३२९५	२८०३९	३३७४०
अन्तःशुल्क	८७०५	१०९३४	१३६२४	१६९५५	२१०९६
रजिष्ट्रेशन दस्तुर	१४३५	१७१४	२०५८	२४७२	२९७०
सवारी साधन कर	९३१	११५०	१४२९	१७५६	२१७०
कूल कर राजस्व	५२५८७	६४८४३	७९४५८	९७०५२	११८३४९
गैर कर राजस्व	६३५९	६९४५	७७३९	८६७९	९७५५
कूल राजस्व	५८७३५	७१०९६	८५८९३	९०३४९२	१२४५९०

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा

Linear Trend विधिबाट प्रक्षेपण गर्दा कुनै एक वर्षको राजस्व संकलनमा सोभन्दा तत्काल अगाडिको वर्षको संकलनको प्रभाव मात्र नभई सोभन्दा अगाडिको वर्षहरूमा गरिएका सुधारका प्रयासहरूको समेत प्रभाव परेको हुन्छ । त्यसैले, यहाँ प्रवृत्ति विश्लेषण गर्दा तत्काल अगाडिको वर्षमात्र नभई सोभन्दा अगाडिको वर्षहरूको पनि

प्रभाव रहेको हुन्छ भन्ने मान्यता राखि राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । उदाहरणको लागि आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को राजस्व प्रक्षेपण गर्दा आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को राजस्व मात्र नभई आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा भएका सुधारहरूबाट प्रभावित हुन्छ ।

(ख) कर उप्लावकता (Buoyancy) विधि

कर उप्लावकता (Tax Buoyancy) ले करमा भएको परिवर्तन र कराधारमा भएको परिवर्तनको सम्बन्धलाई देखाउँछ । यसले कुनै करको आधारमा भएको एक प्रतिशत परिवर्तनले सम्बन्धित करमा कति प्रतिशतले परिवर्तन हुन्छ भन्ने कुरा देखाउँछ (The ratio of the percentage change in tax revenue and the percentage change in tax base.) । देहायको सूत्र प्रयोग गरी कर उप्लावकता (Tax Buoyancy) निकालिन्छ:

$$B = \frac{\% \Delta T}{\% \Delta Y}$$

Where, $B = \text{Buoyancy}$

$\% \Delta T = \text{Percentage change in tax revenue}$

$\% \Delta Y = \text{Percentage change in tax base}$, generally

GDP

उदाहरणको लागि आर्थिक वर्ष २०७१/७२ बाट आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा वास्तविक राजस्व वृद्धि ५ प्रतिशतले भयो र सोही अवधिमा कुल गार्हस्थ उत्पादनमा ४ प्रतिशतले वृद्धि भयो भने कर उप्लावकता (Tax Buoyancy) = $5/4 = 1.2$ हुन्छ । यसबाट के बुझिन्छ भने कुल गार्हस्थ उत्पादनमा १ प्रतिशतले वृद्धि हुँदा राजस्व संकलनमा १.२ प्रतिशतले वृद्धि हुँदो रहेछ । अर्को शब्दमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको वृद्धिदर भन्दा राजस्वको वृद्धिदर २० प्रतिशत छिटो हुँदोरहेछ ।

Buoyancy गणना गर्दा कराधारका रूपमा कुल गार्हस्थ उत्पादनलाई Base मान्ने विधि प्रचलित छ । कुनैपनि कर राजस्वको अन्तिम आधार त्यो देशको कुल गार्हस्थ उत्पादन नै हुने हुनाले कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग कर राजस्व कत्तिको लचक छ, भन्ने कुराको मापन Buoyancy ले गर्दै । Buoyancy लाई कर आधारको Soundness र

कर सम्बन्धी व्यवस्थामा भएका परिवर्तनहरूको प्रभावकारिता मापन गर्ने विधिको रूपमा लिइन्छ । यसले कर नीति र कर प्रशासन दुवैको संयुक्त कार्यसम्पादनबाट कर राजस्वमा पर्ने प्रभावलाई मापन गर्छ । यदि कर राजस्वको Buoyancy १ भन्दा माथि छ भने यसले कुल गार्हस्थ उत्पादन १ प्रतिशतले बढाए कर राजस्व १ प्रतिशतभन्दा बढिले बढ्छ भन्ने देखाउँछ । Buyoyancy Method बाट राजस्व प्रक्षेपण गर्दा निम्नानुसारको मोडल प्रयोग गरिएको छ:

$$\text{Log}TR_t = \alpha + \beta \text{log}GDP_t + D_t + \varepsilon_t$$

Where,

TR_t = राजस्व

GDP_t = कुलगार्हस्थउत्पादन

Log = Logarithms

α, β = Parameters

D_t = Dummy (For FY 2067/68 and FY 2071/72)

ε_t = Random Disturbances

यसलाई Ordinary Least Square (OLS) Method बाट Estimation गरिएको थियो तर Auto-correlation देखिएकोले प्रक्षेपणमा सुधार ल्याउनको लागि यो Model मा First Order Auto-regressive (AR1) पद्धतिलाई समाहित गरी पुनः Estimation गरी राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । राजस्व अन्तर्गत आयकर, भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, रजिष्ट्रेशन दस्तुर, सवारी साधन कर, गैरकर राजस्व र कुल राजस्व गरी छुट्टाछुट्टै प्रक्षेपण गरी तालिका नं. ४.६ मा देखाइएको छ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा साफ्टा कार्यान्वयनको सिलसिलामा भन्सार दर घटाइएको र आ.व. २०७१/७२ मा भूकम्पको कारणले राजस्व वृद्धिदरमा कमी आएकोले राजस्व प्रक्षेपणलाई वैज्ञानिक बनाउन ती आ.व. हरूमा Dummy राखी कुल कर राजस्व र जम्मा राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ ।

तालिका ४.६: कर उप्लावकता (Buoyancy) विधिवाट कर राजस्व प्रक्षेपण

(रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८
कुल ग्राहस्थ उत्पादन	२६०४३९	२९९७५९	३४७३६१०	३९२७९८	४४८२९९
आयकर	१४०७३	१७४३९	२१७८४	२७२६६	३४१०५
भन्सार महसुल	९७३७	११५६७	१३७२०	१६२५०	१९२२५
मूल्य अभिवृद्धि कर	१५२१०	१८७३४	२२८३८	२७६८३	३३४४५
अन्तःशुल्क	७९६९	१०१६५	१२८५०	१६१६९	२०२८२
रजिष्ट्रेशन दस्तुर	१३६७	१६०५	१९३०	२३२९	२८०८
सवारी साधन कर	८९७	१०६८	१३२९	१६५५	२०५६
कूल कर राजस्व	५१२४३	६२९००	७७२२६	९४६३९	११५७२६
गैर कर राजस्व	६१६५	६६६६	७४०२	८२९४	९३२०
कूल राजस्व	५८४९८	७०७०७	८५२९	९०३३६९	१२४८२५

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा

कुल ग्राहस्थ उत्पादन र शीर्षकगत करहरुको Log लिई छुट्टाछुट्टै प्रक्षेपण गरिएको छ । कुल राजस्वको पनि Log लिई छुट्टै प्रक्षेपण गरिएको छ । माथि उल्लेखित बाहेक अन्य राजस्वका रकम पनि कुल राजस्वमा समावेश हुने भएकोले शीर्षकगत राजस्वको योग कुल राजस्वभन्दा फरक हुनसक्छ । अन्य राजस्वको छुट्टै प्रक्षेपण गरिएको छैन ।

(ग) औषतमा हिड्ने विधि (Moving Average Rate Method)

यस विधिवाट राजस्व प्रक्षेपण गर्दा विगत ५ वर्षको औसत राजस्व वृद्धिदरलाई लिइयस वर्षको राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । उदाहरणको लागि, आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को राजस्व प्रक्षेपण गर्दा आ.व. २०६८/६९ देखि आ.व. २०७२/७३ सम्मको राजस्व वृद्धिदरको औसत राजस्व वृद्धिदर निकाली आ.व. २०७२/७३ को राजस्वमा वृद्धि गरी प्रक्षेपण गरिएको छ । यसरी प्रक्षेपण गरिएको राजस्व तालिका नं. ४.७ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.७: औषतमा हिड्ने विधि (Moving Average Method) बाट कर राजस्व प्रक्षेपण

(रु. करोडमा)

विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८
कुल गार्हस्थ उत्पादन	२४८३८८	२७३५९८	३००८४३	३२८७८६	३५८८३३
आयकर	१४३९९	१७६२३	२१४१२	२६२४१	३२६३४
भन्सार महसुल	९६८५	११३९७	१३१०५	१४९५५	१७१९१
मूल्य अभिवृद्धि कर	१३८५५	१५८५४	१८०३६	२०२६१	२२८०१
अन्तःशुल्क	७८८०	९५५९	११५८१	१३९६८	१६९२२
रजिष्ट्रेशन दस्तुर	१७११	२३५४	३१०८	४१०९	५३७४
सवारी साधन कर	८४८	१०२९	१२२५	१५३३	१८३८
कूल कर राजस्व	५०३८८	५९९४५	७०८७८	८३५४०	९९०८४
गैर कर राजस्व	७६४१	९०६७	१०८५५	१२९५४	१५६८०
कूल राजस्व	५७९६७	६८९९६	८१५८८	९६२८०	११४४४०

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा

(घ) औषत राजस्व प्रक्षेपण

Long Term Trend and Growth Rate Method, Buoyancy Method र Moving Average Method बाट प्रक्षेपण गरिएको औसत राजस्वलाई तालिका नं १.७ मा देखाइएको छ । यसले यी तिनै विधिहरूको औसत देखाउने हुनाले यसलाई अझ प्रभावकारी मान्न सकिन्छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा रु. ५८३७३ करोड राजस्व असुली हुने प्रक्षेपण गरिएको छ भने आगामी आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा रु. ७०२४० करोड राजस्व असुली हुने अनुमान गरिएको छ ।

तालिका ४.८ : Long Term Trend, Buoyancy Method र Moving Average Method बाट प्रक्षेपित औसत राजस्व

(रु. करोडमा)

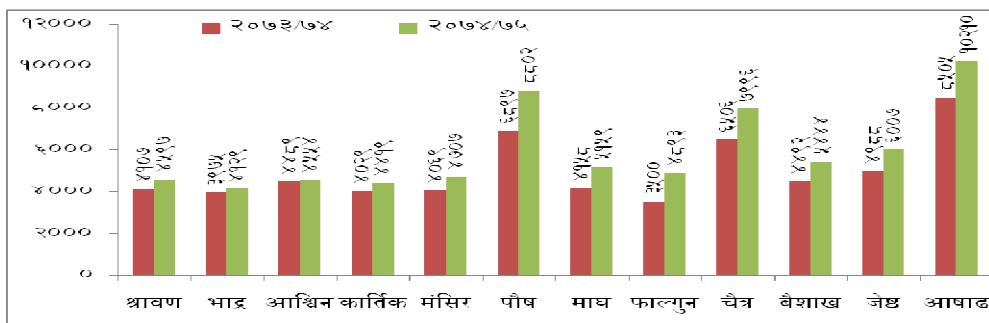
विवरण	आर्थिक वर्ष				
	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८
कुल गार्हस्थ उत्पादन	२५६४९६	२९१०१२	३२९३५४	३७१४६१	४१८४९८
आयकर	१४४६४	१७९८४	२२३४९	२७८४९	३४८४४
भन्सार महसुल	९७५६	११५७४	१३६०३	१५९३०	१८६८५
मूल्य अभिवृद्धि कर	१४८३४	१७८८८	२१३६३	२५३२८	२९९९५
अन्तःशुल्क	८९८५	१०२१९	१२६८५	१५६९७	१९४३३
रजिष्ट्रेशन दस्तुर	१५०४	१८९१	२३६५	२९६७	३७१७
सवारी साधन कर	८६५	१०८०	१३२२	१६४८	२०२१
कूल कर राजस्व	५१४०६	६२५६३	७५८५४	९१७४१	१११०५०
गैर कर राजस्व	६७१९	७५५९	८६६५	९९७६	११५८५
कूल राजस्व	५८३७३	७०२४०	८४३१०	९०९०२०	१२१२५८

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा

(च) महिना अनुसार राजस्व प्रक्षेपण

आ.व. २०६४/६५ देखि आ.व. २०७३/७४ को चैत्रसम्म ११७ महिनाको राजस्व असुलीको तथ्यांक प्रयोग गरी Linear Trend Method बाट महिना अनुसार राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ। जस अनुसार आ.व. २०७३/७४ मा रु. ५९७१५करोड र आ.व. २०७४/७५ मा रु. ७०९१७ करोड कुल राजस्व असुली हुने भनी प्रक्षेपित गरिएको छ। महिनाअनुसार प्रक्षेपित कुल राजस्वलाई चित्र नं.४.६ मा देखाइएको छ।

चित्र नं. ४.६ : आ.व. २०७४/७५ मा महिना अनुसार प्रक्षेपित कुल राजस्व

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, आ.व. २०७३/७४ को बैशाख देखि आषाढसम्मको प्रक्षेपित राजस्व

४.३ निश्कर्ष

- संघीयता कार्यान्वयनको सिलसिलामा हालै मात्र ७४४ बटा स्थानीय तहको स्थापना गरी प्रथम चरणमा २८३ स्थानीय तहको निर्वाचन सम्पन्न भैसकेको र दोस्रो चरणको लागि यही २०७४ जेष्ठ ३१ गतेकोलागि निर्वाचनको मिति समेत तय भैसकेको छ । रजिष्ट्रेशन दस्तुर र गैरकर राजस्व स्थानीय तह स्वयंले उठाउने भएकोले केन्द्रीयस्तरमा यी करहरु आगामी वर्ष प्रक्षेपण गरिएभन्दा कम असुली हुन सक्ने संभावना देखिन्छ । त्यसैले राजस्व प्रक्षेपण गर्दा कर नीतिमा भएका परिवर्तन लगायत अन्य कुराहरुलाई समेत समाहित गरी प्रक्षेपण गर्न सकिएमा प्रक्षेपित राजस्वको विश्वशानीयता हुन्छ । त्यसैले राजस्व प्रक्षेपण गर्दा कर नीतिमा हुने परिवर्तनलाई समाहित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- विगतका वर्षहरुमा राजस्व प्रक्षेपण गर्दा नितान्त रूपमा Time Series Data मात्र प्रयोग गरिएको देखिन्छ । त्यसमा पनि आ.व. २०७१/७२ मा २३ वर्षको वार्षिक राजस्व असुलीको आधारमा प्रक्षेपण गरिएको छ भने आ.व. २०७२/७३ मा १० वर्षको वार्षिक राजस्व असुलीको आधारमा राजस्व प्रक्षेपण गरिएको देखिन्छ । यसरी हेर्दा कति वर्षको राजस्व असुलीको आधारमा राजस्व प्रक्षेपण गर्ने भन्ने कुनै आधार भेटिदैन । त्यसैले गर्दा, राजस्व प्रक्षेपण गर्दा सकेसम्म धेरै वर्षको वार्षिक राजस्व असुलीको तथ्यांकको आधारमा राजस्व प्रक्षेपण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- राजस्व प्रक्षेपण एक प्राविधिक विषय हो । विभिन्न समयमा गरिने कर नीति परिवर्तनले राजस्व संकलनमा प्रत्यक्ष असर पर्दछ । कर नीतिहरुको समाहित नगरी राजस्व प्रक्षेपण गर्दा वास्तविक राजस्व असुली र प्रक्षेपित राजस्वमा ठूलो फरक देखिन जान्छ । त्यसै गरी संघीयताको कार्यान्वयनसँगै प्रदेश तथा स्थानीय तहहरुको समेत राजस्व प्रक्षेपण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ यी विषयहरुलाई समाहित गरी प्रभावकारी राजस्व प्रक्षेपण गर्न अर्थ मन्त्रालयमा राजस्व प्रक्षेपण शाखाको स्थापना गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- अर्थ मन्त्रालयबाट विभिन्न कार्यलयहरुलाई मासिक रूपमा असुली हुने राजस्वको लक्ष्य पठाइएको हुन्छ । यसलाई वैज्ञानिक र व्यवहारिक बनाउनको लागि मासिक रूपमा असुल हुने राजस्वको पनि प्रक्षेपण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

संघीय वित्त व्यवस्थामा राजस्व परिचालन र व्यवस्थापन

५.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको भाग ५, धारा ५६ बमोजिमको संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको मूल संरचना कार्यान्वयनमा आएको छ । संविधानको पूर्ण कार्यान्वयनका लागि यी तीनवटै तहलाई आर्थिक रूपमा सबल र सक्षम तुल्याई सशक्त ढंगले सञ्चालन गर्नका निमित्त संघीय वित्त व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अबको कार्यभार रहेको छ । संघीय वित्त व्यवस्थाको सैद्धान्तिक मान्यताहरू र अन्तर्राष्ट्रिय उत्कृष्ट अभ्यासहरूलाई समेत दृष्टिगत गरी संघीय वित्त व्यवस्थाको विस्तृत रूपेरेखा र संघीय वित्त कानूनहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

संघीय वित्त व्यवस्था अन्तर्गत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सार्वजनिक वित्तसम्बन्धी व्यवस्थाहरू, राजस्व प्रणाली, अन्तर-सरकारी वित्त हस्तान्तरण, ऋण, अनुदान लगायतका अर्थ व्यवस्थापनका कार्यहरू पर्दछन् । संघीय वित्त व्यवस्थाको अति महत्वपूर्ण पक्षमध्ये संघीय राजस्व प्रणाली एक हो । नेपालमा संवैधानिक व्यवस्था अनुसार तीनवटै तहको सरकारले परस्परमा सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित भई आर्थिक राजनीतिक र सार्वभौम अधिकारको अभ्यास गर्न पाउने व्यवस्था सुनिश्चित भएको छ । साथै, संविधानद्वारा प्रत्याभूत गरिएका अधिकारको अभ्यासका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय श्रोतको व्यवस्थापन गर्न राजस्व परिचालन, बाँडफाँड, अनुदान र ऋण व्यवस्थापनको अधिकार रहने समेत संविधानमा स्पष्ट व्यवस्था छ । संविधानको अनुसूचीहरूमा सूचीकृत तीनवटै तहको छुट्टाछुट्टै अधिकारहरू अन्तर्गत सम्बन्धित तहको विशिष्टिकृत कर अधिकारहरूको पनि व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरी, संघ र प्रदेश तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारहरूको सूचीअन्तर्गत समेत केही साझा कर अधिकारहरू सूचीकृत गरिएको छ ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्रको विषयमा कर लगाउन र ती श्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्ने तर साझा सूचीभित्रको विषयमा र कुनैपनि तहको

सूचीमा नपरेका विषयमा कर लगाउने र राजस्व उठाउने व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुने संविधानको धारा ६० को उपधारा १ मा व्यवस्था गरिएको छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार संघीय राजस्व कानून निर्माण गरी सोही कानूनद्वारा राजस्वका श्रोतहरूको उपयोग एवं राजस्व परिचालनको सम्बन्धमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारहरूको सीमा निर्धारण गर्नु जरुरी छ । विभिन्न तहका सरकारहरूको साझा अधिकार रहने क्षेत्रहरूमा राजस्व परिचालनलाई व्यवस्थित गर्नका लागि संघीय राजस्व कानून तर्जुमा गर्नुपर्ने देखिन्छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले जनतालाई प्रदान गर्ने सेवाहरू, तिनको आर्थिक एवं प्रशासनिक क्षमता लगायतका विविध पक्षको मूल्यांकन र सन्तुलन कायम हुने गरी विस्तृत प्रावधानहरू व्यवस्था गरिनुपर्दछ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच राजस्वका श्रोतहरूको समुचित बाँडफाँड हुनेगरी संघीय राजस्व प्रणाली विकास गर्न नसकेको खण्डमा कालान्तरमा विभिन्न तहका सरकारहरूबीच वित्तिय असन्तुलन र स्रोत परिचालनमा विवादको स्थिति उत्पन्न हुनसक्ने देखिन्छ । राज्यको सबै तहको सन्तुलित विकास र समृद्धिलाई सुनिश्चित गर्ने ढंगबाट संघीय राजस्व कानूनहरू तर्जुमा गर्नु अपरिहार्य छ । तीनवटै तहका सरकारहरूको राजस्व अधिकारको स्पष्ट निर्धारण हुन सकेको खण्डमा मात्रै संघीय राजस्व ऐनले व्यवस्था गरेको विविध कर एवं गैरकर राजस्वको प्रशासन, अनुगमन एवं बाँडफाँड र नियमन गर्न सक्दछ ।

५.२ नेपालको संघीयताको ढाँचा र यसको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

संघीयतालाई राज्यमा स्वशासन (Self Rule) र साझा शासन (Shared rule)को उच्चतम लोकतान्त्रिक अभ्यास गर्ने संवैधानिक संयन्त्रका रूपमा संविधानवादको एक अभिन्न हिस्सा मानिन्छ । संघीयता भन्नाले राज्यको शक्ति र शासनप्रणालीलाई केन्द्रदेखि प्रान्त र स्थानीय तहसम्म बाँडफाँड गरी सहभागितामूलक ढंगले राज्य संचालन गर्ने पद्धतिलाई जनाउँदछ । संघीयताको मूल तात्पर्य केन्द्र र परिधिका समुदायबीच शक्तिको बाँडफाँडद्वारा संप्रभुताको साझा अभ्यास गर्नु भन्ने देखिन्छ । संघीयतामा मात्रै राज्यको विभिन्न तहबीच विधायिकी र कार्यकारिणी अधिकारको औपचारिक एवं संवैधानिक बाँडफाँड सम्भव हुन्छ । त्यसक्रममा विभिन्न तहका सरकारहरूबीच अन्य अधिकारहरू सँगसँगै राजस्वका श्रोतहरूको समेत समुचित बाँडफाँड गरिन्छ ।

नेपालको संघीयताको ढाँचाबारे संविधानको धारा ५० को उपधारा १ मा गरिएको व्यवस्था अनुसार नेपालको संघीयता प्रचलित ढाँचाहरू मध्ये परस्पर सहयोगमा आधारित संघीयताको ढाँचा हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ । संविधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तीन तहबीचको समन्वयमा राज्य सञ्चालनका लागि आवश्यक राष्ट्रिय नीति निर्माणको मूल जिम्मेवारी संघीय सरकारलाई दिएको छ भने प्रदेश र स्थानीय तहलाई राज्यको नीति तथा कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि जिम्मेवार बनाएको देखिन्छ ।

५.३ संघीयतामा राजस्व अधिकार बाँडफाँडको सिद्धान्त

संघीयतामा स्वायत्तता(Autonomy) र सक्षमता(Efficiency) को सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिमा करआधारको स्थिरता र गतिशीलताको आधारमा राजस्वको अधिकारहरूको बाँडफाँड गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । जस अन्तरगत आर्थिक स्थायीत्वका लागि उपयुक्त हुने करहरू, सामाजिक न्यायको हिसावले आयको पुनर्वितरण गर्न सकिने प्रगतिशिल करहरू र उच्च गतिशिलता(High Mobility) भएका करहरू केन्द्र सरकारले लगाउने मान्यता रहेको हुन्छ । सोही सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिमा नेपालमा पनि संस्थागत आयकर, व्यक्तिगत आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, भन्सार महशुल जस्ता करहरूको करारोपणको अधिकार संविधानले संघीय सरकारमा निहित गरेको छ । त्यसैगरी, न्युन गतिशिलता भएका करहरू, सम्पत्तिमा आधारित करहरू स्थानीय तह र प्रादेशिक स्तरमा लगाउने गरिन्छ । नेपालको संविधानले पनि यसै सैद्धान्तिक मान्यतालाई आत्मसात गरी यस्ता प्रकृतिका करहरू प्रदेश र स्थानीय तहको क्षेत्राधिकार भित्र राखेको पाइन्छ ।

५.४ संघीयतामा राजस्व बाँडफाँडको अन्तराष्ट्रिय अभ्यास

संघीय व्यवस्थामा साझा अधिकार (Concurrent Power) अन्तर्गतका विषयहरूमा राजस्व परिचालनको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास अवलोकन गर्दा मुख्यतया तीन वटा ढाँचाहरू: कर स्वायत्तता ढाँचा (Tax Autonomy Model), कर सहभाजन/हस्तान्तरण ढाँचा (Tax Sharing/Transfer Model) र सरचार्ज कर ढाँचा (Surcharge/Piggyback Tax Model) अवलम्बन गरिएको पाइन्छ ।

Tax Autonomy Model मा साझा अधिकार रहेको विषयमा केन्द्रको अतिरिक्त प्रादेशिक र स्थानीय तहले स्वायत्त ढंगले राजस्व उठाउने अधिकार राख्छन् । समान कर आधारहरूमा भिन्नभिन्न तहका सरकारहरूले छुट्टाछुट्टै दरमा कर लगाउँदा करदाताको कर परिपालनाको लागत एवं प्रशासनिक लागत दुवै अधिक रहने गरेको छ ।

यस्तै, Tax Sharing/Transfer Model मा साझा अधिकारको विषयवस्तुमा राजस्व संकलनको अधिकार जो सक्षम छ उसैलाई(Efficiency base) दिईन्छ । त्यसको निश्चित हिस्सा केन्द्र सरकार, प्रान्त एवं स्थानीय सरकारहरूबीच बाँडफाँड गर्ने गरिन्छ । Surcharge Model मा साझा अधिकारका राजस्व परिचालनका लागि एक तहको सरकारले लगाएको करमाथि अर्को तहको सरकारले निश्चित दरमा सरचार्ज लागाउने गरिन्छ । करदाताले करको दरमा जोडिएको अतिरिक्त सरचार्ज पनि तिर्नुपर्ने हुँदा यस ढाँचामा पनि करदाताको लागत बढन जाने देखिन्छ ।

५.५ राजस्व श्रोत बाँडफाँडको सम्बन्धमा नेपालको संवैधानिक व्यवस्था

परस्पर सहयोगमा आधारित संघीयताको ढाँचा अपनाएको नेपालको संविधानको धारा ६० मा राजस्व श्रोतको बाँडफाँडको सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको छ । सोही धाराको उपधारा (१) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो आर्थिक अधिकारक्षेत्र भित्रको विषयमा कर लगाउन र ती श्रोतहरूबाट राजस्व उठाउन सक्ने तर साझा सूचीभित्रको विषयमा र कुनैपनि तहको सूचीमा नपरेका विषयमा कर लगाउने र राजस्व उठाउने व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको जिम्मा हुने भनी व्यवस्था गरिएको हुँदा साझा अधिकार सूचीमा परेका शीर्षकहरूमा राजस्व परिचालनका लागि संघीय राजस्व कानूनको तर्जुमा गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

५.५.१ अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणको व्यवस्था

यस्तो हस्तान्तरण एक तहको सरकारबाट अर्को तहको सरकारलाई गरिने भएकोले यसलाई अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरण भनिन्छ । राजस्व बाँडफाँड गर्दा सन्निकटता र विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्त अनुसार तल्लो तहका सरकारहरूले सक्षमतापूर्वक गर्न सक्ने कार्यहरू र प्रभावकारी रूपमा उठाउन सक्ने करहरूसम्बन्धी जिम्मा ती निकायहरूलाई दिनुपर्दछ । यस आधारमा तल्लो तहको सरकारले

गर्नसक्ने कार्य धेरै र उठाउन सक्ने कर थोरै हुन्छन् भने सक्षमताको आधारमा संघीय सरकारमा व्ययको आवश्यकताभन्दा बढी राजस्व संकलन हुन जान्छ । प्रदेश र स्थानीय तहमा सीमित राजस्वको स्रोत र कार्यजिम्मेवारी धेरै हुँदा उद्धर्वगामी (Vertical) वित्तीय असन्तुलन हुन सक्दछ भने विभिन्न प्रदेश र स्थानीय तहहरूबीच साधनको उपलब्धता र खर्चको आवश्यकता समान नहुँदा क्षितिजीय (Horizontal) वित्तीय असन्तुलन हुनसक्दछ । यस्तो स्थितिलाई निराकरण गर्नका लागि राजस्व बाँडफाँड र अनुदानको सुव्यवस्थित उपयोग गर्नु जरुरी देखिन्छ । आफ्नै राजस्वको श्रोतबाट आफूलाई तोकिएको कार्यजिम्मेवारी पूरा गर्न वा खर्च धान्न नसकिने अवस्थामा अनुदाननै प्रमुख औजार हो ।

नेपालको संविधानले चार प्रकारको अनुदानको व्यवस्था गरेको छ । नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजस्व प्रदेश र स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने, संघीय सञ्चित कोषमार्फत संघले सशर्त अनुदान, समपुरक अनुदान तथा विशेष अनुदान समेत दिनसक्ने एवं यी सबै अनुदान एवं वित्तीय हस्तान्तरणको कार्य राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसबमोजिम हुने संविधानको धारा ६० मा व्यवस्था गरिएको छ । यस्तै, सोही धाराको उपधारा (७) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच राजस्वको बाँडफाँड गर्दा सन्तुलित र पारदर्शी रूपमा गर्नुपर्ने मार्गदर्शन गरिएको छ । उपधारा (८) मा राजस्व बाँडफाँडसम्बन्धी संघीय ऐन बनाउँदा राष्ट्रिय नीति, राष्ट्रिय आवश्यकता, प्रदेश र स्थानीय तहको स्वायत्तता, प्रदेश र स्थानीय तहले जनतालाई पु-याउनुपर्ने सेवा र उनीहरूलाई प्रदान गरिएको आर्थिक अधिकार, राजस्व उठाउन सक्ने क्षमता, राजस्वको सम्भाव्यता र उपयोग, विकास निर्माणमा गर्नुपर्ने सहयोग, क्षेत्रीय असन्तुलन, गरीबी र असमानताको न्यूनीकरण, वञ्चितीकरणको अन्त्य, आकस्मिक कार्य र अस्थायी आवश्यकता पूरा गर्न सहयोग गर्नु पर्ने विषयहरूमा ध्यान दिनुपर्नेछ भनी संवैधानिक मार्गदर्शन गरिएको छ ।

समानीकरण अनुदान

भौगोलिक विषमता तथा प्रादेशिक असमानताको कारणले मात्रै जनतालाई सेवा सुविधाको प्रवाहमा आधारभूत भिन्नता हुने स्थितिको अन्त्य गर्न समानीकरण अनुदानको उपयोग गरिन्छ । यस्तो अनुदान दिनका लागि केन्द्रले प्रदेश र स्थानीय

तहको खर्चको आवश्यकतालाई मापन गर्ने निश्चित आधार तय गरी संघीय कानून तर्जुमा गर्नुपर्दछ । भौगोलिक विषमता, लागत सूचक, जनसंख्या आदि आधारमा मापक विकास गरी सोही सुन्नवद्ध मापकको आधारमा समानीकरण अनुदान वितरण गर्नुपर्दछ ।

सशर्त अनुदान

सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा निश्चित विषयगत क्षेत्र अर्थात शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, पूर्वाधार इत्यादि तोकेर वा कुनै खास उद्देश्य वा खास परियोजनाका लागि वा कुनै खास शर्त तोकी अनुदान दिनुपर्दछ । कुनै योजना, परियोजनाको सन्दर्भमा केन्द्रले उचित ठहराएको खण्डमा लागत सोधभर्ना अनुदान (Cost Reimbursement Grant) उपलब्ध गराउन सक्दछ । केन्द्रको सम्बन्धित निकायबाट सशर्त अनुदानको अनुगमन, निर्देशन हुने व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।

सम्पूरक अनुदान

कुनै आयोजना, परियोजना वा कार्यक्रमको कुल लागतको अनुपातमा निश्चित प्रतिशत रकम सम्पूरक अनुदानको रूपमा प्रदेश र स्थानीय तहलाई दिने व्यवस्थाको लागि संघीय कानूनमै व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ ।

विशेष अनुदान

संघले कुनै खास प्रयोजन र उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रदेश वा स्थानीय सरकारलाई तथा प्रदेशले स्थानीय सरकारलाई विशेष अनुदान समेत दिन सक्दछ । यो अनुदान निश्चित अनुदानका रूपमा समेत उपयोग गर्न सकिने संघीय कानून तर्जुमा गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

वैदेशिक अनुदान

उपर्युक्त चार प्रकारका अनुदान बाहेक राजस्व र खर्चबीचको अन्तर कम गर्न वैदेशिक अनुदान तथा ऋण सहयोगलाई अल्पकालीन रूपमा महत्वपूर्ण आर्थिक साधनका रूपमा लिइन्छ । नेपालको संविधानको धारा ५९ को उपधारा (६) बमोजिम वैदेशिक अनुदान सहायता लिने अधिकार नेपाल सरकारको हुने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै, प्रदेश सरकारले संघको सहमतिमा वैदेशिक अनुदान लिनसक्ने

गरी संविधानको अनुसूची ६ मा व्यवस्था गरिएको छ । आर्थिक स्थायीत्वका लागि प्रदेशको वैदेशिक अनुदान प्राप्तिको प्रक्रियामा नेपाल सरकारले नियमनकारी भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने देखिन्छ जसका लागि वैदेशिक अनुदान प्राप्त गर्दा राष्ट्रिय आवश्यकता, प्राथमिकताको क्षेत्रमा परिचालनको व्यवस्था, पारदर्शिता, राष्ट्रिय बजेटमा अनुदानको उल्लेखन, पूर्वाधार विकास एवं सार्वजनिक निजी साझेदारीको क्षेत्र, पूर्वाधार विकासको क्षेत्रमा अनुदान परिचालन गर्ने ढंगले सोसम्बन्धमा संघीय वित्त व्यवस्थासम्बन्धी कानुनमा प्रावधानहरु तय गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

आन्तरिक ऋण

आन्तरिक ऋण प्रवाहतर्फ संघले प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई ऋण दिन, ऋण प्रयोजनका लागि जमानत बसिदिन सक्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन र संवैधानिक मान्यता बमोजिम नेपाल सरकार जमानत बसी लिएको ऋण सम्बन्धित सरकारले निर्धारित अवधिभित्र चुक्ता नगरेमा संघले उपलब्ध गराउने अनुदानको रकमबाट ऋण लिएको रकम एकमुष्ठ घटाई बाँकी हुन आउने अनुदान रकम मात्रै भुक्तानी गर्ने व्यवस्था संघीय वित्त कानुनमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

वित्तीय अनुशासनका लागि लेखांकन, अभिलेखीकरण, विवरण प्रस्तुतिकरण

अन्तर सरकारी वित्तीय अनुशासन कायम गर्नका निमित्त तीनवटै तहका सरकारहरूले संघीय कानुनले निर्धारण गरेबमोजिम आय व्ययको वर्गीकरण र लेखांकन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । तीनै तहको सरकारले सोको आवधिक विवरण नेपाल सरकारले तोकेको ढाँचामा तयार गरी प्रदेश सरकारले संघीय अर्थ मन्त्रालयसमक्ष तथा स्थानीय सरकारले आफूले गरेको आय व्ययको चौमासिक विवरण सो अवधि समाप्त भएको मितिले पन्थ दिनभित्र संघीय अर्थ मन्त्रालय तथा प्रादेशिक अर्थ मन्त्रालय समक्ष पेश गर्ने गरी संघीय वित्त कानुन तर्जुमा गर्नुपर्ने देखिन्छ । आवधिक विवरण पेश नगर्ने सरकारलाई संघले उपलब्ध गराउने अनुदान रोक्का गर्न सकिने व्यवस्था समेत गर्नु आवश्यक छ ।

५.५.२ नेपालमा राजस्व अधिकार बाँडफाँडको संवैधानिक व्यवस्था

संविधानको धारा ११५, धारा २०३ र धारा २२८ अनुसार कानून बमोजिम बाहेक संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कुनै कर लगाउन, उठान नपाइने व्यवस्था गरिएको

छ । यस्तै, संविधानको धारा २३२ को उपधारा (१) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुनेछ भनी व्यवस्था गरिएको हुँदा राजस्व अधिकार बाँडफाँडको निम्ति आवश्यक संघीय राजस्व कानून तर्जुमा गर्दा सोही सिद्धान्तमा आधारित हुनु जरुरी छ । अन्तर प्रदेश व्यापारको सम्बन्धमा संविधानको धारा २३६ मा “यस संविधानमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि एक प्रदेश वा स्थानीय तहबाट अर्को प्रदेश वा स्थानीय तहको क्षेत्रमा हुने वस्तुको दुवानी वा सेवाको विस्तार वा कुनै प्रदेश वा स्थानीय तहको क्षेत्रमा हुने वस्तुको दुवानी वा सेवाको विस्तारमा कुनै किसिमको वाधा अवरोध गर्न वा कुनै कर, शुल्क, दस्तुर वा महसूल लगाउन वा त्यस्तो सेवा वा वस्तुको दुवानी वा विस्तारमा कुनै किसिमको भेदभाव गर्न पाइने छैन” भनी स्पष्ट व्यवस्था गरिएको हुनाले प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्रको विषयमा राजस्व कानून तर्जुमा गर्दा केन्द्र, अन्य प्रदेश एंवं अन्य स्थानीय तहहरूसँगको समन्वयमा व्यावसायिक स्वतन्त्रतालाई वाधा नगर्ने ढंगले काम गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

संविधान र कानून बमोजिम संघीय सञ्चित कोषबाट संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच राजस्वको बाँडफाँड गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्नका लागि संविधानको धारा २५० अनुसार राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोगको व्यवस्था गरिएको छ । सो आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारको विषयमा धारा २५१ को उपधारा (१) मा विस्तृत व्यवस्था गरिएको छ । जसअनुसार सोही आयोगले राजस्व अधिकार बाँडफाँडको विस्तृत आधार र ढाँचा तय गर्ने, संघीय सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने समानीकरण अनुदान सम्बन्धमा सिफारिस गर्ने, राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक, पूर्वाधारको अवस्थाअनुसार प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिने सर्वानुदानको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी आधार तयार गर्ने कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तै, सोही आयोगलाई प्रदेश सञ्चित कोषबाट प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच राजस्वको बाँडफाँड गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गर्ने, संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको खर्चेजिम्मेवारी पूरा गर्ने र राजस्व असुलीमा सुधार गर्नुपर्ने उपायहरूको सिफारिस गर्ने, संघ र प्रदेश सरकारको राजस्व बाँडफाँड आधारको पुनरावलोकन गरी परिमार्जनको सिफारिस गर्ने समेतको संवैधानिक अधिकार रहने व्यवस्था छ । प्राकृतिक श्रोतको परिचालन गर्दा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र

स्थानीय तहको लगानी तथा प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तय गरी सिफारिस गर्ने जिम्मा समेत सोही आयोगलाई दिइएको छ । अतः राजस्व अधिकार बाँडफाँड सहितको संघीय कानून निर्माणका लागि तत्कालै राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोगको गठन गर्नु अनिवार्य देखिन आएको छ । सो आयोगले तय गरेको राजस्व बाँडफाँडको आधार एवं ढाँचाबाहेक अन्य तरिकाबाट तर्जुमा गरिने संघीय राजस्व कानूनको संविधानतः वैधतामा प्रश्न उठनसक्ने हुनाले संघीय राजस्व कानून तर्जुमाअघि राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोग गठनका लागि संविधानको धारा २५१ को उपधारा (३) बमोजिम आवश्यक संघीय कानून तर्जुमा गर्नुपर्ने देखिन्छ । आयोगको अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार, प्राकृतिक श्रोतको परिचालन गर्दा वा राजस्वको बाँडफाँड गर्दा अपनाउनु पर्ने विस्तृत आधार, आयोगका पदाधिकारीहरूको सेवाका शर्त लगायत अन्य व्यवस्था संघीय कानूनबमोजिम हुनेछ भनी धारा २५१ को उपधारा (३) मा गरिएको व्यवस्थाबमोजिम तत्काल आयोग गठन सम्बन्धमा संघीय कानून तर्जुमा गरिनुपर्दछ ।

संविधानको अनुसूची ५ मा उल्लेखित संघको अधिकारको सूची, अनुसूची ६ मा उल्लेखित प्रदेशको अधिकारको सूची, अनुसूची ७ मा सूचीकृत संघ र प्रदेशको साझा अधिकारको सूची, अनुसूची ८ मा सूचीकृत स्थानीय तहको अधिकारको सूची तथा अनुसूची ९ मा सूचीकृत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीमा राजस्व अधिकारको स्थिति हेर्दा विभिन्न तहका सरकारहरूबीच कर आधार नभई करको श्रोतमा मात्रै अधिकारक्षेत्र बाँडफाँड गरिएको पाइन्छ । मुख्य कर आधारहरू भन्सार महशूल, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकरलाई संघको अधिकार क्षेत्रमा राखिएको छ । यी मुख्य कर आधारहरूको बाँडफाँड गरिएको छैन । संविधानको अनुसूची ५ देखि अनुसूची ९ सम्म सूचीकृत राजस्व अधिकार अनुसार तीन तहको सरकारहरू बीचको राजस्व श्रोतको बाँडफाँडको स्थितिलाई प्रष्ट रूपमा उल्लेख रहेको छ ।

नेपालको संविधानमा परस्पर सहयोगमा आधारित संघीयताको ढाँचा अनुरूप प्राकृतिक श्रोतबाट प्राप्त रोयलटी लगायत चार प्रकारका राजस्वका श्रोतहरूमा तीनवटै तहको अधिकार रहेको देखिन्छ । संघलाई प्रमुख कर आधारहरूसहित आठ प्रकारको राजस्व श्रोतमा विशिष्टिकृत एकलौटी अधिकार रहेको छ । प्रदेशको एकलौटी

अधिकारक्षेत्रमा कृषि आयमा लाग्ने करमात्रै समाविष्ट छ । प्रदेशलाई घरजग्गा रजिष्ट्रेशन, सवारी साधन लगायतका नौवटा राजस्व श्रोतमा अधिकार भएतापनि आठवटा श्रोतहरुमा सहभाजित अधिकार मात्रै रहेको हुँदा संघीय राजस्व परिचालनमा संविधानतः प्रदेशको समन्वयकारी भूमिकाको अपेक्षा गरिएको छ । प्रदेशले संघ र आफ्नो प्रादेशिक क्षेत्रभित्रका स्थानीय तहसँगको समन्वयमा समग्र राजस्व परिचालनमा महत्वपूर्ण योगदान गर्नुपर्ने भएकाले प्रदेशमा स्थानीय तहका कर कार्यालयहरुलाई समेत समेट्ने गरी एकीकृत राजस्व प्रशासनको प्रबन्ध गर्नु जरुरी देखिन्छ । प्रादेशिक राजस्व प्रशासनमार्फत स्थानीय तहसम्मका कर कार्यालयहरुलाई सशक्तिकरण गर्ने, आवश्यक तालिम, अन्य प्रोत्साहनमूलक क्रियाकलापसहित जनशक्तिको उचित व्यवस्थापन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

परिच्छेद - ६

राजस्व परामर्श समिति, २०७४ का सुझावहरू

६.१ कर प्रणाली सुधार

- कर सम्बन्धी कानूनहरूलाई एकीकृत गरी कर संहिता (Tax Code) विधेयक र केन्द्रीय राजस्व बोर्ड एवं राजस्व सेवाको गठनका लागि आवश्यक कानूनको तर्जुमा गरी लागू गर्नुपर्ने ।
- व्यवसायीक कारोबार गर्ने व्यक्तिले सिलसिलेबार नम्बर सहितको विक्री विजक जारी गर्ने व्यवस्था पालन गर्नुपर्ने ।
- भाडाको सवारी साधन धनी प्राकृतिक व्यक्तिले व्यवसायिक रूपमा सञ्चालन गर्ने सवारी साधनको आयलाई आयको आधारमा कर लगाउनुपर्ने ।
- विद्युतीय आर्थिक कारोबार, ई-कमर्शलाई र अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई करको दायरामा ल्याउने गरी आवस्यक कर प्रणालीको विकास र प्रशासनको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।
- अन्तःशुल्क लागेका वस्तुहरूको भौतिक नियन्त्रण पद्धतीलाई प्रविधि नियन्त्रण पद्धतीमा रूपान्तरण गर्दै स्वयं निष्कासन प्रणालीको सूचीमा थप वस्तुहरू समावेश गर्दै जाने । न्यून कारोबार भएका वस्तुहरूलाई अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको सूचीबाट हटाउदै लैजानुपर्ने ।
- आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार भएका नयाँ क्षेत्रहरूमा मोबाइल करदाता शिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्था गर्ने ।
- करदाताहरूले पेश गर्नुपर्ने सम्पूर्ण विवरणहरू र निवेदनहरू विद्युतीय माध्यमबाटै पेश गर्न सक्ने, कर चुक्ता प्रमाणपत्र अनलाइन प्रणालीबाट लिन सक्ने र स्रोतमा कर कट्टी गरी दाखिला गरेको विद्युतीय विवरणलाई स्वयं प्रमाणीकरण गर्न सक्ने प्रणाली विकास गरि लागू गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- आर्थिक क्रियाकलाप बढी हुने देशहरूसँग कर उन्मुक्ति योजना विरुद्धको सूचना आदान प्रदान गर्नेगरी दोहोरो करमुक्ति सम्झौता गर्नुपर्ने ।

- अन्तःशुल्क, कर वा भन्सार महसुल निर्धारणको निर्णय उपर प्रशासकीय पुनरावलोकन अथवा राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्दा विवादित रकम धरौटी वा दाखिला नै गर्नुपर्ने विद्यमान व्यवस्थामा सहज र सरल हुने गरी पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- करदातालाई आफूले दाखिला गरेका कर विवरण, कर रकम, बक्यौता आदि एकिकृत कर प्रणालीमा हेर्न मात्र मिल्ने (Read only) सुविधा प्रदान गर्नुपर्ने ।
- आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११ को उपदफा (३क) को खण्ड (ड) ले प्रदान गरेको सुविधा विशेष उद्योग, कृषिजन्य उद्योग र पर्यटन क्षेत्रसंग सम्बन्धित उद्योगलाई मात्र सिमित गरेकोले सबै उद्योगहरूले उपभोग गर्न पाउने गरी कर प्रणालीमा सुधार र संशोधन गर्नुपर्ने ।

६.२ करको दायरा विस्तार

- आय आर्जन र व्यावसाय गर्ने सबैलाई स्थायी लेखा नम्वर प्रदान गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिई थप करदातालाई करको दायरामा ल्याउनुपर्ने ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा रहेका कर छुट हुने वस्तु तथा सेवाहरूको सूची र कर फिर्ता दिने हालको विशेष व्यवस्थालाई पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- शिक्षण संस्थाले विद्यार्थी/अभिभावक संग लिने सबै प्रकारका शुल्कहरूमा शिक्षा सेवा शुल्क लिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- सबै नियमनकारी निकायहरूले आफूले जारी गरेका अनुमतिपत्रहरूको नवीकरण गर्दा कर चुक्ताको प्रमाण पत्र अनिवार्य रूपमा पेश गराई नविकरण गर्नु पर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- सबै उद्यमी, व्यवसायी लगायत पेशाकर्मीहरूबाट आफ्नो पैत्रिक सम्पत्तीको घोषणा गर्ने धारणा व्यक्त भएकोले अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता एवं घेरेलु कानून अनुकूल हुने गरी कुनै एक वर्षलाई आधार मानेर न्यून प्रतिशत कर तिरेर एकपटक सम्पत्ति घोषणा गर्न पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

- मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ६क मा सरकारी निकाय, सार्वजनिक संघ संस्था वा दर्ता भएको व्यक्तिले ठेकापट्टा दिने वार्षिक बीस लाख रुपैयाको सीमालाई घटाई वार्षिक पाँच लाख रुपैया गर्नुपर्ने ।
- लेख रचना र प्रश्नपत्र तयार तथा उत्तर पुस्तिका जाँच गरे वापतको भुक्तानीमा श्रोतमा कर कट्टी गर्ने व्यवस्था गरी सोलाई अन्तिम कर कट्टी हुने भुक्तानीको रूपमा समावेश गर्न उपयुक्त हुने ।
- नेपाल सरकारको पटके निर्णयबाट र वैदेशिक सहयोगबाट सञ्चालन हुने आयोजनाहरूमा राजस्व छुट दिँदा अभिलेख प्रयोजनका लागि न्यूनतम एक प्रतिशत भन्सार महसुल लिने व्यवस्था गर्ने ।
- कर चेतना अभिवृद्धिका लागि इन्टर्नसीपको रूपमा स्वयंसेवक वा कर प्रशासनमा कार्यरत पूर्व कर्मचारीहरूलाई परिचालन गर्नुपर्ने ।
- पुनर्निर्माण र राहत बाहेकका क्षेत्रमा राजस्व छुट दिने प्रणालीलाई कर खर्च प्रणालीमा रूपान्तरण गर्नुपर्ने ।

६.३ राजस्वका दरहरूको पुनरावलोकन

- कम्तीमा पाँच वर्षसम्म मूल्य अभिवृद्धि करको हालको दरमा वृद्धि नगर्ने सुनिश्चितता गर्ने ।
- दूरसञ्चार सेवा र पेट्रोलियम पदार्थको आयात कारोबारमा लाग्ने आयकरको दरलाई ३०(तीस) प्रतिशत गर्नु उपयुक्त हुने ।
- हालको संस्थागत आयकरको दर क्रमशः हरेक वर्ष १ प्रतिशतका दरले घटाउँदै लगी आगामी ५ वर्ष भित्रमा ५ प्रतिशतले स्ल्याव कम गर्ने । व्यक्तिगत आयकरको दरलाई १०(दश), २०(विस) र ३०(तीस) प्रतिशत हुनेगरी पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- घर जग्गाको खरिद विक्रीमा लागि आएको पुँजीगत लाभकरको कर नलाग्ने सीमा हालको ३०(तीस) लाखबाट पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।

- नेपालले विश्व व्यापार संगठन र साफटा सम्झौतामा जनाएको प्रतिवद्धता, व्यापार सहजीकरण, सामाजिक सुरक्षा र राजस्व संकलन बीच समन्वय हुने गरी भन्सार महसुलका उच्च दरहरूलाई क्रमशः न्यूनीकरण गर्नुपर्ने ।
- भन्सारका हालका दरहरूलाई पुनरावलोकन गरी तीनवटा स्ल्याब कायम हुने गरी चालु वर्षमा कायम रहेका मध्ये एउटा स्ल्याबलाई उपयुक्त तल्लो स्ल्याबमा समायोजन गर्ने । तर भन्सार दर बढाउनुपर्ने मालवस्तुको आयातमा मात्र समिकारक महसुल वा अन्तःशुल्क लगाइ राजस्वको भार समान बनाउनुपर्ने ।
- कच्चा पदार्थको पैठारी भन्सार महसुल दर, तयारी वस्तुको भन्सार महसुल दरभन्दा कम्तिमा एकतह कम हुनेगरी भन्सार महसुल दर कायम गर्नुपर्ने ।
- चालक अनुमतिपत्रलाई विद्युतीय परिचयपत्र (इलेक्ट्रोनिक स्मार्ट कार्ड)मा परिणत गरी नयाँ चालक अनुमति पत्र लिँदा र नवीकरण गर्दा लाग्ने दस्तुरलाई लागत अनुकूल हुनेगरी बृद्धि गर्नुपर्ने ।
- फाइबर ग्लास (Fiber Glass) बाट निर्मित रयास सिलिन्डरमा फलामको सिलिन्डर सरह भन्सार महसुल दर कायम गर्नुपर्ने ।
- स्वदेशी उद्योगलाई संरक्षण गरी आयातलाई निरुत्साहित गर्न भूकम्प पश्चात घटाइएको जस्तापाताको भन्सार दरमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- स्वदेशी उत्पादक तथा व्यवसायीलाई प्रोत्साहन गर्न निर्यातको वातावरण मिलाउँदै विदेशबाट आयात हुने सुपारीको हाल कायम भन्सार दर बढाउनुपर्ने ।
- काठको आन्तरिक माग सम्बोधन गर्न दिगो वन व्यवस्थापन र निजी वन विकास र विस्तारको माध्यमबाट उत्पादित वन पैदावारको उचित प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने र विदेशबाट आयात हुने काठजन्य उत्पादनमा भन्सार महशुल बृद्धि गर्नुपर्ने ।
- नेपालमा आयात हुने धान र चामलको भन्सार महशुलको दर समान रहेकोले नेपालका राइस मिलहरू धारासायी भएको हुँदा धानको भन्सार दर भन्दा चामलको भन्सार दर एक तह बढी हुनुपर्ने ।

६.४ छुट सुविधा सहलियत

- कृषि, पशुपन्ध्री पालन तथा वन पैदावारमा आधारित सहकारी संस्थालाई कर नलाग्ने व्यवस्था रहेकोमा दुर्घ संकलन तथा बिक्री गर्ने सहकारीलाई समेत आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११ को छुट तथा सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- हाल वार्षिक रु. ३ लाख वा कुल आयको एक तिहाई रकम मध्ये जुन कम हुन्छ सो रकम कर योग्य आयबाट कट्टा गर्न सकिने व्यवस्था र अवकाश कोष रकम फिर्ता गर्दा रु. ५ लाख वा कुल संचित रकमको आधा जुन बढी हुन्छ सो रकममा आय कर नलाग्ने व्यवस्था रहेकोमा उक्त निर्धारित सीमा रकमलाई समयानुकूल वृद्धि गरिनुपर्ने ।
- प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप उद्धार कोष र नेपाल सरकारले स्थापना गरेको पुनःनिर्माण कोषमा जम्मा गरेको रकम आयकर प्रयोजनको लागि खर्च लेख्न पाउने व्यवस्थालाई निरन्तरता दिनुपर्ने ।
- आयकर तर्फ जीवन बिमा प्रिमियम र स्वास्थ्य बिमा प्रिमियम वापत खर्च कट्टी गर्न पाउने रकमको सीमा समयानुकूल वृद्धि गर्नुपर्ने ।
- सामाजिक, परोपकार तथा संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वका क्षेत्रहरूमा उद्योग व्यवसायबाट हुने खर्चलाई औद्योगिक व्यवसाय ऐन २०७३ अनुकूल हुने गरि आयकर ऐन २०५८ लाई पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- हालै काठमाण्डौ उपत्यकाबाट बीस वर्ष पुराना सवारी साधनहरूलाई हटाउने सरकारी निर्णय भएको हुँदा एक पटकका लागि बीस वर्ष भन्दा पुराना सञ्चालनमा रहेका वा नरही कवाडीको रूपमा रहेका सवारी साधनहरूलाई स्क्राप गरी लगत कट्टा गर्न सवारी साधन कर तथा आयकरमा विशेष छुटको व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने ।
- एसेम्बल्ड गरी सवारीका साधनको उत्पादन गर्ने स्थानिय उद्योग एवं वातावरणमैत्री सोलर तथा विद्युतीय सवारी तथा ढुवानीका साधनको उत्पादनमा

प्रयोग हुने चेसिस, मोटर, व्याट्रि, कन्भर्सन किट तथा पार्टपूर्जामा र वातावरणमैत्री ईटा उद्योगलाई भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क र मू.अ. कर नलाग्ने गरी सुविधा दिनुपर्ने ।

- व्यवसायिक कृषि तथा पशुपालन गर्ने निकायलाई आयकरमा सहलियत दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- उद्योगहरूले आयात गर्ने औद्योगिक मेशिनरीहरूमा १ प्रतिशत मात्र भन्सार महशुल लिने व्यवस्था हुनुपर्ने । र भन्सार दरबन्दीमा नै १ प्रतिशत महसुल दर कायम गरिएका मालवस्तुहरूमा भन्सार महसुलको अन्य छुट सुविधा नदिने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- खनिज तेलमा आधारित सवारी साधनलाई विद्युतबाट सञ्चालन हुने गरी परिवर्तन गर्ने उद्योगका लागि आवश्यक पर्ने यन्त्र उपकरणमा महसुल छुट हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- साल्ट वाटर टेक्नोलोजीबाट निर्मित अक्षयूस हाइब्रिड आयन (Aqueous Hybrid Ion-AH) व्याट्रि तथा लिथियम आयन जस्ता नयाँ प्रविधिका र सोलर तथा विद्युतीय सवारी साधनमा प्रयोग गर्ने किसिमका व्याट्रीमा भन्सार महसुलमा सुविधा दिने नीति लिनुपर्ने ।
- कृषि प्रयोजन र भुकम्प प्रभावित क्षेत्रमा गरिने निर्माणिका लागि प्रयोग हुने स्याएंडविच पफ प्यानल (Sandwich Puf Panel) उत्पादनमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थमा समेत १ प्रतिशतमात्र भन्सार महशुल लिई मुल्य अभिवृद्धि कर पूर्ण छुट दिनुपर्ने ।
- कुखुराको मलबाट अर्गानिक मल बनाउने उद्योगलाई विशेष सहलियतको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- कानून बमोजिम दर्ता भएका उद्योग, कम्पनी वा संगठित संस्थाले उद्योग स्थापना र सन्चालनका लागि उद्योग वा कम्पनीको नाममा जग्गा खरिद गर्दा उक्त खरिदमा लाग्ने रजिष्ट्रेशन दस्तुरमा ७५ प्रतिशत छुटको व्यवस्था हुनुपर्ने ।

- फोहोरमैला प्रशोधन र व्यवस्थापन परियोजना र उद्योगको हकमा दश वर्षसम्म आयकर छुट दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- पाँच अर्बभन्दा बढी लगानी हुने ठूला आयोजना निर्माण गर्न आवश्यक पर्ने तर निर्माण सम्पन्न भएपश्चात् फिर्ता लैजाने मिल, मेशिनरी औजारहरूमा लाग्ने कर महसुल रकम धरौटी राखी आयात गर्न र निर्माण अवधि सम्म राख्र पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- तयारी पोशाक, पश्मिना, उनी गलैंचा तथा नेपाल व्यापार एकीकृत रणनीतिले पहिचान गरेका वस्तुहरूको उत्पादन तथा निर्यात बढाउन आय करमा विशेष छुट सहलियत दिनुपर्ने ।
- आयकर ऐन २०५८ को दफा ११ को उपदफा (३च) को व्यवसायीक छुट तथा सुविधाहरूमा रेलमार्ग, केवलकार, रोपवे, विद्युत् क्षेत्र (उत्पादन, प्रसारण र वितरण सम्बन्धी सबै वा अलग-अलग) समेत समावेश गर्नुपर्ने ।
- पन्धीपालक कृषक तथा व्यवसायीलाई आवश्यक मेशिनरी, यन्त्र, उपकरण तथा दूध ढुवानीमा प्रयोग हुने आल्मुनियम तथा स्टील क्यान तथा दूध दुहुने मिल्किङ मेसिन आयातमा ५० प्रतिशत भन्सार छुटको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- पशुहरूको प्रयोजनका एम्बुलेन्स तथा जिउदो माछाको ढुवानीका लागि अक्सजन जडित ढुवानीका साधन आयातमा १ प्रतिशत मात्र भन्सार महसुल लाग्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- अपाङ्गतामैत्री सवारीसाधन (लिफ्ट जडान भएको हिलचियरमै बस्न मिल्ने भ्यान) र अपाङ्गता भएको व्यक्तिले प्रयोग गर्ने विद्युतिय हिलचियर आयात गर्दा लाग्ने भन्सार महसुल, अन्तशुल्क र मू.अ.कर लगायतका सबै कर छुट हुनुपर्ने ।
- सेनेटरी प्याड तथा बेबी ड्राइपरका तैयारी सामानको भन्दा ती वस्तु स्वदेशमा नै उत्पादन गर्न आयात गर्ने कच्चा पदार्थमा लाग्ने भन्सार दर कम्तिमा एक तह कम हुनुपर्ने ।
- कृषि उपजको विउ विजनहरू सुरक्षित भण्डारण प्रयोजनका लागि प्रयोग हुने Storezo Grain Shield Bag मा हाल भन्सार महशुल लाग्ने गरेकोले यसमा छुट दिइनुपर्ने ।

- उर्जा न्यून खपत गर्न एल.ई.डि. वल्वको प्रयोग वाट एकातर्फ उर्जा खपत न्यून हुनेछ भने अकार्तिर्फ विद्युत महशुल कम भई उपभोक्ता समेत लाभान्वित हुने हुदा एल.ई.डि.वल्वको प्रयोगलाई थप प्रोत्सहनका लागि एल.ई.डि. वल्वको वर्तमान पैठारी महशुल घटाउनुपर्ने ।
- बिटुमिन इमल्सन, Crimb Rubber Modified Bitumin(CRMB), Polimer Modified Bitumin(PMB), Cutbacks Mastic उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ बल्क बिटुमिनको भन्सार महसूल तैयारी बिटुमिनको महसूल भन्दा कम हुनुपर्ने ।
- स्वदेशी धागो उद्योगलाई प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले उनिहरूले उठाएको मू.अ.कर मध्ये ७० प्रतिशत फिर्ता दिने व्यवस्थालाई पुन निरन्तरता दिनुपर्ने ।
- वायुयानका सबैजसो पार्टपुर्जामा १ प्रतिशत भन्सार महशुल लाग्ने व्यवस्था भएकोमा स्टारटर जेनरेटर, हवाईजहाजको सिट तथा लुब्रिकेन्ट्स लगायत वायुयानका सबै पार्टपुर्जाहरूमा १ प्रतिशत भन्सार महशुल लाग्ने व्यवस्था हुनपर्ने ।

६.५ निर्यात प्रवर्द्धन

- नेपालका तुलनात्मक लाभ भएका कृषिजन्य उत्पादनहरू अप्रशोधित तथा अर्ध-प्रशोधित रूपमा निकासी भइरहेकाले ती वस्तुहरू स्वदेशमा नै प्रशोधन गरी मूल्य अभिवृद्धि गर्ने उद्योगहरूलाई प्रोत्साहन दिनुपर्ने ।
- निर्यात व्यापारलाई देशगत र वस्तुगत विविधीकरण गर्नुपर्ने, नयाँ वस्तु वा नयाँ मुलुकमा निर्यात गरेमा थप प्रोत्साहन दिनुपर्ने, निर्यातयोग्य वस्तुहरूमा नेपालको राष्ट्रिय पहिचान बनाउन साझा चिन्हको प्रयोगलाई थप प्रभावकारी बनाउनु पर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रिय मेला एवं प्रदर्शनीको लागि निर्यात हुने वस्तुहरूको प्रवेश व्यवस्थित गर्न नेपालले Advanced Technology Attachment Carnet (ATA Carnet) को सदस्यता प्राप्त गर्नुपर्ने ।

- पुराना वा प्रयोग नभएका वा नेपालमा पैठारी भई विक्री नभएका खास प्रकृतिका मोबाइल फोन, ट्यावलेट, ल्यापटप, डिजिटल क्यामेरा, जेनेरेटर, ब्याट्री, इन्भर्टर जस्ता विद्युतीय मालवस्तुहरूलाई आवस्यक शर्तहरू तोकी निकासी गर्न दिने स्पष्ट व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- निर्यातमूलक वस्तु उत्पादन गर्ने साना उद्योगी र व्यवसायीहरूले आफ्नो उत्पादन सोझै निर्यात गर्न, असमर्थ रहेकोले त्यस्ता उद्योगका उत्पादनको निर्यात व्यवस्थाको लागि निर्यात गृह (Export House) को स्थापना गर्ने र सो निर्यात गृहलाई गरेको बिक्रीलाई पनि निकासी सरहको सुविधा उपलब्ध गराउनुपर्ने ।
- निर्यात प्रवर्द्धनका लागि दिईँदै आएको निर्यात प्रोत्साहन रकमको प्रतिशतलाई बृद्धि गरि यसको कार्यान्वयनको प्रकृया सरल बनाइनुपर्ने । साथै सामुहिक व्यापार चिन्ह प्राप्त वस्तुहरूको निकासी हुँदा उक्त प्रोत्साहन रकममा अतिरिक्त थप रकम दिने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- विशेष आर्थिक क्षेत्र (सेज) अन्तर्गत वा उद्योग मन्त्रालय अन्तर्गत प्राप्त भइसकेको जग्गाको प्रयोग गरी उद्योगको स्थापना, सञ्चालन र उत्पादन गर्न अनुकूलतम वातावरण (Enabling Environment) बनाइनुपर्ने ।
- आयातित कच्चा पदार्थबाट उत्पादन गरी तैयारी सामान निर्यात गर्दा निकासीको आधारमा भन्सार विन्दुमानै राजस्व फिर्ता (Duty Draw Back) दिने व्यवस्था हालसम्म पनि लागु हुन नसकेकाले यसलाई लागू गरिनुपर्ने ।
- गलैंचा उत्पादनमा प्रयोग हुने हार्मोनाइज्ड वस्तु वर्गीकरण संकेत (HS Code) को उपशीर्षक ५२०७९०.०० बाट जाँचपास हुने ६/६, ९/२०, १२/२० र १५/२० गरी चार प्रकारका धागोमा भन्सार दर १ प्रतिशत लगाउने र मू.अ.कर छुट गरिनुपर्ने ।
- प्रदेश र स्थानीय तहका प्रतिस्पर्धी क्षमता भएका वस्तु र सेवाको पहिचान गरी तिनको गुणस्तरिय उत्पादन बृद्धि हुने कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने र हरेक प्रदेशको निर्यात प्रोफाइल समेत तयार गर्नुपर्ने ।

- सार्वजनिक र आकस्मिक विदाका दिनमा निर्यातमूलक उद्योगहरूलाई सहुलियत दिन कम्तिमा केही घण्टाका लागि भएपनि भन्सार र बैंकिङ्ग कारोबारलाई खुल्ला राख्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- राष्ट्रको प्राकृतिक सम्पदामा असर पर्ने बाहेकका वस्तुहरूमा निर्यात शुल्कको खारेजी हुनुपर्ने ।

६.६ व्यापार सहजीकरण

- सामाजिक सुरक्षा एवं व्यापार सहजीकरणको लागि सबै भन्सार कार्यालयहरूमा गुणस्तर परीक्षण गर्नुपर्ने सामानहरूको हकमा सुविधा सम्पन्न आफ्नै प्रयोगशाला हुनुपर्ने र सो प्रयोगशालाले गुणस्तर परीक्षण गर्नसक्ने मालवस्तुको परीक्षण प्रतिवेदनका आधारमा जाँचपास हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- तेस्रो मुलुकमा उत्पादन भएका मालवस्तु भारतबाट आयात गर्न पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- मालवस्तुको जाँचपास कार्यलाई सहज बनाउन एवं मालवस्तुको सुरक्षा समेतका लागि आवश्यक पर्ने तौल पुल, एक्स-रे मेशिन, दमकल लगायतका उपकरणहरू भन्सार कार्यालयहरूमा पर्यास मात्रामा व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- पशुपतिनगरमा भारत तर्फ भन्सार कार्यालय नहुँदा नेपालको सो नाकाबाट निकासी हुने संभावना भएका कृषिजन्य स्थानीय उत्पादनहरू भारत निर्यात गर्न कठिनाई भइरहेको हुँदा निर्यात गर्ने वातावरण मिलाउन भारतीय पक्षसँग कूटनैतिक पहल गर्नु पर्ने ।
- तातोपानी नाका पुनःसञ्चालनको लागि कुटनीतिक पहल हुनुपर्ने ।
- तेश्रो मुलुकबाट भारतको हल्दिया, कोलकाता र विशाखापटनम वन्दरगाह भई रेलवेवाट ढुवानी हुने ठूलो परिमाणका कार्गो (Bulk Cargo) को प्रवेश विन्दु रक्सौल वीरगञ्ज का अतिरिक्त नौतनुवा-सुनौली भैरहवा, जोगवनी-विराटनगर, रुपडिया- नेपालगंज नाकाबाट समेत आयात निर्यात गर्न सकिने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।

- भाग ८४ अन्तरगत पर्ने उत्पादन मितिले १० (दश) वर्ष ननाघेका मुद्रण उद्योग संग सम्बन्धित मिल मेसिनरी र उपकरणहरू पैठारी गर्न पाउने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- भारतबाट उपभोग्य सामान व्यवसायिक प्रयोजनका लागि आयात गर्दा हालको भारतीय रूपैयाँमा मात्र प्रतीत पत्र खोल्न पाउने व्यवस्थालाई परिमार्जन गरी अमेरिकी डलरमा पनि प्रतीत पत्र खोल्न पाउने व्यवस्था हुनुपर्ने ।

६.७ पूर्वाधार विकास तथा लगानी प्रवर्द्धन

- विद्यमान सुख्खा बन्दरगाहको स्तरोन्नति, निर्माणाधीन सुख्खा बन्दरगाहहरूको निर्माण र काठमाण्डौको चोभारमा Inland Container Depot, Container Freight Station सहितका पूर्वाधारको निर्माण तथा विकास यथाशिष्ट सम्पन्न गर्नुपर्ने ।
- वीरगञ्जमा निर्माणाधीन एकीकृत जाँच चौकी (Integrated Check Points-ICP) निर्माण कार्य शीघ्र सम्पन्न गरी सञ्चालनमा ल्याउने साथै अन्य मुख्य भन्सार कार्यालयहरूमा त्यस्ता चौकीहरू थप विस्तार गर्दै जानुपर्ने ।
- कृषि बजार प्रवर्द्धन, पूर्वाधार विकास र पेट्रोलियम पदार्थको भण्डारण क्षमता विस्तार जस्ता कार्यमा सार्वजनिक-निजी-साझेदारीको अवधारणा अनुरूप विकास र निर्माणमा जोड दिनुपर्ने ।
- देशका ७ वटै प्रदेशमा एक-एक वटा औद्योगिक क्षेत्र, एक एक वटा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रदेशनी स्थलको निर्माण र एक एक वटा खाद्य भण्डार गृह सार्वजनिक निजी साझेदारी मोडेलमा निर्माण गर्न प्राथामिकता दिनुपर्ने । औद्योगिक क्षेत्र (Industrial District) को निर्माण र सञ्चालनमा निजी क्षेत्रलाई सहभागी गराउनुपर्ने ।
- सरकारी तथा निजीक्षेत्रबाट सञ्चालित प्रयोगशालाहरूको भौतिक पूर्वाधारको स्तरोन्नति र प्रविधिमा सुधार गरी एक्रिडिटेशन प्रणालीलाई अन्तराष्ट्रिय स्तरको बनाउनुपर्ने ।

- तीन सय जना वा सोभन्दा बढीलाई रोजगारी दिएको उद्योगसम्म पक्की सडक, उद्योगहरूमा Dedicated Industrial Electric Feeder बाट विजुली र खानेपानी लगायतका भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरिनुपर्ने ।
- सार्वजनिक-निर्जी-साझेदारी अवधारणा अनुसार अनुसन्धान र विकास (Research and Development) मार्फत राष्ट्रिय औद्योगिक उत्कृष्टता केन्द्र (National Industrial Center for Excellence -NICE) को स्थापना गर्ने नीति लिनुपर्ने ।
- गैर-आवासीय नेपालीहरूले निश्चित सीमासम्मको घर जग्गा तथा अपार्टमेन्ट खरिद गर्न तथा पूँजी बजारमा लगानी गर्न पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- सन् २०१८ - २०२८ को दशकलाई औद्योगिक लगानी तथा आर्थिक बृद्धिको दशक (Industrial Investment and Economic Growth Decade)को रूपमा मनाउनुपर्ने ।
- उद्योग र जलविद्युत लगायतका पूर्वाधार परियोजनाको लागि हाल विद्यमान हदबन्दीभन्दा बढी जग्गा आवश्यक पर्ने भएमा उद्योग संचालन भएको अवधि सम्म स्वीकृत विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन (Detailed Project Report-DPR) बमोजिम नै हुने गरी नीतिगत व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- औद्योगिक क्षेत्र स्थापना गर्दा त्यस क्षेत्रको विशेष औद्योगिक सम्भावनालाई मध्यनजर गरी औद्योगिक प्रदेश (Industrial Cluster) बनाउन विशेष ध्यान दिइनुपर्ने ।
- नेपालमा पैठारी हुने पशुपन्छी तथा वस्तुहरूको क्वारेन्टाइन परिक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाई गुणस्तरहिन पशुपन्छी तथा वस्तुहरूको पैठारीलाई पूर्ण नियन्त्रण गर्नुपर्ने ।
- ठूला पूर्वाधार आयोजनाहरू कार्यान्वयनका क्रममा आयोजनाको कार्यक्षेत्र परिमार्जन भएमा पुनः प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण/वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन नगरी पूरक वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन मात्र गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

- पूर्वाधार क्षेत्रका सबै योजनामा परियोजना विकास संझौता (Project Development Agreement) मा उल्लेख भएका सम्पूर्ण सुविधा उपलब्ध हुनुपर्ने ।
- कृषि पेशामा युवाहरुलाई आकर्षित गर्ने कृषि सम्बन्धी परियोजना धितोमा ऋण लगानी को व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- वैदेशिक रोजगारीबाट वैद्यानिक रूपमा प्राप्त विप्रेषणलाई कामदारहरुको हित प्रवर्द्धन गर्ने रेमिट हाइड्रो लगायतका उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- उद्योगहरुको विकास, पुनरुत्थान र प्रवर्द्धनका लागि व्यवसाय पुनरुत्थान केन्द्र (Business Recovery Centre - BRC) को स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि सरकार, नीजि क्षेत्र र अन्य सहयोगी निकायहरुको प्रतिनिधित्व रहने गरी बहुपक्षिय संयन्त्रको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

६.८ बैंक, बिमा, सहकारी तथा पुँजीबजार

- आधुनिक तथा सुरक्षित भुक्तानी प्रणालीको विकासका लागि वास्तविक समयमा कारोबार राफसाफ गर्ने आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गरी राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच स्थापना गर्नुपर्ने ।
- हालै गठन भएका स्थानीय तहहरु मध्ये बैंक तथा वित्तीय संस्थाको उपस्थिति नभएका स्थानहरुमा बैंक शाखा खोल्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- नेपालका कम्पनीहरुको वित्तीय अवस्थाका बारेमा सही सूचना प्रवाह गरी वित्तीय कारोबारमा हुनसक्ने जोखिम न्यूनीकरण गर्ने अन्तर्राष्ट्रियस्तरका रेटिङ एजेन्सीहरुको शाखा स्थापनालाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।
- ई.पि.एस. प्रणाली अनुसार कोरिया जाने नेपाली कामदारहरुले अनिवार्य रूपमा बैंकिङ प्रणालीबाट विप्रेषण (Remittance) पठाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने । यसका लागि प्रोत्साहन स्किम (Incentives schemes) ल्याइनुपर्ने ।

- नेपाली रूपैयाको नगद संचयको सीमा तोकि निकायलाई गर्ने भुक्तानी वाहेक निश्चित सीमा भन्दा बढी रकम बैंकबाट नगदै झिकदा न्यून दरमा कारोबार कर (Transaction Tax) लगाउनुपर्ने ।
- नेपाली नागरिक विदेश भ्रमण बाट फर्कदा र विदेशी नागरिक नेपाल प्रवेश गर्दा त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयमा विदेशीमुद्रा अनिवार्य घोषणा (Declaration) गर्ने प्रावधान कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने ।
- सरकारी सम्पत्ति, प्राचीन धरोहरहरू तथा पुनर्निर्माण प्राधिकरणमार्फत् सरकारी अनुदान लिई निर्माण हुने घरहरू लगायत काठमाडौं उपत्यका भित्र निर्माण गरिने घरहरूको अनिवार्य रूपमा वीमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- कर्जा व्यवस्थालाई सरलीकृत गरी निकासीमुलक उद्योगहरूलाई न्यूनतम व्याजदरमा ऋण लगानीको व्यवस्था गरी वाणिज्य बैंकहरूले लिने र दिने व्याजदरको अन्तर घटाउनुपर्ने ।
- उपभोग्य कर्जाभन्दा उत्पादनमूलक औद्योगिक एवं निकासीजन्य उद्योगहरूले लिने कर्जाको व्याजदर कम हुनुपर्ने ।
- बैंकिङ च्यानलबाट रेमिट्यान्स पठाएर बैंकमा गरेको बचतमा बढी व्याज दिने, रकम पठाउदा सेवाशुल्क नलाग्ने वा बैंक कमिशन सरकारले व्यहोर्ने गरी प्रोत्साहन दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- राष्ट्रिय महत्वका भौतिक पूर्वाधार, जल विद्युत जस्ता आयोजनाहरूको सञ्चालनलाई टेवा पुऱ्याउन एक छुट्टै पूर्वाधार विकास बैंक स्थापना गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- चालू वर्षको बजेट मार्फत् सरकारद्वारा घोषित १ खर्ब रूपैयाँको पुनर्उद्धार कर्जा कोष, कार्यविधि र प्रक्रियागत सरलताको अभावमा प्रभावकारी हुन नसकेको हुदा त्यसलाई पुनर्परिभाषित गरी उक्त कोषवाट भूकम्प र सिमा अवरोध पीडित उद्यमीहरूलाई सरल रूपमा कर्जा उपलब्ध गराउनुपर्ने ।
- लघु, घरेलु तथा साना उद्योगहरूलाई स्तरोन्नती गर्ने गरि व्यवस्था गरिएको १ अरबको च्यालेन्ज फण्ड कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने ।

- नेपाली महिला उद्यमीहरूले संचालन गरेको उद्योगको विस्तारको लागि न्यूनतम व्याजदरमा ऋण उपलब्ध हुने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- औद्योगिक क्षेत्रभित्र उद्योगले लिएको जग्गामा आफूले बनाएका संरचनाहरू धितोमा राखी ऋण लगायतका वित्तीय सुविधा लिन सक्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- निर्यातजन्य वस्तुहरूको उत्पादन लागतलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंकबाट पुनरकर्जाको प्रकृयालाई सरलीकरण गरिनुपर्ने ।
- भारत तथा चिनबाट पैठारी हुने मालवस्तुहरू प्रतितपत्र खोली पैठारी गर्नेलाई प्रोत्साहन स्वरूप छुट सुविधाहरूमा बृद्धि गर्नुपर्ने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट व्यावसायिक कर्जा प्रवाह गर्दा आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पेश गरेको आय विवरण र वित्तीय विवरण दाखिला गरेको प्रमाण समेतका आधारमा कर्जा प्रवाह गर्ने व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्नु उपयुक्त हुने ।

६.९ सूचना प्रविधि

- वित्तीय क्षेत्रका निकायहरूमा सुशासन विकासका लागि विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीको कार्यान्वयन गर्न सम्बद्ध निकायहरूबीच समन्वय गरी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- Any Branch Banking System (ABBS) र विद्युतीय माध्यमबाट करको भुक्तानी (e-Payment) व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्दै क्रमशः National Payment Gateway प्रणालीको विकास र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
- भंसार कार्यालयहरूमा प्रज्ञापन पत्र दर्ता देखि लिएर सामान जाचपास हुने अवस्थासम्मका सबै प्रक्रियाहरू कम समयमा र झन्झट रहित तवरले सम्पन्न गर्न एक द्वार प्रणालीको कार्यविधिगत व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- सूचना प्रविधिको विकासलाई बढावा दिई यसको प्रयोगलाई व्यापक बनाइनु पर्ने । साथै, ई-गर्भनेन्सको माध्यमबाट सुशासनको प्रत्याभूति गरिनुपर्ने ।

- व्यापार सहजीकरणको लागि सन् २०२० सम्म National Single Window System स्थापना गरी एकै स्थानबाट सेवाप्रवाह गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- सबै राजस्वहरू राजस्व एकल खाता (Revenue Single Account-RSA) मा जम्मा हुने व्यवस्थाको लागि आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्नुपर्ने ।
- करदाताले वेभमा आधारित विजक जारी गर्न अनुमति मागेमा स्वीकृति दिने गरी कार्य गर्नुपर्ने ।
- राजस्वसम्बन्धी सूचनाको आदान प्रदान र अवैध व्यापार नियन्त्रणका लागि अर्थ मन्त्रालय र अन्तर्गतिका विभागहरूमा अन्तर विभागीय एकीकृत सूचना सञ्चाल स्थापना गरी प्रयोग गर्नुपर्ने ।
- आगामी आर्थिक वर्षमा वाँकी सबै प्रमुख भन्सार कार्यालयहरूमा आसिकुडा वर्ल्डको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
- मुलुकका सबै कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको एकल कोष खाता (Treasury Single Account- TSA) मार्फत् गैर कर राजस्व दाखिला समेतको शीर्षकगत प्रतिवेदन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- राजस्व व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Revenue Management Information System- RMIS) लाई आगामी वर्ष सबै जिल्लामा विस्तार गर्नुपर्ने ।
- नेपालको सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा र सफ्टवेयर उद्योगमा विदेशी लगानी भिन्न्याई यस क्षेत्रको विकास गर्न विदेशी लगानीका कम्पनीको दर्ता प्रक्रिया सरल बनाई लगानी आकर्षित गर्नुपर्ने ।
- एनालग टेलिभिजनलाई डिजिटल प्रविधिमा रूपान्तरण गर्ने सेटअप बक्सको आयातमा १ प्रतिशत भन्सार महशुलको व्यवस्था गरी एनालग टेलिभिजनको पैठारीमा प्रतिवन्ध लगाउनुपर्ने ।

६.१० गैर कर

- राजस्व परिचालनका दृष्टिले गैरकर राजस्वका हालका दरहरूमा समयानुकूल हुने गरी परिमार्जन गर्नुपर्ने ।
- कुनैपनि सङ्कल प्रमाणपत्र वा अनुज्ञापत्र हराएर प्रतिलिपि दिनुपर्दा तथा विदेशी भाषामा सिफारिस गर्नुपर्दा शुल्क लिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

- जग्गाधनी दर्ता स्रेस्ताको प्रतिलिपि शुल्क, दाखिला खारेज शुल्क, नामसारी, घरकायम, रोका दस्तुरमा समसामयिक बृद्धि गर्नुपर्ने । घर जग्गाको मुल्याङ्कन गर्दा बजार मुल्यलाई आधार लिई मूल्याङ्कन गर्न र सोही अनुरूप रजिष्ट्रेशन पारित गर्न उपयुक्त हुने ।
- साझेदारी फर्मको तुलनामा प्राईभेट फर्मको दर्ता तथा नवीकरण शुल्क अत्यन्तै बढि भएकोले प्राईभेट फर्मको दर्ता तथा नवीकरण शुल्क पूँजीगत आधारमा साझेदारी फर्मको भन्दा कम हुनुपर्ने ।
- गैरकर प्रशासन गर्ने सम्बन्धित निकायहरूमा कार्यरत जनशक्तिको जिम्मेवारी र जवाफदेहिता निर्धारण, आवधिक तालिम जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्न अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत छुटै महाशाखा र गैरकर संकलन गर्ने प्रत्येक निकायमा गैरकर शाखा बनाउनु उपयुक्त हुने ।
- अर्थ मन्त्रालयमा हुने विनियोजन तर्फको बजेट छलफलका बखत सम्बन्धित निकायहरूसँग गैरकर राजस्वको दर बृद्धि र दायरा विस्तारको प्रस्ताव लिई आर्थिक वर्षको प्रारम्भ देखिनै लागू हुने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने ।
- साझेदारी वनको व्यवस्थापनबाट उत्पादित वन पैदावारको बिक्रीबाट प्राप्त आमदानीमा ५० प्रतिशत राजस्व लिने गरी स्थानीय तहसंग साझेदारी गर्नुपर्ने ।
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा आरक्षित क्षेत्रमा भ्रमण गर्न आउने पर्यटकबाट प्रवेश शुल्क र अन्य सेवा वापत शुल्क लिने व्यवस्था भएको तर तिनका मध्यवर्ति क्षेत्रमा आउने पर्यटकबाट राजस्व लिने नगरिएकोले सो क्षेत्रमा समेत राजस्व लिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- वनस्पति विभाग अन्तरगत जडिबुटीहरूको सुक्ष्मजीव विरोधी क्षमता अध्ययन र सुक्ष्मजिवाणुहरूको संक्रमण सम्बन्धी परिक्षण गर्दा सेवा वापतको राजस्व लिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- विद्युतको रोयल्टीलाई समयसापेक्ष परिवर्तन गाई जाने नीति लिनुपर्ने ।
- यासागुम्बा लगायत प्राकृतिक जडीबुटी एवं अन्य श्रोतको उत्खनन् र व्यापारमा परिमाणात्मक रूपमा रोयल्टी लिने व्यवस्था गरिनुपर्ने ।

- रेडियो, टेलिभिजन, केबल टेलिभिजन प्रसारकको दर्ता एवं नवीकरण दस्तुर, पुरातात्त्विक महत्त्वका क्षेत्रहरूमा चलचित्र छायाँकन वापतको शुल्क, हुलाक सेवासँग सम्बन्धित दस्तुर, मुद्रण विभागबाट हुने सुरक्षित प्रिन्टिङ लगायतका सेवा शुल्कलाई समसामयिक बनाउनुपर्ने ।

६.११ राजस्व चुहावट नियन्त्रण

- राजस्व चुहावटका छिद्रहरूलाई पहिल्याई स्वस्थ्य वजार प्रणालीको विकास गर्न र अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई नियन्त्रण गरी वित्त प्रणालीलाई सुदृढ र पारदर्शी बनाउने गन्तव्य सहितको रणनीतिक योजना (Strategic Plan) तर्जुमा गर्नुपर्ने ।
- राजस्व अनुसन्धान विभागमा इन्टेलिजेन्स इकाई खडा गर्न सक्षम जनशक्ति विकास गरी अनुसन्धानमा एकरूपता कायम गर्न अनुसन्धान कार्यविधि र निर्देशिका बनाई तत्काल लागू गर्नुपर्ने ।
- मालवस्तुको आन्तरिक ओसारपसारमा Real Time based Self Online Declaration System कार्यान्वयनमा ल्याउन सो अनुरूपको सफ्टवयर र निर्देशिका निर्माण गरी लागू गर्नुपर्ने ।
- उच्च महसुल दरका कारण चोरी पैठारी हुने किसिमका मालवस्तुको पहिचान गरी त्यस्ता मालवस्तुको महसुल दर समयानुकूल पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- भन्सार कार्यालयहरूले कायम गर्ने मूल्याङ्कनलाई वास्तविक कारोबार मूल्यसँग तादाम्यता मिलाउने ।
- राजस्व चुहावट अनुसन्धानको सिलसिलामा लागूऔषध, हातहतियार, आतंडकारी गतिविधि, चेलीबेटी बेचबिखन जस्ता गम्भीर प्रकृतिका अपराधबाहेक अन्य राजस्व छलीको अनुसन्धानमा बैंक खाता तथा सम्पति रोक्का गर्दा अदालतको आदेश लिएर मात्र रोक्का गर्ने सक्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

६.१२ प्रशासनिक सुधार तथा प्रक्रिया सरलीकरण

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह भएको कर्जा राजनैतिक निर्णय गरी मिनाहा गर्ने प्रवृत्तिले बैंकिङ्ग क्षेत्रमा जोखिम उत्पन्न भएको र ऋण नतिर्ने प्रवृत्तिको विकास भएकोले सोझै ऋण मिनाहका कार्यक्रमहरू नल्याउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- वित्तीय संस्थाबाट सरकारी निर्माण तथा ठेकापटामा वित्तीय जमानी दिन सकिने व्यवस्थाका लागि आवश्यक प्रबन्ध मिलाउने ।
- सम्पत्ति शुद्धीकरणका जोखिम क्षेत्रहरू जस्तै घरजग्गा कारोबार, सुनचाँदी व्यवसाय आदीको नियमनकारी निकायहरू तोकनुपर्ने । साथै, सहकारी व्यवसायको नियमन गर्ने कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउनुपर्ने ।
- राजस्व अनुसन्धान विभागको हालको Operational कार्यलाई नीतिगत कार्य (Policy Function) मा रूपान्तरण गर्नुपर्ने र उपत्यकामा विशेष अनुसन्धान ईकाई स्थापना गर्नुपर्ने ।
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धिका विशेष कार्यक्रमहरू संचालन गर्नुपर्ने ।
- राजस्व छली एवं सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी तथ्यांक Email, i-cloud, Wechat, Whats App जस्ता आधुनिक नरम प्रविधिका उपकरणमा भण्डारण गर्ने गरेकोले त्यस्तो Data मा पहुच स्थापित गर्न कर्मचारीहरूलाई प्रविधि सम्बन्धी सघन तालिम प्रदान गर्नुपर्ने ।
- भन्सारबाट जाँचपास भएका मालवस्तुको घोषित परिमाण वा मूल्यमा पचास प्रतिशत भन्दा वढी फरक पारी जाँचपास भएको पाईएमा त्यस्तो कार्यमा संलग्न कर्मचारीलाई आवश्यक कारबाही गर्नुपर्ने ।
- राजस्व समूहको अधिकृत स्तरीय पदको लागि सम्पादन गर्नु पर्ने कार्यसंग तादात्म्यता मिल्ने गरी अर्थशास्त्र वा व्यवस्थापन वा कानूनमा स्नातक हुनु पर्ने गरी विषयगत योग्यता तोक्नु उपयुक्त हुने ।

- राजस्व संभाव्यता, व्यवसायिक विस्तार, करदाताको संख्यासमेतलाई आधार मानी हालका सेवा कार्यालयहरूलाई आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा स्तरोन्नति गर्ने र अन्य करदाता सेवा कार्यालयहरू स्थापना गर्दै जाने नीति लिनुपर्ने ।
- भन्सार क्षेत्रमा मालवस्तु प्रवेश गरेको ७ दिन भित्र अनिवार्य रूपमा प्रज्ञापन पत्र भरी मालवस्तु घोषणा गर्नुपर्ने व्यवस्था लागू गर्नुपर्ने ।
- राजस्व न्यायाधीकरणमा करदाताको सहज पहुँच विस्तार गर्न सातै प्रदेशमा न्यायाधीकरणको स्थापना गरी चुस्त र प्रभावकारी बनाउन आवश्यक जनशक्ति, प्रविधि र पूर्वाधारको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- राजस्व प्रशासन तालीम केन्द्रलाई आवासिय तालीम केन्द्र तथा कर प्रतिष्ठान (Tax Academy) को रूपमा विकास गर्दै उत्कृष्टता केन्द्र (Centre for Excellence) बनाउनुपर्ने ।
- गैरकर राजस्व संकलन गर्ने प्रत्येक निकायले मासिक रूपमा अर्थ मन्त्रालयको राजस्व महाशाखामा आइपुग्ने गरी राजस्व असुलीको प्रतिवेदन गर्ने र त्यसको नियमित अनुगमनको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानहरूको विस्तृत अध्ययन एवं विश्लेषण गरी सरकारले नै संचालन वा विनिवेश गर्ने भन्ने विषय निश्चित गर्नुपर्ने । विनिवेश गर्दा घाटामा गएका संस्थानलाई मात्र प्राथमिकता नदिई निजी क्षेत्र अग्रसर भएका क्षेत्रका सार्वजनिक संस्थानलाई समेत विनिवेश गर्नुपर्ने ।
- वाणिज्य विभागबाट फर्म दर्ता गर्दा न्यूनतम पूँजी तोक्ने व्यवस्था उदार अर्थनीति अनुकूल नभएकोले व्यवसायका लागि न्यूनतम पूँजी तोक्ने व्यवस्था संशोधन गर्नुपर्ने ।
- साझेदारी फर्मको प्रत्येक वर्ष नवीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्थाको सट्टा प्राईभेट फर्मको नवीकरण गर्ने ३ वर्षे प्रावधान जस्तै व्यवस्था साझेदारी फर्मको हकमा पनि हुनुपर्ने ।
- ठूला करदाता कार्यालय र आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाण्डौ १,२, र ३ को हालको कारोबार सीमालाई पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।

- राजस्व अनुसन्धान विभाग र सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागले सुराकी परिचालन गरी खर्च गर्नसक्ने कानूनी आधार र मापदण्ड निर्माण गरी सोको लागि आवश्यक बजेट विनियोजन गर्नुपर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रीय करसंग सम्बन्धित विषयहरू जस्तै Transfer Pricing, Mutual Administrative Procedure, Advance Pricing Arrangement, Long Term Contract मा दक्खल राखे दक्ष जनशक्ति तयार गर्ने तथा यी विषयहरू सम्बन्धमा निर्देशिका तयार पार्नुपर्ने ।
- न्यून विजकीकरण भई निकासी हुनसक्ने मालवस्तुहरूको पहिचानगरी त्यस्ता वस्तुको न्यूनतम मूल्य तोक्न सक्ने कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्ने ।
- जाँचपासपछिको परीक्षण कार्यालयलाई साधन स्रोत सम्पन्न बनाई सम्बन्धित क्षेत्रको आयातकर्तालाई पायक पर्ने ठाउँमा नै परीक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाउन यसका शाखाहरू प्रत्येक भन्सार कार्यालयसम्म विस्तार गरी प्रभावकारी बनाउनुपर्ने ।
- हार्मोनाइज्ड वस्तुवर्गीकरण प्रणालीको छैठौं संस्करण २०१७ बमोजिमको भन्सार दरवन्दी तयार गरी सो अनुकूल अन्तःशुल्क दरवन्दी र मुल्य अभिवृद्धि कर छुटको सूचीलाई समेत अध्यावधिक गर्नुपर्ने ।
- वस्तुवर्गीकरण प्रणालीलाई अझ सरल, स्पष्ट र द्विविधारहित बनाउन आवश्यकतानुसार थप राष्ट्रिय उपशीर्षकहरू बनाउनुपर्ने ।
- अस्थायी पैठारी हुने सवारी तथा ढुवानीका साधनहरूमा भन्सार महसुल र मू. अ करको सट्टा एकमुष्ट दरमा महसुल लगाउन उपयुक्त हुने र तीस दिनभन्दा बढी (अर्को तीस दिन सम्म) नेपालभित्र वसेकोमा दोब्बर महसुल लाग्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- आर्थिक ऐनको अनुसूची १ का विभिन्न दफाहरूबाट दिइएका छुटहरूलाई पुनरावलोकन गरी केही असान्दर्भिक र असमान छुटहरू भए मिलान गर्नुपर्ने ।
- उत्पादक कम्पनीबाटै आपूर्ति हुने मालवस्तुमा न्यून बीजकीकरणको संभावना कम हुने भएकाले यस प्रकारको पैठारीलाई प्रोत्साहन दिने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने ।

- भन्सारमा खटिएका सशस्त्र प्रहरी बललाई भन्सारप्रति जवाफदेही बनाउन ती प्रहरी कर्मचारीको कम्तीमा २० प्रतिशत कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन सम्बन्धित भन्सार प्रमुखले गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- लगानी बोर्ड अन्तर्गत अनुमति प्राप्त गर्ने ठूला परियोजना कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने सरकारी स्वीकृति द्रुत गति (Fast Track) बाट, बढीमा ६० (साठी) दिनभित्र प्रदान गर्नुपर्ने ।
- सार्वजनिक निकायमा स्वदेशी बस्तुको उपयोग गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका, २०७१ को प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सबै सरकारी कार्यालय तथा विदेशस्थित नेपाली नियोगहरूमा आवश्यक सामाग्री खरिद गर्दा नेपाली उत्पादनलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने व्यवस्था अनिवार्य गर्नुपर्ने ।
- Doing Business Rank मा प्रत्येक वर्ष ५ तह माथि जानको लागि कार्ययोजना सहित प्रतिबद्धता सरकारले गर्नुपर्ने ।
- विकास निर्माणको कार्य शिघ्रताका लागि जिल्ला दररेट निर्धारण गर्ने व्यवस्था श्रावणको सद्वा जेठ महिनामै गर्न उपयुक्त हुने ।
- निर्माण व्यवसायीले लिएको ठेक्का सम्बन्धी विवरण एकीकृत पोर्टलको व्यवस्था गरी अभिलेखन गर्ने र सबै निकायले उक्त अभिलेख हेरी निज ठेकेदारको क्षमता अनुसार मात्र ठेक्का दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- जे.भी. को गठन जुन उद्देश्य वा कामका लागि भएको हो सो को समाप्ति पछि उक्त जे.भी. बन्द गर्नुपर्ने तथा सोही जे.भी. को मू.अ.क.दर्ताबाट अन्य काम गर्न नदिने कानूनी स्पष्ट व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतका सबै विभाग र कार्यालयहरूमा गुनासो सुन्ने डेस्क स्थापना गरी गुनासाहरूको यथाशिष्ट सम्बोधन हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- विभागहरूले जारी गरेका सार्वजनिक परिपत्र/सर्कुलरहरू विभागको Website मा अनिवार्य राख्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- अनुसन्धानको सिलसिलामा शिलवन्दी गरिएका व्यवसायीका कारोबार स्थल तथा सवारीसाधनहरूको प्रारम्भिक परीक्षण ४८ घण्टाभित्र पुरा गरी खुला

गर्नुपर्ने र लगेका वहीखाता, लगायतका कागजातको प्रमाणित प्रतिलिपि राखी ३ (तीन) दिन भित्र अनिवार्य रूपमा फिर्ता गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्ने ।

६.१ ३ ऐन, नियममा गर्नुपर्ने सुधार

- नेपालको संविधान बमोजिम नयाँ बनाउनु पर्ने तथा संशोधन गर्नु पर्ने ऐन कानूनहरू बनाउने ।
- भन्सार कार्यालयहरूमा स्थापित प्रयोगशालाले परीक्षण गर्न सक्ने मालवस्तुको गुणस्तर परीक्षणका लागि अन्य निकायमा पठाउनु नपर्ने कानुनी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- निकासी पैठारी कारोबारलाई व्यवस्थित गर्न विकसित निर्यात आयात संकेत (Exim Code) लिएर मात्र निकासी पैठारी गर्न पाउने कानुनी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- नेपालले भन्सार कार्यविधिहरूको सरलीकरण र सामाज्जस्यीकरण गर्ने सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय महा सन्धीलाई अनुमोदन गरिसकेको र विश्व व्यापार संगठनको संयोजनमा भएको व्यापार सहजीकरण सम्बन्धी समझौतामा पनि सहमती जनाइसकेको हुँदा उक्त महासन्धि एवं समझौतामा उल्लेखित प्रावधान र नेपालको भन्सार कानूनहरूमा भएका प्रावधानहरूका वीचको फरक विश्लेषण गरी सोही अनुकूल कानुनी सुधार गरिनुपर्ने ।
- भारत निर्यात भएको मालवस्तुको भुक्तानीको प्रमाण तीन महिनाभित्र निकासी भएको भन्सार कार्यालयमा पेश गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ऐनको दफा ८(२) मा नेपाल वाहिरको कुनै व्यक्तिबाट सेवा प्राप्त गर्ने दर्ता भएको वा दर्ता नभएको व्यक्तिले सो ऐन र सो ऐन अन्तर्गत बनेको नियम बमोजिम कर लाग्ने मूल्यमा भुक्तानीका बखत वा सेवाको प्रतिफल प्राप्त भएको बखत कर निर्धारण र असूल उपर गर्नु पर्नेछ भनी संशोधन गर्न उपयुक्त हुने ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ५६ मा रहेका पांच हजार भन्ने शब्दहरूको सट्टा बीस हजार भन्ने शब्दहरू राख्न उपयुक्त हुने ।

- अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ९ को उपदफा (६) मा उपदफा (५) बमोजिमको अवधिभित्र नवीकरण नगराउने इजाजतपत्रवालाले इजाजतपत्र नवीकरण गराउन त्यस्तो अवधि नाघेको तीन महिनाभित्र नवीकरण दस्तुरको पच्चिस प्रतिशत, त्यसपछिको तीन महिनाभित्र पचास प्रतिशत, त्यस पछिको तीन महिनाभित्र पचहत्तर प्रतिशत र त्यस पछि असार मसान्तसम्मको अवधिको लागि शत प्रतिशत जरिवाना बुझाउनु पर्ने गरी संशोधन गर्नुपर्ने ।
- संक्षिप्त कर वीजक जारी गर्न पाउने रकमको सीमालाई पुनरावलोकन गर्नु पर्ने ।
- सम्पत्ति शुद्धिकरणको क्रममा हुण्डी तथा Electronic currency, Bit Coins को माध्यमबाट विदेशी मुद्राको अपचलन हुने भएकोले सो को नियन्त्रणका लागि प्रभावकारी कानून निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
- दैनिक उपभोग्य वस्तुहरुको कारोबार गर्ने व्यवसायीले इजाजतपत्र लिएर मात्रै अलगै बिक्री स्थानबाट सूर्तिजन्य पदार्थको कारोबार गर्नुपर्ने ।
- १८ वर्ष भन्दा कम उमेरका व्यक्ति र गर्भवती महिलालाई मदिरा तथा सूर्तिजन्य पदार्थ नबेच्ने र बेच्न नलगाइने जानकारी सहितको सूचना पाटी कारोबार स्थलमा राख्नुपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- अन्तःशुल्कजन्य वस्तुमा विभागले तोकेको ढांचा र प्रकृया बमोजिम अन्तःशुल्क टिकटको प्रयोग र त्यसको सुरक्षाको लागि पारदर्शी प्लाइकको खोल (Shrink Cap) को प्रयोग गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको मितिदेखि प्रतिष्ठानले उत्पादन गरेका मदिराको विर्को र बोतलमा पर्नेगरी सुरक्षित रूपमा अन्तःशुल्क टिकट टांस गरेर मात्र कार्टुनमा प्याक गरी गोदाममा राख्नुपर्ने ।
- नेपालभित्र उत्पादन हुने मदिरा, वाइन, साइडर, चुरोट तथा सूर्तिजन्य पदार्थ उत्पादन गरी कार्टुन, वा बोरामा प्याकिङ गर्नुभन्दा अगाडि अन्तःशुल्क टिकट टांस गरेर मात्र गोदाममा भण्डारण गर्नुपर्ने ।
- रम, भोइका, ब्राण्डी हिस्की र जीन स्वादका मदिरा उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानले १५, २५ र ३० यू.पी. शक्तिमा मात्र उत्पादन गर्नुपर्ने । सो भन्दा बढी यू.पी.

शक्तिका उत्पादनमा उपर्युक्त वस्तुको सुगन्ध (Flavour) रहेको भनी उत्पादन गर्न नपाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

- वाइनको उत्पादन गर्दा Patent Steel Tank वा काठको Vat मा राखी Fermentation गर्नुपर्ने ।
- शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा कर निर्देशिकाले तोके बमोजिम शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा कर असूली खाता र विवरण नराखेमा जरिवाना लाग्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा कर सम्बन्धी छुट्टै ऐन तथा नियमावली तर्जुमा गर्नुपर्ने ।
- निकासी पैठारी नियन्त्रण ऐन, २०१३ लाई खोरेज गरी आयात र निर्यातलाई सहज र सुरक्षित बनाउन विस्तृत व्यवस्था सहितको वैदेशिक व्यापार नियमित गर्ने ऐन तत्काल तर्जुमा गर्नुपर्ने ।
- बीमा ऐन, २०४९ र बीमा सम्बन्धी अन्य ऐन तथा नियममा समयसापेक्ष परिमार्जन गर्नुपर्ने ।
- धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा समसामयीक सुधार गर्नुपर्ने ।
- निजी तथा सार्वजनिक क्षेत्रका कर्मचारीको संचय कोष कट्टि सम्बन्धी व्यवस्था रहेकोमा सोमा सुधार गरी बैक, वित्तीय संस्था वा लिमिटेड कम्पनीमा कार्यरत सबै कामदार तथा कर्मचारीहरूलाई अनिवार्य सञ्चयकोष कट्टीको व्यवस्था गरी कोषको दायरामा ल्याउनु उपयुक्त हुने ।
- व्यवसायीक प्रयोजनका लागि आवश्यक उर्जा उत्पादन गर्न खरिद गरी पूँजीकृत गरेको सम्पत्तीको हास कट्टी पहिलो वर्ष नै शत प्रतिशत गर्न पाउने व्यवस्था आयकर ऐनमा गरिनुपर्ने ।
- आर्थिक अपराध नियन्त्रण गर्न हुण्डी नियन्त्रण सम्बन्धी कानून तर्जुमा गरी लागू गर्नुपर्ने ।
- राजस्व चुहावट अनुसन्धान तथा नियन्त्रण ऐन, २०५२ को प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि ऐन संशोधन वा पुनरलेखन गरी बिधमान प्रत्यायोजित अधिकारको प्रयोग गर्ने व्यवस्थाको अन्त्य गर्नुपर्ने ।

- विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, २०१९ लाई समसामयिक बनाई विदेशी मुद्रा अपचलनलाई नियन्त्रण गर्नुपर्ने ।
- सम्पति शुद्धीकरण (मनि लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४ मा व्यवस्था भएका सम्बद्ध कसुरसंग सम्बन्धित ऐनहरु परिमार्जन र संशोधन गर्नुपर्ने ।
- भन्सार दरवन्दी न्यून लाग्ने मालवस्तु पैठारी गर्दा अधिक विजकीकरण भएको पाइएमा विदेशी मुद्रा अपचलनमा कारबाही गर्ने व्यवस्था भन्सार ऐन, २०६४ मा समावेश गर्नुपर्ने ।
- राजस्व चुहावट नियन्त्रणसंग सम्बन्धित अनुसन्धान तथा तहकिकात सम्बन्धी मुद्रा विशेष अदालतमा दायर गर्ने व्यवस्था हुन ऐनमा संशोधन गर्नुपर्ने ।
- घरजग्गाको न्यून कारोबार मूल्य देखाई मालपोत राजस्व कम तिर्ने तर वढी मूल्यमा कारोबार गरेको स्वीकारेको अवस्थामा कारबाही गर्न तत् तत् ऐनहरुमा दण्ड, जरिवानाको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- जग्गा तथा घरजग्गा व्यवसाय गर्ने व्यक्तिको व्यापारिक सम्पति (Trading Goods) र बैक, वित्तिय संस्था वा सहकारी संस्थाको गैर बैंकिङ सम्पति विक्रीमा पूँजीगत लाभकर नलाग्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- सम्पति शुद्धीकरण निवारण ऐन, नियमावली तथा यस सम्बन्धी अन्य कानूनहरुलाई समय सापेक्ष रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशसँग मेल खानेगरी परिमार्जन गर्नुपर्ने ।
- स्थानपावर व्यवसायीले नेपालबाट कामदार आपूर्ति गरेवापत पाउने पदपूर्ति वा भर्ना शुल्क वा कमिशन (Recruitment Fee/Commission) रकम बैंकिङ माध्यमबाट नेपाल नल्याई व्यक्तिगत खाता मार्फत ल्याउने गरेको पाइएमा विदेशी मुद्रा अपचलनमा कारबाही गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- राजस्व विवाद समाधान गर्न राजश्व सम्बन्धी कानूनमा संशोधन गरी निजी क्षेत्रका विषय विज्ञ सहितको एक स्थायी राजश्व विवाद समाधान संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने र हालको कर फछ्यौट आयोग ऐनलाई खारेज गर्नुपर्ने ।
- मालवस्तुको वर्गीकरण, महशुल, मूल्यांकन र अन्य भन्सार सम्बन्धी व्यवस्थाहरुमा देखा परेका वा पर्न सक्ने कठिनाईहरुको समाधानको लागि

आयात/निर्यातकर्ताहरूबाट पूर्विदिश माग भईआएकोमा पूर्विदिश हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

- सेयर दलालहरूलाई मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गराउन विशेष स्कीम ल्याउनुपर्ने ।
- बढ्दो निवृतिभरण खर्चलाई आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन गर्न योगदानमा आधारित निवृतिभरणकोषको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- भन्सार एजेन्टको प्रतिस्पर्धी क्षमता वढाउन र व्यवस्थापन गर्न एकजना भन्सार एजेन्टले दुईजना मात्र प्रतिनिधि राख्न पाउने कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- मालधनीले गरेको कसूरका निमित्त भन्सार एजेन्ट जिम्मेवार नहुने र आफै कसूर गर्ने एजेन्टलाई इजाजत खोरेजी सम्मको कारबाई हुने गरी स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- कुरियरबाट हुने निकासी पैठारीलाई व्यवस्थित गर्न आर्थिक ऐनमा नै संक्षिप्त र स्पष्ट कानूनी प्रावधानहरू राख्नुपर्ने ।
- प्याथोलोजी परीक्षणका लागि विदेशमा नमूना पठाउने र ल्याउने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- औद्योगिक व्यावासय ऐन, २०७३ ले प्रदान गरेका सबै प्रकारका छुट, सहुलियत एवम् सुविधाहरू जारी हुने आर्थिक ऐनबाट सम्बन्धित कानूनमा समायोजन गर्ने गरी संशोधन गर्नुपर्ने ।
- उच्च राजस्व दाखिला गर्ने, कुनै प्रकारको वेरुजु वक्यौता नभएका, इमान्दार र उच्च व्यवसायीक नैतिकता भएका उद्यमी व्यवसायीलाई व्यवसायिक राहदानी (Business Passport) प्रदान गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- झुत्रो कागज (Waste Paper) स्वदेशी कागज उद्योगहरूको मुख्य कच्चा पदार्थ भएकोले स्वदेशी उद्योगहरूलाई संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न झुत्रा कागज निकासीमा भन्सार महसुल लगाइनुपर्ने ।
- नेपाली उत्पादनलाई विस्थापित गर्ने र आन्तरिक औद्योगिकरण तथा रोजगारीमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने आयातित वस्तुहरूमा एण्टी डम्पिङ (Anti Dumping) र समिकारक शुल्क (Countervailing Duty) लगाउन कानूनी व्यवस्था गर्नु

पर्ने । साथै स्थानीय उद्योगहरूका समान खाले उत्पादनमा अन्तःशुल्क नलगाउने व्यवस्था हुनुपर्ने ।

६.१४ संघीयताको कार्यान्वयन

- नेपालको संविधानले व्यवस्था गरे अनुरूप प्रदेश र स्थानीयतहको कर र गैर कर राजस्व व्यवस्थापन गर्ने प्रशासनिक खाका, दरको सीमा र प्रक्षेपणका आधारशिला संघीय कानूनबाट तयार गरी राजस्व परिचालन कार्ययोजना तर्जुमा गरिनुपर्ने ।
- प्राकृतिक स्रोतसहित अन्य स्रोतहरूबाट प्राप्त राजस्वको बाँडफाँड संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच गर्ने पारदर्शी सूचकसहितको प्रणाली विकास गर्नुपर्ने ।
- प्रदेश र स्थानीय सरकारले आवश्यक स्रोत जुटाउनका लागि लिनसक्ने सार्वजनिक ऋणसम्बन्धी कार्यविधि तयार गरी लागु गर्नुपर्ने ।
- नेपालको संविधान बमोजिम विभिन्न तहका सरकारहरूको साझा अधिकारको सूचीमा उल्लेखित राजस्वको बाँडफाँड कर सहभाजन र अतिरिक्त सरचार्जको माध्यमबाट गर्नुपर्ने ।
- हाल केन्द्रबाट संकलन भइरहेको राजस्व नेपालको संविधान बमोजिम प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने भएमा त्यस्तो राजस्व तत् तत् कोषमा जम्मा गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- संघीयताको कार्यान्वयन, पूर्वाधारको विकास र संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका प्रशासनिक कार्यहरू सञ्चालन गर्नको लागि दीगो तवरबाट राजस्व परिचालन गर्ने स्वस्थ्य वित्तीय नीति तर्जुमा गर्ने ।
- संघीय शासन प्रणाली अनुरूप सेवा प्रवाहलाई समयानुकूल एवं प्रविधिमैत्री बनाउन सबै तहका सरकारी निकायहरूको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी कार्य र जनशक्ति वीच तादाम्यता कायम गर्न संगठनात्मक सुधार र दरवन्दी मिलान सम्बन्धी कार्य गर्नुपर्ने ।

- सबै तहका सरकारको अधिकार सूचीका आधारमा गैरकर राजस्व परिचालनका लागि ऐन कानूनको परिमार्जन गरी राजस्व संकलनलाई चुस्त, दुरुस्त, पारदर्शी र प्रभावकारी बनाउन विद्युतीय प्रविधिको प्रयोगमा जोडिई सम्बद्ध निकायहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।
- निकासी पैठारी लगायत व्यापार व्यवसायमा दोहोरो कर लाग्ने स्थिति उत्पन्न हुन नदिन तहगत सरकारले लगाउने कर, महसुल तथा शुल्कहरु एक तहमा भुक्तानी गरे पछि पुनः अर्को तहमा भुक्तानी गर्नु नपर्ने कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- राजस्व चुहावट नियन्त्रणका लागि सबै तहका सरकारका राजस्व प्रशासन गर्ने निकायहरु बीच सूचनाको आदान प्रदानको प्रष्ट व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- सबै तहका सरकारहरूले लगाउने दण्ड जरिवानाको अधिकतम सीमा संघीय राजस्व ऐनमा स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्ने ।

अनुसूची-१

उप-समितिहरूमा रहने पदाधिकारीहरूः

१) आन्तरिक राजस्व उप-समिति

१) महा-निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	-संयोजक
२) उप-महानिर्देशक, आ.रा. विभाग (नीति तथा प्रशासन)	-सह-संयोजक
३) प्रतिनिधि सदस्य, राजस्व परामर्श समिति, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सह-संयोजक
४) उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
५) उप-सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय	-सदस्य
६) उप-सचिव, उद्योग मन्त्रालय	-सदस्य
७) उप-सचिव, भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय	-सदस्य
८) निर्देशक, भन्सार विभाग	-सदस्य
९) निर्देशक, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग	-सदस्य
१०) निर्देशक, यातायात व्यवस्था विभाग	-सदस्य
११) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
१२) प्रतिनिधि, नेपाल चेम्वर अफ कमर्स	-सदस्य
१३) प्रतिनिधि, नेपाल राष्ट्र बैंक	-सदस्य
१४) प्रतिनिधि, नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार संगठन	-सदस्य
१५) प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
१६) प्रतिनिधि/अध्यक्ष, नेपाल लेखामान बोर्ड	-सदस्य

२. उद्योग तथा लगानी प्रवर्द्धन उप-समिति

१) सह-सचिव, उद्योग मन्त्रालय,(औद्योगिक प्रवर्द्धन महाशाखा)	-संयोजक
२ प्रतिनिधि सदस्य, राजस्व परामर्श समिति, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सह-संयोजक
३) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सह-संयोजक
४) उप-सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय,	-सदस्य
५) उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
७) निर्देशक, घेरेतु तथा साना उद्योग विभाग	-सदस्य
८) निर्देशक, उद्योग विभाग	-सदस्य

१) निर्देशक, भन्सार विभाग	-सदस्य
१०) निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
११) उप-सचिव, नेपाल लगानी बोर्डको कार्यालय	-सदस्य
१२) निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक	-सदस्य
१३) प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श	-सदस्य
१४) प्रतिनिधि, नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार संगठन	-सदस्य
१५) प्रतिनिधि, नेपाल घरेलु तथा साना उद्योग महासंघ	-सदस्य
१६) प्रतिनिधि, राष्ट्रिय लघु उद्योग महासंघ	-सदस्य
१७) प्रतिनिधि, महिला उद्यमी महासंघ	-सदस्य

३. गैहकर उप-समिति

१) सह-सचिव, संस्थान समन्वय महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-संयोजक
२) सह-सचिव, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि मन्त्रालय	-सह-संयोजक
३) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सह-संयोजक
४) उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
५) उप-सचिव, संस्थान समन्वय महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
६) उप-सचिव, गृह मन्त्रालय	-सदस्य
७) उप-सचिव, ऊर्जा मन्त्रालय	-सदस्य
८) उप-सचिव, संकृति, पर्यटन तथा नागरिक उद्ययन मन्त्रालय	-सदस्य
९) उप-सचिव, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	-सदस्य
१०) उप-महालेखा नियन्त्रक (गैह कर हेने), म.ले.नि.का.	-सदस्य
११) निर्देशक (संकलन), आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
१२) निर्देशक, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग	-सदस्य
१३) निर्देशक, यातायात व्यवस्था विभाग	-सदस्य
१४) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
१५) प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श	-सदस्य

४. पूर्वाधार, सूचना प्रविधि तथा आर्थिक विकास उप-समिति

१) सह-सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग (आर्थिक व्यवस्थापन महाशाखा)-संयोजक	
२) सह-सचिव, अनुगमन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सह-संयोजक
३) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सह-संयोजक

४) प्रतिनिधि, ने.रा. उद्योग व्यापार संगठन	- सदस्य
५) उप-सचिव, आर्थिक व्यवस्थापन महाशाखा, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय	-सदस्य
६) उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
७) उप-सचिव, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	-सदस्य
८) उप-सचिव, शहरी विकास मन्त्रालय	-सदस्य
९) उप-सचिव, कृषि विकास मन्त्रालय	-सदस्य
१०) उप-सचिव, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	-सदस्य
११) उप-सचिव, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	-सदस्य
१२) उप-सचिव, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	-सदस्य
१३) उप-सचिव, श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय	-सदस्य
१४) उप-सचिव, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	-सदस्य
१५) उप-सचिव, ऊर्जा मन्त्रालय	-सदस्य
१६) उप-सचिव, सिंचाइ मन्त्रालय	-सदस्य
१७) उप-सचिव, शिक्षा मन्त्रालय	-सदस्य
१८) उप-सचिव, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि मन्त्रालय	-सदस्य
१९) प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
२०) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
२१) प्रतिनिधि, नेपाल इन्जिनियर्स एसोसिएशन	-सदस्य
२२) प्रतिनिधि, नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघ	-सदस्य
२३) प्रतिनिधि, रियल स्टेट एजेन्सी एशोशियन नेपाल	-सदस्य
२४) प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कर्मर्श	-सदस्य

५. वाणिज्य तथा निर्यात प्रबन्धन उप-समिति

१) सह सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय, योजना तथा अन्तर्राष्ट्रीय व्यापार सहयोग महाशाखा	-संयोजक
२) महानिर्देशक, वाणिज्य विभाग	-सह-संयोजक
३) प्रतिनिधि, सदस्य राजस्व परामर्श समिति, नेपाल चेम्बर अफ कर्मस	-सह-संयोजक
४) उप-सचिव, अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा	-सदस्य
५) निर्देशक, भन्सार विभाग	-सदस्य

६) निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
७) उप-सचिव, उद्योग मन्त्रालय	-सदस्य
८) उप-सचिव, कृषि मन्त्रालय	-सदस्य
९) निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक	-सदस्य
१०) कार्यकारी निर्देशक, व्यापार तथा निकासी प्रबन्धन केन्द्र	-सदस्य
११) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सदस्य
१२) अध्यक्ष, नेपाल भन्सार एजेन्ट महासंघ	-सदस्य
१३) प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
१४) प्रतिनिधि, नेपाल साना तथा घेरलु उद्योग महासंघ	-सदस्य
१५) प्रतिनिधि, नेपाल गलैचा उत्पादक संघ	-सदस्य
१६) प्रतिनिधि, नेपाल पश्मीना उत्पादक संघ	-सदस्य
१७) प्रतिनिधि, नेपाल तयारी पोशाक उत्पादक संघ	-सदस्य
१८) प्रतिनिधि, नेपाल हस्तकला उत्पादक संघ	-सदस्य
१९) प्रतिनिधि, हिमालय सिमापार वाणिज्य संघ	-सदस्य

६. बैंक, वित्तीय संस्था, वीमा, सहकारी तथा पूँजी बजार उप-समिति

१. सहसचिव, वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-संयोजक
२. कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक (रा.प. समितिको सदस्य)-सह-संयोजक	
३. कार्यकारी निर्देशक, वीमा समिति	-सह-संयोजक
४. रजिष्ट्रार, सहकारी विभाग	-सदस्य
५. प्रतिनिधि, नेपाल धितोपत्र बोर्ड	-सदस्य
६. प्रतिनिधि, अध्यक्ष, बैंकर्स एशोसिएशन	-सदस्य
७. प्रतिनिधि, नेपाल धितोपत्र दलाल संघ	-सदस्य
८. प्रतिनिधि, विमक संघ	-सदस्य
९. प्रतिनिधि, कमोडिटि फ्यूचर मार्केट एशोसिएशन	-सदस्य
१०. प्रतिनिधि, अध्यक्ष, नेपाल मुद्रा विप्रेषण संघ	-सदस्य
११. प्रतिनिधि, विकास बैंक एशोसिएशन	-सदस्य
१२. उप-सचिव, आर्थिक नीति विक्षेपण महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
१३. उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
१४. निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
१५. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सदस्य

१६. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
१७. प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श	-सदस्य
१८. प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
१९. प्रतिनिधि, रियल स्टेट एजेन्सी एशोशियन नेपाल	-सदस्य

७. भन्सार उप-समिति

१. महा-निर्देशक, भन्सार विभाग	-संयोजक
२. उप-महानिर्देशक, भन्सार विभाग	-सह-संयोजक
३. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सह-संयोजक
४. उप-महानिर्देशक, राजस्व अनुसन्धान विभाग	-सदस्य
५. उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
६. उप-सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय	-सदस्य
७. निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
८. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
९. प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श	-सदस्य
१०. प्रतिनिधि, नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार संगठन	-सदस्य
११. प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
१२. प्रतिनिधि, हिमालय सिमापार बाणिज्य संघ	-सदस्य
१३. प्रतिनिधि, अध्यक्ष, नेपाल भन्सार एजेन्ट महासंघ	-सदस्य

८. राजस्व चुहावट तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान उप-समिति

१. महा-निर्देशक, राजस्व अनुसन्धान विभाग	-संयोजक
२. महानिर्देशक, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग	-सह-संयोजक
३. प्रतिनिधि, सदस्य (राजस्व परामर्श समिति) नेपाल चेम्बर अफ कर्मस	-सह-संयोजक
४. उप-महानिर्देशक, भन्सार विभाग (प्रशासन)	-सदस्य
५. उप-महानिर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग (संचालन)	-सदस्य
६. उप-सचिव, गृह मन्त्रालय	-सदस्य
७. उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
८. उपमहान्यायाधिवक्ता, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	-सदस्य
९. प्रतिनिधि, नेपाल प्रहरी (सि.आई.बि.)	-सदस्य
१०. प्रतिनिधि, ने. रा. बैंक (वित्तीय संस्था-एफ.आइ.	-सदस्य

एकाई प्रमुख)	
११. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सदस्य
१२. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
१३. प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
१४. प्रतिनिधि, हिमालय सीमापार वाणिज्य संघ	-सदस्य

९. राजस्व ऐन नियम तथा प्रशासनिक सुधार उप-समिति

१. सह सचिव, कानून तथा परामर्श महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-संयोजक
२. सह-सचिव, प्रशासन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सह-संयोजक
३. उप-महानिर्देशक, (प्रशासन हेतु), भन्सार विभाग	-सदस्य
४. उप-महानिर्देशक, (प्रशासन हेतु) आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
५. उप-महानिर्देशक, राजस्व अनुसन्धान विभाग	-सदस्य
६. उप-महानिर्देशक, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग	-सदस्य
७. राजस्व सदस्य, राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौं	-सदस्य
८. उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
९. वरिष्ठ प्रशिक्षक, राजस्व प्रशासन तालीम केन्द्र	-सदस्य
१०. उप-न्यायाधिवक्ता, आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
११. प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श	-सदस्य
१२. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
१३. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सदस्य
१४. नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य